

Դ.Մ. ԿՈՍՏԱՆԴՅԱՆ

ԵՐԶՆԿԱՅԻ
ԲԱՐԲԱՌԸ

АКАДЕМИЯ НАУК АРМЯНСКОЙ ССР
ИНСТИТУТ ЯЗЫКА им. Р. АЧАРЯНА

Д. М. КОСТАНДЯН

ЕРЗИНКАЙСКИЙ ДИАЛЕКТ

ИЗДАТЕЛЬСТВО АН АРМЯНСКОЙ ССР
ЕРЕВАН 1979

878

40
5-75

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՀ ԳՐԱՌԻՔՆԵՐԻ ԱԿԱԳԵՄԻԱ
Հ. ԱՆՈՑԱՆԻ ԱՆՈՒՆ ԼԵՂԻ ԻՆՏԵՏՈՒՑ

Գ. Մ. ԿՈՍՏԱՆԴՅԱՆ

ԵՐԶՆԿԱՅԻ ԲՈՐԲՈՒՐ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՀ ԳՐԱՌԻՔՆԵՐԻ ԱԿԱԳԵՄԻԱ
ԵՐԵՎԱՆ 1979

Աշխատութիւնը եզրփակ է արեւմտահայ խմբակցութեան յօտանաւարդած բարբառներից նրզնկայի բարբառի հետազոտութեանը Համաամանակաւ և տարածամանակաւ մեթոդների համազրմամբ հանգամանորեն ներկայացված են նրզնկայի բարբառի հայտնական և ձևարանունան համակարգերը, հետազոտված են բառազայարի շնրանքը և իմաստարանական որոշ հարցնր հրզում է նաև բարբառի շարահայտութեան վերաբերյալ համառոտ ակնարկ: Ուսումնասիրութեան օւնի հովնելված՝ գրարար-բարբառ, բարբառային րաների րատարաններ, ինչպես նաև րարբառային տեքստեր:

Պատասխանատու խմբագիր
բանասիրական զիտությունների դեկտոր
Զ. Պ. ՄՈՒՐՄԻՅԱՆ

կ 70103 63—78
703(02)—79

© 4602010000 Հայկական ՍՍՀ ԳԱ հրատարակչություն, 1979

Ե Ր Կ ՈՒ Խ Ո Ս Ս Ք

Երզնկան Քարձը Հայքի եկեղյաց գավառի կենտրոնն էր: Գավառը հյուսիսից սանձմանակից էր Քարբեղին, հարավից՝ Գերսիսին (Մանանաղի), արևելից՝ Գերշանին, արևմուտքից՝ Կամսիսին (Գարանաղի): Այն կողմի է հաև Անանուական՝ երզնկայում գտնվող Անանիա ստավաձանու հուշակալոր տանարի անունով:

Գավառը զբաղեցել է հիմնականում Հյուսիսային և ներքին Տավրոսի լեռներով շրջապատված րնդարձակ դաշոր՝ Արևմտյան եփրառ գետով, որի ափին տարածված է երզնկան:

Հայաստանի մյուս գավառների նման երզնկան ևս օտարերկրյա ստպատակների կողմից շատ անգամ է ենքարկվել ալերի և կողոպուտի: Տարբը դարերում երան տիրել են բյուզանդացիները, արարները, սելյուկ-բուրերը, մոնղոլները, օսմանները: Կրակոս Գանձակեցու վկայությամբ, ևսղալին հակակալես մեծ ալերաձորյուններ են հասցվել 1243 ր. Քաշու իսանի գլխավորած մոնղոլական զորերի կողմից: Գրեանց գումարվել են հանախակի կրկնվող երկրաշարժերը, որոնց պատետոած արհալիրների մասին շատ կան հիշատակություններ (Մատրեսու Ուռնայեցի, Առաքել Գալբիճեցի): Առավել անալոր տեղի է ունեցել 1784 ր., որի հետևանքով կորձանվել են ևսղալի րազամասերի մեծ մասը և շրջակա գյուղերը՝ իրենց րնակչությամբ:

Սակայն ամեն ալերից հետա երզնկացու կատուցող և ստեղծագորձող ոգին վերտին կանգուն է դարձել հայրենի բերրանը: Գրան նպատակ են հաև երզնկայի րեական հարմարավեա դիրքը՝ առևտրական րանուկ նանապարհի վրա գտնվելը (երզնկայով էր անցնում Քավրիզ-Էրզրում-Սերասախա-Հայեղ տարանցիկ նանապարհը):

Երզնկայի դաշում, րացի նույնանուն ևսղալից, կային րազմարիվ հայարեակ գյուղեր, որոնցից էշանալորներ են՝ Ագարակ, երկար, Քիլը, Կարմրին, Մքնին, Պզվանը, Վարի և Վերի Զիվրիկները,

1 Կրակոս Գանձակեցի, Պատմություն Հայոց, երևան, 1961, էջ 284:

Փրատիրը և այլն: Այդտեղ ծագելով էին վանքեր, մենաստաններ, ազա-
րակներ: Հայտնի էին նա հաճախե՞ն սա՞մ ջրերի բաղնիքները, որոնց
զեղեցիկ շինություններով հիացած հույ՛ր էր թողել վենետիկցի ճանա-
պարհորդ Մարկո Պոլոն, որը XIII դ. վերջին Ջենաստան ուղևորվելիս
եղել է նաև Երզնկայում:

Երզնկայում բարձր զարգացման էր հասել արհեստագործությունը:
Այն նույնպիսի էր պղնձագործությամբ, կտավագործությամբ: Այնտեղ
գործում էին, Մարկո Պոլոյի արածանյառությամբ, «աշխարհի լավագույն
բնեզնեներ», որոնց տեղի բնակիչները «մանուսա» էին անվանում:
Երզնկայում մշակում էին բրնձ, բամբակ, խաղող և այլն:

Աղբյուրներում Երզնկան հորջորջվում է նաև Երեզ, Երիզավան, Ե-
րիզա, Արզնկա, Երզնկավ, Արզնիքան, Արզնկեան անվանումներով:
Քաղաքը հիշատակվում է ուրարտական արձանագրություններում, Պրո-
զոմեսոսի, Խորենացու, Ագարանզեղոսի մաս:

Հայաստանի առաջին բաժանումից (387 թ.) հետո Երզնկան անցավ
Քյուզանդիկներ: Եղել է Արշակ Գ բազավորի մայրաքաղաքը: V—
VII դդ. այն եպիսկոպոսանիստ էր: XIII—XIV դդ. աչի բնկեղ հոգե-
վոր և մշակութային կենտրոն էր՝ շնորհիվ մեծակա Աեգուրի և Լուսա-
վորիչ լեոներում գտնվող մեծահռչակ վանքերի և անապատների, որ-
տեղ գրվել և ընդօրինակվել են մեծ թվով նեագրեր: Այս շրջանում
Երզնկայում են ապրել ու գործել Հովհաննես Պլուզ Երզնկացին, Կու-
սանդեկի Երզնկացին, Մովսես Խաասագիրը և ուրիշներ:

XIII դ. արաբ պատմիչ Իբն Բատուտայի վկայությամբ Երզնկայի
բնակչության մեծագույն մասը հայեր էին: 1915 թ. նախօրեին Երզնկա-
յի բնակչության թիվը ճասնում էր 40 հազար, որից 15 հազարը՝ հայ:
Հիմնական բնակիչները, բացի հայերից, կազմում էին քուրդերը, Բոլ-
բո, հույները, սաուրիները:

1886 թ. Երզնկայում կային 5 ազգային և 3 մասնավոր վարժարան-
ներ: Գարակապիցի այնտեղ լույս էին տեսնում շարքաքերի և ամա-
քերի: Հուլիսիցները վկայում են, որ իրականության մեջ Երզնկան «չէր
հալէ», այլ «կըվազէր», անհամամաս առաջ անցնելով իր հարևանե-
րից:

Երզնկացիների խոսակցական լեզուն դեռևս հնուց աչի է բնկել
պարզությամբ: Այդ մասին միջնադարյան հուշագիրը վկայում է, որ
«Երզնկայի ժողովուրդը անցյալի եկատմամբ հաղահակրված է, լեզուն
և առաջնությունը մահուր է, շատ էիչ աղավաղված բառեր կտառասա-

նի»²: Այդ ճաստատում են բարբառի հետ այս կամ այն չափով առնու-
թյուն ունեցած հեղինակները³, ինչպես նաև Իրենե՝ բարբառախոսները:
1915 թ. Մեծ Եղեռնը ավերեց և բնաջնջեց նաև Երզնկայի գավառը,
որտեղ մշակութային և տնտեսական կյանքը խարտուրվել էր դեռևս
1895 թ.: Կոտորածից մազապարծ երզնկացիները ստովեցին աշխարհով
մեկ՝ ԱՄՆ, Անգլիոյվկաս, Ռուսաստան, Ֆրանսիա, Եգիպտոս, Կիբանան
և այլուր:

Կորցնելով հարազատ միջավայրը՝ Երզնկայի բարբառը այժմ ան-
նեսացման եզրին է, որն էլ սովի հրատապ է դարձնում նաև ուսում-
նասիրությունը:

Երզնկայի բարբառի վերաբերյալ ընդհանուր բնույթի տեղեկու-
թյուններ կան «Թյուրակն» հանդեսում⁴, որտեղ բերված է նաև ոչ զի-
տական տառադարձությամբ բարբառային տեխտ: Հետագայում ը. Ա-
նուսյանը իր «Հայ բարբառագիտության» մեջ բավարարվել է լոկ
«Թյուրակնի» տեխտից առնված մի հատվածով՝ առանց որոշելու
Երզնկայի բարբառի հնչյունական և ձևաբանական տասննհատակու-
թյունները: Այդ աշխատության մեջ հարբեր-Երզնկայի բարբառ անվան
տակ ներկայացված համառոտ բնույթումը վերաբերում է բացառապես
Խարբերի բարբառին⁵:

Երզնկայի բարբառի որոշ հատկանիշներ եղել և բառերի ոչ ժավա-
յուն մի ցանկ է ներկայացրել Գ. Սյուրմենյանը: Բարբառը համեմատա-
բար ընդարձակ հետազոտել է Գ. Տեր-Վարդանյանը, որի աշխատու-
թյունն աչի է բնկնում բարբառային բառերի ճարտարությամբ և դրանց
զուգահեռ կիրառություններով: Սակայն բնույթումը կատարված է ոչ
բավարար կառույթում. անընտրություններ կան հատկապես հնչյունա-
բանության բաժնում:

Ուսումնասիրության ընթացքում, օգտվելով նաև գրավոր աղբյուր-
ներից, զերազանցապես հիմնվել ենք Սովետական Միության մի շարք
վայելեում բնակիչող, նաև ԱՄՆ-ից արպես գրոսաշրջիկներ հայրենիք

² Խ. Էրիկիան, Պատկերազարդ բնաշխարհի քառաբան, Ե. Ա. Վենետիկ, 1902, էջ 632.

³ Գ. Սյուրմենյան, Երզնկա, Գա՛րիբ, 1947, էջ 234, Ս. Մեղիկեան, Արեւմտահայ աշխարհ, Նիւ-Յորք, 1947, էջ 162, Գ. Տեր-Վարդանյան, Երզնկա-Գամախ զատառաբար-
բառը և աղագրական յուշեր, Նրուտաղմ, 1968, էջ 18.

⁴ «Թյուրակն», 1898, էջ 563—565, 1899, էջ 386—388.

⁵ Ե. Անտոնյան, Հայ բարբառագիտություն, Մոսկվա—Նոր Նախիջևան, 1911, էջ 167—
172.

այցելած մի խումբ երգեկացիների կենդանի խոսքի անմիջական դիտարկումների վրա: Նրանց սիրահոժար օգնությամբ հնարավոր դարձավ ամբողջական պատկերացում կազմել բարբառի մասին, որի համար մեր խորին երախտագիտությունն ենք հայտնում Կարապետ և Աշխեն Մատինցյաններին, Մկրտիչ Դասպարյանին, Արամ Մարտիկյանին, Արմենուհի և Նոյեմ Մապյաններին, Մարիամ Քոռոյանին, Հայկազ Սարգսյանին, Վարդան Մեխիտոնյանին (Նրևան), Վահան Քենեկյանին, Անդրանիկ Փալախյանին (Կրասնոդարի երկրամաս, Անապայի շրջան, գ. Պոբեդա), Մարիամ Ուրցյանին, Գառնիկ Գեմենջյանին (Վրաց. ՍՍՀ, ք. Բարսում), Արամ Ազնավուրյանին, Արշակ Ալշյանին (ԱՄՆ):

Ն Ե Ր Ա Մ Ո Ւ Թ Յ Ո Ւ Ն

Հայ բարբառագիտության մեջ ընդունված է հարբերդի և Երզնկայի բարբառները դիտել որպես միեմուն՝ հարբերդ-Երզնկայի բարբառի խոսվածքներ: Այդ կարծիքը, որ ստաջին անգամ հայտնել է մեծանուն լեզվաբան Հ. Աճառյանը⁶, հետագայում ուրիշների կողմից որդեգրվել է նույնությամբ⁷: Գ. Զահուկյանի բազմահատկանիշ-վիճակագրական դասակարգմամբ ևս հարբերդի և Երզնկայի բարբառների փոխհարաբերության հարցը մնում է անփոփոխ⁸:

Միայն Գ. Տեր-Վարդանյանն է, որ իր «Երզնկա-Կամայս գավառաբարբառը և ազգագրական հուշեր» գրքում նշում է Երզնկայի և հարբերդի բարբառների մի քանի տարբերակիչ հատկանիշներ և դրանք համարում առանձին բարբառներ⁹: Սակայն դա արվում է առանց բարձրա և խոսվածք հատկացությունների գիտական որոշակի տարբերվման, այլև՝ առանց զրանց օճմանները որոշող որևէ ընդունված շափանիշի հաշվառման:

հարբերդի և Երզնկայի բարբառների համեմատական ուսումնասիրությունը մենք կատարել ենք Գ. Զահուկյանի մշակած 100 տարբերակիչ հատկանիշների հիման վրա: Միաժամանակ հաշվի են առնված այնպիսի բարբառային հատկանիշներ, որոնք էական են այդ երկու բարբառները իրարից հատկորեն զատորոշելու համար (եման հատկանիշները ցույց ենք տվել * նշանով):

Ինչպես նրդ., այնպես էլ հորբ. բարբառի հենույթային համակարգում բացի հայերենի ա, ի, ու, օ, է, ը ձայնավորներից (բուլորն էլ հան-

6 Հ. Աճառյան, Հայ բարբառագիտություն, Եպլի՝ Հայոց լեզվի պատմություն, Հ. 2, Երևան, 1951:

7 Հմմտ. Ա. Վարկյան, Հայ բարբառագիտություն, Երևան, 1953, Ա. Գրիգորյան, Հայ բարբառագիտության գաղափար, Երևան, 1957, Ռ. Բազումյան, Գերսիմի բարբառային քարտեզը, Երևան, 1960 և այլն:

8 Գ. Զահուկյան, Հայ բարբառագիտության ներածություն, Երևան, 1972:

9 Գ. Տեր-Վարդանյան, Եզվ. աշխ.

դիս են զայլս հնչույթային արժեքով, իմաստակեր միավոր է նաև առաջին շարքի ստորին դիրքի նմանավորը: Սակայն, եթև նրդ. բարբառում ն-ի հակադրությունը իր մերձավորադույն հնչյունի՞ն՝ ա-ին, արտահայտվում է հիմնականում փոխառույթ քառերում՝ Բար (բար), Ժար (շահ), հար (համ ու հոտ)-համ (և... և), ապա կոր. ա-ն հակադրություն, փոխառույթ բառերից է՛լ ավելի շատ, ստեղծվում է հայերեն բառերում՝ լան (լալ բայի բզձ. հոգ. Զ-րդ դ.)-լան (լայն), կալ (զալ)-կան (զալլ), վար (վար ու ցանք)-վար (վար) և այլն: Սա բացատրվում է նրանով, որ նրդ. ն-ն հանդիս է զալիս հիմնականում փոխառույթ և ընդունված մի բանի հայերեն բառերում: Մինչդեռ կոր. բարբառում ն-ն ունի անհամեմատ մեծ հաճախականություն: Բացի փոխառույթ բառերից, այստեղ ն կա հայերենի այ-ի դիմաց՝ հար < հայր, մար < մայր, լան < լայն, ձան < ձայն, Բարայր < կորայր, նա < յայս, ինչպես նաև բաղմամբի՛վ բառերում, որոնցում ն-ի դրսևելումը հնարավոր չէ բացատրել որևէ միանական օրինակափոխմամբ՝ նալի < ալի, հար < հարիր, նրին < արին, վարձ < վարձ, հալիլ < հալի, Կարիլ < կարիլ և այլն:

Ա-ի դրսևորման ուղրաները, ինչպես նաև նրա տարրեր հաճախականությունները կոր. և նրդ. բարբառների միջև գծում են հետևյալ տարրերությունը.

*1. Ա-ի գոյությունը կոր. բարբառի հնչույթային համակարգում ներքին զարգացման արդյունք է, իսկ նրդ. բարբառում հետևանք է օտար լիզուների (թուրքերենի, պարսկերենի, արաբերենի) և հարևան բարբառների, այլ կերպ ասած՝ արտաքին ազդեցության¹⁰: Միաժամանակ ն-ի բարձր հաճախականության հետևանքով ա-ի քմայնացումը կոր. բարբառի հնչունական համակարգում էական, որակական հատկանիշ է, իսկ նրդ. բարբառում ա-ի քմայնացումը սահմանափակվում է անանցյալ, երկրորդական հավանիչի շրջանակներում:

Ա-ի ցածր հաճախականությամբ նրդ. բարբառը մոտենում է ա-ի քմայնացումից ազատ բարբառներին և հեռանում կոր., Արաբկերի,

10 Ի դեպ, Գ. Զահեդյանը «Հայ բարբառագիտության ներածության մեջ կշռում է, որ բարբառներում քմայնացումը կարող է լինել ինչպես ներքին (ձայնակերպի կառուցման ուղղված) որքան, այնպես էլ ներառարտային (սուբստրատային) կամ, առկառային (ազարտատային) ազդեցության արդյունք: Սակայն առ իրեն բարբառային հատկանիշ չի արտացոլել նրա առաջադրած 100 բարբառային հատկանիշների մեջ:

Զևթունի, Քեաբի, Նիկոմեդիայի, Համշենի, Տիգրանակերտի և այլ բարբառներից:

Քննվող երկու բարբառները կարևոր տարրերություններ են երևան հանում ձայնավորների և երկբարբառների պատմական հնչունափոխության մեջ:

2. Նրդ. բարբառում միավանկ բառերի սկզբում ո-ից առաջ ավելանում է շրթնային վ, իսկ կոր. բարբառում պահպանվում է զրարայան հնչումը՝ օ. ոսպ, ողբ, որդև, որբ, որձ>նրդ. վօսպ, վօխպ, վօրբ, վօրփ, վօրց, կրբ. օսպ, օխպ, օրբ, օրփ, օրց:

Երկու բարբառները, որպես ընդհանրություն, միավանկ բառերի բառակազմի ո-ի դիմաց օ ունեն սահ>օսպ, որ>օր (չաղկապ) և ո-ի դիմաց վօ ունեն ով>վօվ բառերում:

Միավանկ բառերում ո-ից առաջ շրթնային տարրի հավելումով նրդ. բբառ. ընդհանրություն է հանդիս բերում Կարևո, Վանի, Մուշի, Տիգրանակերտի, Շարուրի, Շամաղիի, Առախաի և մի շարք այլ բարբառների հետ, իսկ կոր. բբառ. ա~օ համապատասխանությամբ զուգբառություններ է գծում Մալաթիայի, Կեսարիայի, Մասունի բարբառների հետ:

3. Այ երկբարբառի դիմաց շեշտի տակ փակ վանկում և բառակազմում նրդ. բբառ. ունի ետին շարքի ձայնավոր՝ ա, իսկ կոր. բբառ. առաջին շարքի ձայնավոր՝ ն. աշօր, գալլ, փայա, ծայր>նրդ. սաօր, կալ, վաա, ծար, կրբ. նաօր, կնլ, փնլ, ձար:

Այստեղ երկու բարբառները ընդհանրություն են հանդիս բերում այդք>էփ բառում, ուր ալ-ի դիմաց երկուսն էլ ունեն է (որպես շեղում օրինակափոխությանից): Սա բնորոշ է ոչ միայն հիշյալ, այլև արևմտյան խմբակցության գրեթե բոլոր բարբառներին:

Այ>ա հնչունափոխությամբ նրդ. բբառ. շփման կետեր է հանդիս բերում Պոլսի, մասամբ Կարևո, Շապին-Փարահյաբի, Տրապիզոնի, Արաբկիրի, Ալեք բարբառների հետ, իսկ կոր. բբառ. իր ալ>ն հնչունափոխությամբ մոտենում է քմայնացած ձայնավորներ ունեցող բարբառներին:

4. Ի-ը շեշտի տակ նրդ. բարբառում առկա է կոնայնվային շրթնային ու, իսկ կոր. բարբառում՝ առանկալիզվային ոչ շրթնային ի. ա-րին, ալի, աղբի, շարի, առն, ալու, ախալու, հառու, կոր. նրին, նլի, ախալի, հալի:

Միավանկ բառերում ևս նրդ. բբառ. պահպանում է ի<ու օրինա-

շափությունը, իսկ իւրը բարբառում այս դեպքում ի-ի դիմաց առկա է օ. ձիւն, սիւն, ձիւք>երգ. ծուճ, սուճ, ծուր, իւրը. ծոճ, սոճ, ծօր:

Ի>ու ճնշունափոխությամբ երջեկան զուգարանություններ է դրաներում Պոլսի, Եվզոկիայի, Սեբաստիայի, Տրապիզոնի, Համշենի, Կարնա, Քիֆլիսի, Ակնա և այլ բարբառների հետ, իսկ իւրը. բրբու. ի>ի ճնշունափոխությամբ՝ Մալաթիայի, Տիգրանակերտի, Արարատյան բարբառների հետ:

5. Գրաբարյան ոչ-ին շեշտի տակ երգ. բարբառում համապատասխանում է ու, իսկ իւրը՝ օ. բոյր, բոյն, լոյս, կապոյտ>երգ. բուր, պոն, լուս, կարուտ, իւրը. for, պօն, լօս, գարօղ:

Ոյ>ու անցմամբ զուգարանությունների խիտ ցանց է պծում երգ., Պոլսի, Տրապիզոնի, Համշենի, Տիգրանակերտի, Ռոդոսթոլի, Եվզոկիայի, Սեբաստիայի, Ակնա, Քիֆլիսի, Կարնա բարբառների միջև, իսկ ոյ>օ փոփոխությամբ՝ իւրը.. Մալաթիայի, Եղեօխի, մասամբ՝ Վանի, Շատախի բարբառների միջև:

*6. Երգ. և իւրը. բարբառներ կարեւոր տարբերություններ են դրանվորում շեշտի հետ կապված ճնշունափոխության ժամանակ: Խարբերումը բնչհանրապես ձայնավորներն տվելի կայուն են, և շեշտազրկությունը հիմնականում չի ազդում նրանց որակի վրա:

Հայերենի համար այնպիսի քույր ձայնավորներ, ինչպիսիք ու-ն և ի-ն են, գրկվելով շեշտից, երգ. բարբառում ավելի հաճախ ընկնում են կամ ճնշունափոխվում ը-ի, մինչդեռ իւրը. բարբառում դրանք հիմնականում մնում են անճնշունափոխ: Այսպես՝ ջուր, կաղու, միս, դիմի-սետ. արակ.>երգ. երբին, կաղովի, մսսիք, կիճուն, իւրը. եուրին, գաղուին, միսին, կիճիին: Այլ կերպ ասած, իւրը. բարբառին հատուկ չէ ձայնավորների սզման օրենքը, որով նա մոտենում է Պոլսի բարբառին: Իսկ երգ. բրբու. այս տեսակետից զբաղված է միջին դիրք, որովհետև վերջին վանկում ու, ի ունեցող բառերի վեջում կատարվում է զուգահեռ ձևերով՝ և ճնշունափոխված, և՛ անճնշունափոխ հիմքերով՝ եուրին|երբին, կաղովին|կաղուին, մսսիք|միսսիք, կիճուն|կիճիին:

*7. Երգ. բարբառի պայթական և կիսաշփական բաղաձայնների համակարգը հիմնված է շեշտայություն-ոչ շեշտայություն հակադրության, իսկ իւրը. բարբառին՝ ձայնեղություն-խուրություն-շեշտ խուրություն հակադրության վրա: Երգ. բարբառում բացառված է խուրություն-ձայնեղություն հակադրությունը, որովհետև խուրներն ու ձայնեղներն այստեղ նույն դիրքում հանդես չեն դալիս (մանրամասն տե՛ս «Ճնշութային համապարգը» բաժնում): Մինչդեռ իւրը. բարբառում ձայնեղ, խուր և շեշտ

խուր պայթականների ու կիսաշփականների՝ բ.պ.փ, գ.կ.փ, դ.ա.բ, ձ.ձ.ց, շ.ճ.շ շարքերի միավորները հանդես են գալիս նույն դիրքում, հակադրվում են իրար և կատարում իմաստազատիլ դեր:

Այսպես՝ կալ (զալ)-գալ (կալ՝ ցօրենի)-բալ (խակ, լճասունացած), պանիք՝ (բանիք, աշխատիք)-բանիք (պանիք), առախ (դուր)-բուխ (թուր) և այլն:

Օրինակները հաստատում են պայթական ու կիսաշփական խուրերի, ձայնեղների և շեշտ խուրերի՝ իւրը. բարբառում ինքնուրույն ճնշություն լինելը: Գրան հակասակ, երգ. անկասկա ճնշությունը են միայն շեշտ խուրերը, իսկ խուրներն ու ձայնեղները հանդիսանում են միևնույն ճնշութի ներմախշություն:

8. Իւրը. բարբառին բառակզրում հատուկ է խուր պայթականների ու կիսաշփականների ձայնեղություն. պ, ա, կ, ձ, ց>բ, դ, գ, ձ, շ, պատ>բաղ, տարի>դարի, կատու>գաղու, ծառ>ձառ, հակատ>չապալ: Նույն դիրքում երգ. խուրերը պահպանվում են. պատ, տարի, կաղու, ծառ, եպատ:

Երկու բարբառներին էլ բառակզրի ձայնեղ պայթականների ու կիսաշփականների դիմաց ունեն խուր պայթականներ ու կիսաշփականներ, որով ստացվում է երկատրիան ձայնեղազուրկ բաղաձայնական համակարգ երգ. բարբառում (բ>պ, պ>պ, փ>փ) և եռատրիան՝ միջին հայերենի կիրիկյան տարբերակի բաղաձայնական համակարգ իւրը. բարբառում (բ>պ, պ>բ, փ>փ):

Մասնագիտական գրականության մեջ Խարբերող-երզնկաչի բրբու. ներկայացված է որպես եռատրիան խաղաղիկ բաղաձայնական համակարգ ունեցող բրբու. (բ՝, բ, փ)¹¹:

Ուսումնասիրության ընթացքում ո՛չ Խարբերողի, և ո՛չ էլ Երզնկաչի բարբառներում չեն նկատել շեշտ ձայնեղների առկայություն: Ավելին. Երգ. բրբու. բառակզրի անկասկա դիրքում շուրի նույնիսկ ձայնեղություն չունի իւրը. բարբառում զրաբարյան ձայնեղները խացել են, խուրերի դի-

11 Տե՛ս Անայանի, Կարիբյանի, Գրիգորյանի, Բաղդամյանի աշխատություններում: Կարիբյանի «Համաստություն հայ բարբառագրություն» ուսումնասիրության (1941) մեջ իւրը. բրբու. որված է միջին հայերենի բաղաձայնական համակարգ ունեցող բարբառների շարքում: Մեզին հետագայ իր աշխատություններում, ցավօր, հեղինակն այն պարզ է եռատրիան խաղաղիկ համակարգ ունեցող բարբառների շարքը: Գրիգորյանի «Գրաբարբառի մի բաժնում» հոդվածի իւրը. բարբառին վերաբրված է միջին հայերենի (այսինքն՝ կիրիկյան) բաղաձայնական համակարգ, մինչդեռ զրբի այլ համաժաներում այն չիլատարվում է իրեն նուստիան խաղաղիկ համակարգով բարբու:

մաց է, որ բարբառն ունի ձայնեղներ, իսկ խուլից շնչեղ ձայնեղի ստա-
շացում հայոց լեզվի պատմության մեջ էլ հավաստված, հետևաբար
բացառվում է շնչեղ ձայնեղի գոյությունը նաև իբր. բարբառում:

9. Երզնկայի բարբառում ու-ն և ր-ն հնչյունաբանական մակարդա-
կում միմյանցից հատկորեն տարբերակվում են, հնչույթային համա-
կարգում անկարծ հնչույթներ են, որը իրեում է նվազագույն զույգերի
հակադրությունից. ուս (ուռեցք)՝ուր (սուռ), քնտանի՝ քնդանիներ
ստիսք), առու (առուն)՝արուն (արուն):

Իբր. բարբառի ձայնորդ հնչույթների համակարգում պակասում է
ս հնչույթը. Այն վերածվել է ր-ի Այս պատճառով առաջացած համա-
նունների (օրինակ, առու՝ և՛ սուռ, և՛ արուն), իմաստային տարբե-
րակումը իրականացվում է կոնտրաստում: Իբր. բարբառում ս է հնչվում
հիմնականում բնածայի բառերում: Այս դեպքում էլ չկա ու-ր հակադրու-
թյուն, ուստի և ու-ն բարբառի ձայնբեղմնի համակարգում հնչույթ չէ:

Ո>> ր փոփոխությանը իբր. բրբա. զուգարանություն է հանգնա բե-
րում Մալաթիայի, Մուշավաչի, Քիֆլիի բարբառների հետ և հետանում
երզնկա, Պոլիս, Տրապիզոն, Կարին, Մուշ բարբառախմբից:

10. Իբր. բարբառում և կա միայն բառակազմի դիրքում, մնացած
դիրքերում և-ն կամ բնկնում է, կամ նրա դիմաց առկա է յ: Երզ բրբա-
ն ունի բոլոր դիրքերում (բաղի ր-ից հետո եկող դիրքը). պահել, սահել,
սահման, շահ, մահ, բահ>երզ. պանել, սանիլ, սանման, շան, ման,
պան. Իբր. բիլել, սայիլ, սայման, շայ, մայ, պայ:

Հ> յ փոփոխությանը իբր. բարբառը շիման մեջ է մտնում
Մշո, Մալաթիայի, Ակնա բարբառների հետ, իսկ քնդհանրապես և հըն-
չյունի սակավությանը Վանի, Մշո բարբառների հետ միասին յուրահա-
տուկ տեղ է զրավում հայ բարբառների մեջ:

11. Նր հնչյունակապակցության դիմաց երզ. բրբա. ունի ո, իսկ
Իբր. բրբա.՝ յր. սանր, մանր, մանրուք, ծանր>երզ. սառ, մառ, մառուլ,
ծառ, Իբր. սալր, մայր, մայրուք, ծայր:

12. Տր հնչյունախմբին (ինչպես նաև բարբառի դր-ին) երզ. համա-
պատասխանում է ո, իսկ Իբր.՝ յր. կորսել, կորել, բնարել, Պնարու,
կորիւճ>երզ. կուղ, կրուղ, կրուղ, Պնուս, կրուհ, Իբր. գոյրել, գրել-
կրել, Բէյրուս, գրելի:

Հիշյալ երկու կետերում երզ. բրբա. քնդհանրություն է կրեան հա-
նում նվազակապի, Եպպին-Ֆարաճխարի, մասամբ Կարնո, իսկ Իբր.
Ակնա և Աուսերկիի բարբառների հետ:

13. Տ-ն (ինչպես նաև բարբառի դ-ն) և-ից առաջ իբր. բարբառում

ենթարկվել է առնմանական փոփոխության (տն>նն), իսկ երզ. նման
փոփոխություն տեղի չի ունեցել. մտ(ա)նել, գիտ(ե)նալ, մտանոց,
յայանել>երզ. մղնալ, կիղնալ, մաղնոց, հայղնել, Իբր. մրննիլ, կին-
նալ, մաննոց, հայննել:

Առնմանական այս փոփոխությանը իբր. բրբա. հարում է Ակնա,
Տիգրանակերտի, Երնանի, Ղարաբաղի բարբառներին:

14. Բառակազմի սպ, սո կապակցությունների ո-ն իբր. բարբառում
բնկել էլ երզ. բարբառում նույն հնչյունախմբերը մնալով անփոփոխ,
սկզբից ավելացնում են նաև ր. սպանանել, սպխտակ, ստեղծանել,
Ստեփան, ստերը>երզ. բսպաննել, բսպիցակ, բստղզնել, Բստիփան,
բստիլը, Իբր. բաննել, բիղազ, դիզնել, Դելիան, գերչ:

Երզ. համար այս հատկանիշի բացառություն է սանպղին բառը, որը
ս-ի նկատմամբ գարնն էլ ակզբին լուսարկիկ: Այս ձևը, սակայն, պետք է
ենթադրել, որ փոխառություն է հարեան բարբառներից, թեևնա հենց
նաբերելից:

Սպ, սո հնչյունակապակցությունների ս-ի անկումով իբր. բրբա.
նման է Մալաթիայի բարբառին:

Այժմ քննենք այն տարբերությունները, որ երզ. և իբր. բարբառնե-
րը ունեն ձևաբանական մակարդակում, որն ավելի էական է ամեն մի
լեզվական համակարգի յուրահատկությունը բացահայտելիս:

15. —ստան ձևույթը իբր. բարբառում զրվում է ի-ով ավարտող
մի շարք բազմավանկ բառերի վրա և նույն է տալիս բուն հոգնակիու-
թյուն, սակավ զեպչերում միայն՝ հույսաբանություն, տեղ, վայր.
Էկէտան (այդինքն և այգինների վայր), հոկէտան (հոգինների), հորէս-
տան (չորինների), ուրէտան (ուռինների)՝ երզ. բարբառում այն զրվում
է այդի, գինի, ծառ բառերի վրա՝ էկէտան, կինէտան (գինեստան),
ծառաստան, բուրնն էլ տեղի, վայրի նշանակությամբ:

16. Իբր. բարբառում մարմնի զույգ անդամ ցույց տվող բառերը
-էր հոգնակիբառի զուգահեռ ստանում են նաև -վի (երկակիություն աը-
սահայտող) ձևույթը՝ օղվի (սուրբ), ծմբուլի (ձնոքեր), ձուկզվի (ձրնկ-
ներ), ալվի (աչքեր), ունվի (հոնքեր), անգրբվի (պակնչեղներ): Այսանող
կա նույնիսկ պերանվի (բերանների)՝ կազմված մարմնի մաս ցույց տվող
մյուս բառերի համարանությամբ: Երզ. բարբառում հիշյալ բառերը
ստանում են ոչ թե մաքուր -վի, այլ -նի-ով բարդված վրնի, որը բուն
հոգնակիբառ չէ, այլ ստորական հոգնանիշ ձևույթ (տն ս Պոլսականի
թվի կարգը՝ բաժինը):

17. Եթե Երզ. բբբ. ունի հոլովման տարբեր տիպեր (ի, ու, ա, ան, վա, օշ, օ. ց), որոնք հիմնականում դախա են հոլովման հին համակարգից (հնչյունափոխական կամ համարանական կազմություններով), ապա կոր. բբբ. հիմնականում միասնականացրել է դրանք՝ բերելով ի հոլովման տակ, թիչ թվով բառեր միայն ստանում են ի-ից տարբեր այլ հոլովականները: Այսպես՝ գինի, տուն, լեռ, բնկեր. սեռ-տարակ > Երզ. կինունկ, կինիին, տանկ, լեռնին, բնգեռշ, կոր. կինիին, դունին, լարուն, բնգերին:

18. Կոր. բարբառում ձայնավորով վերջացող միավանկ բառերը են հողը կայունացրել են իբրև արմատական հնչյուն, և հողառություն գեպտում դրանք ստանում են ր, որով պատմականորեն ստացվում է կրկնական հողառություն: Մինը գարեկի՞ր (Ձին կապեցի՞ր): Քի՞նը դո՞ր ինձի (Քին տուր ինձ): Լու՞նը շատցել՞ (Լուն շատացել է): Նման երևույթ Երզ. բարբառին անձանոթ է:

19. Երզ. բարբառին բնորոշ են -(ի)-կ-ով (իկ, իզ, զ) դերանվանական կազմությունները՝ ասիգա, աղիգա, անիգա, ասանգ, աղանգ, ասանգ, Բուզին, որպիսիք իսպառ բացակայում են կոր. բարբառում: Այստեղ հիշյալ դերանուններն ունեն անի, անի, անի, սարլու, դարլու, նարլու, Բուզին ևն:

*20. Ստացական դերանունները Երզ. բարբառում ստանում են ի հոլովականոր, կոր. բարբառում՝ ու, իմ, քո, մեր, ձեր > Երզ. իմին, Բուզին, մերին, ձերին, կոր. իմուն, Բուզուն, մերուն, ձերուն:

Երզ. և կոր. բարբառների կարևոր տարբերություններ են երևան հանում նաև խոնարհման համակարգում:

*21. Երզնկան, բարբառների մեծագույն մասի նման, օժանդակ բայի ներկա ժամանակի հոգ. Թ. I-ին դ. զրբաբարի մ-ի դիմաց ունի ն. իսկ անցյալ ժամանակում անկա է հավելյալ և. նմ > ին, Լաւ > Լան: Մինչդեռ կոր. բբբ. աղեկի հարապակի է դոբաբրին Այստեղ անցյալի կազմության համարանությունը դուրս է մղվել նաև ներկայի մ-ն. նմ > ին, Լաւ > Լան: Այս վերջավորությունները պահպանվում են խոնարհման բոլոր տիպերում, բոլոր եզանակների բոլոր ժամանակակերպում ստեղծելով նկատելի տարբերություն երկու բարբառների խոնարհման հասցույցներում: Այսպես՝ վազենք, վազեինք, վազեցինք > Երզ. վազինք, վազանք, վազեցինք, կոր. վազին, վազեցին: Բացի այդ, Երզ. բարբառում կատարյալ աժարտին է հասել բայական համակարգում ուղղախնկներից առաջ ե լծորդի ի-ի վերածվելու պրոցեսը, իսկ կոր. բար-

բառում հոգ. 3-րդ դ. ե-ն մնացել է անփոփոխ: Օրինակ՝ բերեմ, բերենք, բերե՛ն > Երզ. պերեմ, պերե՛ն, պերե՛ն, կոր. պերեմ, պերե՛ն, պերե՛ն:

*22. Երզ. բբբ. ե և ի խոնարհման անձանց բայերի հրամ. եզ. եզ. թվում ունի միևնույն Մ վերջավորությունը, իսկ կոր. բարբառում և խոնարհման բայերն ունեն է, ի խոնարհման բայերը՝ ի՛ր վերջավորությունները. Երզ. խրմն, նրսն, կոր. խրմն, նրսի՛ր:

23. Երզնկայի բարբառում ապ. ժամ. կազմվում է պիտի > պիդի բառով կամ երա առաջին բաղադրիչով՝ պի, պ-ով, իսկ կարբերում՝ նույն բառի երկրորդ բաղադրիչով՝ դի, զը, դ-ով. Երզ. պի խրմն, պե-րամ, կոր. զը խրմն, զերամ:

*24. Ապ. ժամ. միասնական ձևերում Երզ. բարբառում միասնակի մասնիկը զրվում է պիտի-ից հետո, կոր. բարբառում՝ դրանից առաջ. Երզ. պի շի նրսիմ, կոր. շի դի նրսիմ:

*25. Տալ, գալ, լալ միավանկ բայերի խոնարհման ժամանակ կոր. բարբառում ապ. ժամանակում դի, զը մասնիկները դանում են զու՛ նույն բայերի ներկա ժամ. հանդես եկող զա-ի համարանությամբ. զու գամ, դու գամ, դու լամ (պիտի գամ, տամ, լամ): Նման հնչյունափոխություն Երզ. բարբառում գոյություն չունի:

26. Կոր. բարբառի ենթաբարբառներում (Չմկնածադ, Չարսանճադ և այլն) ներկայի և անկատարի շարունակականի ձևեր են կազմվում եր մասնիկով: Երզ. բարբառի տարբառում չկան շարունակականի ձևեր:

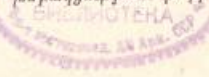
Երզնկայի և կարբերդի բարբառներն ունեն նաև հնչյունական ու քերականական մի շարք այլ մասնակի տարբերություններ, որոնց չենք անդրադառնում:

Քննվող բարբառները եկատիկորեն տարբերվում են նաև բառային մակարդակում: Ոչ սակավ դեպքերում մինևույն հասկացության համար նրանք ունեն տարբեր բառեր:

Այսպես՝ նայել, հոգնել, տանիք, պապ, ծիրան, շեմ, կղզի, ինչո՞ւ, գագալ > Երզ. նախի, օկնիլ, էրքիլ, պապալարակ, պարգուկ, սել շլմ՝ շաւա, ի՞նչ ի՞նչո՞ւ, նախի, կոր. նախի, խոքերակ, դե՛նե, դա՞յալ ախաւ, մըլ շըլ, էշիզ, բուշ, օ՞րի ի՞նչ, գա՞թադ և այլն:

Զուգադրական քննությունից երևում է, որ կոր. և Երզ. բարբառները հնչյունաբանական, ձևաբանական և բառային մակարդակներում երևան են հանում էական, բարբառային սահմաններ գծող տարբերություններ: Այդ բարբառների միջև ընդհանրություններն այնքան են, որքան միմյանց հետ ունեն արևմտյան խմբակցության բարբառներն

878

ընդհանրապես: Երզ. բրբռ. ամբողջությամբ ավելի մտա է Պոլսի բարբառին: Ահիսասու է Խրբ. բարբառի ընդհանրությունը Մալաթիայի, Աբարկիրի, Ահիս բարբառների հետ:

Խրբ. և Երզ. բարբառները ձևարանական միահատկանիշ դասակարգմամբ պատկանում են կը հյուդիյն Անատոլանի այն միտքը, թե Ե...Խարբրեզ-Երզնկայի բարբառը կը հյուդի բարբառների մեջ ամենից ավելի հավատարիմն է գրական հայերենին, ճիշտ ինչպես Երևանի բարբառը ում հյուդի բարբառների մեջ¹², պետք է մասնավորեցնել Երզ. բարբառի համար, որովհետև Երզ., ի տարբերություն Խրբ., ունի բարբառային հատկանիշների համեմատաբար նոսր ցանց: Նրա շեղումները աշխարհաբարի (հատկապես արևմտահայ գրական լեզվի) համակարգից մեծ չեն¹³: Չի խաթարված հատկապես ձայնավորների համակարգը. որի պատճառով բրբռ. պարզ, գյուղ հասկանալի խոսակցական է: Ենչևից վերք բերված տարբերակիչ հատկանիշներից, մենք կարծում ենք, որ Խրբ. և Երզ. բարբառները պետք է համարել առանձին, ինքնուրույն բարբառներ:

Խարբրեղի բարբառի ուսումնասիրությունը թողնելով ապագային, մենք այստեղ ներկայացնում ենք հիմնականում Երզնկա քաղաքի, մասամբ նաև դավառի գյուղերի (Վերին Զիվլիկ, Ղարաբիրխա, Ագարակ, Երկան, Մենի, Կարմրի) բարբառային իրողությունների ըննությունը:

¹² Հ. Անտոյան, Հայոց լեզվի պատմություն, 7, 2, էջ 343:

¹³ Հավանաբար արևմտահայ գրական լեզվի ձևավորման մեջ էական դեր է խաղացել նաև Երզնկայի բարբառը:

Հ Ն Չ Յ Ո Ւ Ն Ա Բ Ա Ն Ո Ւ Թ Յ Ո Ւ Ն

ՀՆՉՅՈՒՆԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Բարբառում կան հետևյալ ձայնավոր հնչյունները. ա, ի, ու, օ, է, ր, Ն, ան, օ, օ:

Ա, ի, ու, է, օ, ր-ն արտասանությունամբ չեն տարբերվում գրական լեզվի նույն ձայնավորների արտասանությունից:

Ա, ու, օ-ն ներկայացնում են համապատասխան ձայնավորների բնային արտասանությունը:

Է-ն իր արտասանությամբ գրավում է միջին դիրք է և ան ձայնավորների միջև:

Բաղաձայնների համակարգը գրական լեզվի համեմատությամբ նորություն չի պարունակում: Հնչյունական մակարդակում պայթական ու կիսաշփական հնչյուններ ներկայացնում են հոսանքում համակարգ՝ ր, պ, փ, գ, կ, ք, ղ, ա, ք, մ, ծ, ծ, ց, ջ, ն, չ: Սրանցից գ-կ-ք շարքը փոխառյալ բաներում հանդես է գալիս նաև բնային տարբերակով՝ գ-կ-ք՝:

Շփական հնչյունները, բացի կոկորդային ն-ից, երկանդամ են՝ առաջնալեզվային՝ գ-ա, ժ-չ, ետնալեզվային՝ դ-խ, շրթնատամային՝ վ-փ:

Ձայնորդները, բացառությամբ ո-տ-թ, մենանդամ են՝ մ, ն, լ, յ: Բարբառին հատուկ չեն նրկաբարբառներ և հոսաբարբառներ:

ՀՆՉՈՒՅԹԱՅԻՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԸ

Ձայնավոր հնչույթներու Ա, ի, ու, օ-ն չունեն գործառական ուղղաների սահմանափակում. դրանք աղատորեն հանդես են գալիս բառակերպում, բառամիջում և բառավերջում, բաց ու փակ վանկերում, շեշտի տակ և շեշտանախորդ դիրքերում: Սա ինքնին նշանակում է, որ [Ա], [Ի], [ՈՒ], [Օ] ձայնավորներից յուրաքանչյուրը լեզվական անկախ միավոր է: հնչույթ է:

զ-6-ը: Հնչույթաբանական մակարդակում նրանց հակադրությունն արտահայտվում է շնչեղություն-նշ շնչեղություն հատկանիշով: Ընդ որում, շնչեղությունն հղում միշտ հանդես են գալիս շնչել խուլերը՝ իբրև նշանակիք անդամ, իսկ ոչ շնչեղությունն եղում՝ մերթ խուլները, մերթ էլ ձայնեղները՝ իբրև ոչ նշանակիչ անդամ:

Շնչել խուլերը գործառնական սամանահախում գրիթ են չունեն. հանդիպում են բառակազմում, միջձայնավորային դիրքում, բառի մեջ խուլ հնչյունների մաս, Ե-ից և ուղղայիններից հետո և բառավերջում (փըրքի, կարիլ, Լիճել, փըրփուր, գրուց): Շնչել խուլերի համար միակ բացառված դիրքը ձայնեղների հարևանությունն է: Մա էլ բացառությունում է բարբառի այն կայուն օրինակությունը, որի համաձայն իրար հարևանությամբ կարող են հանդես գալ միայն նույն օրակի (կամ խուլ, կամ ձայնեղ) բաղաձայններ (խտակել, էրիշատ, օտկել, աշկ, ախպուր, մաղաղ, կըզզել, ըստեղծել): Հետևաբար, շնչել խուլերի հնչույթային արժեքն անհնչյառ է:

Միջնդոտ խուլների և ձայնեղների միջև կատարվել է ուղղաների բաշխում: Խուլ պայթականներն ու կրառչականները հանդես են գալիս բառակազմում՝ գրաբարի խուլ և ձայնեղ պայթականների ու կրառչականների դիմաց (պր>պ, կզ>կ, աղ>ա, ցը>ց, ծն>ծ), բառավերջի նուստայնությունն դիրքում, Ե-ից և խուլ հնչյուններից հետո (պտա, կիճի<զիճի, սիւտ, վօսպ): Բառամիջում խուլ պայթականներն ու կրառչականները կան միայն այլ խուլ հնչյունների մաս (ըսկիւպ, ըստաճալ, աշկէր, ըսպանել):

Գրան հակառակ, ձայնեղները գործառում են միջձայնավորային դիրքում, ձայնորդ և ձայնավոր հնչյունների միջև, ինչպես նաև սեպայինների և ձայնեղ շփականների հարևանությամբ (աբուր, սըրգոտ, ցընթօց, ճիճ, կուղ):

Հեշտ է նկատել, որ այնտեղ, որտեղ հանդես է գալիս խուլը, ձայնեղ հանդես գալ չի կարող, և հակառակը: Այլ կերպ ասած, խուլերը և ձայնեղները նույն դիրքում հանդես չեն գալիս, որպիսի հանդամները բացառում է ձայնեղություն-խուլություն հակադրությունը: Իսկ խուլերի և ձայնեղների միջև կրառչական հարաբերությունը Տավատում է նրանց միևնույն հնչույթի հեթահնչույթներ լինելով: Հնչույթական մակարդակում այդ հնչույթները ըստ ուղղաների իրացվում են մերթ խուլ, մերթ ձայնեղ տարբերակով՝ այս մակարդակում ներկայացնելով խուլ-չխուլ և ձայնեղների երկակի շարք, իսկ հնչույթաբանական մակարդակ-

կում որտեղ ներկայացնում են ոչ շնչեղություն հատկանիշով բնութագրվող պայթականների ու կրառչականների մենաշարք՝ այդ հատկանիշով էլ հակադրվելով շնչել խուլերին:

Մյուս կողմից՝ գործառնությամբ միջնյանց հետ համընկնում են խուլերը և շնչել խուլերը, իսկ վերջիններս ձայնեղների հետ համընկնում են միայն մասնակիորեն՝ միջձայնավորային դիրքում, մասամբ նաև՝ սեպայիններից հետո: Այս հանդամները, կարծես թե, հնարավոր է դարձնում խուլերի և շնչել խուլ-չի հակադրությունը:

Հայտնի է նաև, որ բաղաձայնների համար ուժեղ հնչույթաբանական դիրք է բառակիրքը: Այստեղ էլ կարող են հակադրվել միայն խուլերը և շնչել խուլերը. պտա (պտա)—փատ (փատ), կալ (զալլ)—ֆալ (խակ), ձան (ձայն)—ցան (մաշկի հիմահղություն):

Նշված հանդամները, սակայն, չեն նկատարում, որ խուլությունը հնչույթաբանորեն էական, առաջնային հատկանիշ է: Իրոք, բառավերջի դիրքում հանդես եկող խուլերը բառի թերման, անանցման և բառաբարձման ժամանակ, ինչպես նաև խոսքի շղթայում՝ կապված հաջորդ բառի սկզբահնչյունի օրակի հետ, ընկնելով համապատասխան հնչույթական միջավայր (միջձայնավորային դիրք, սեպայինների, ձայնորդների և ձայնեղների հարևանություն), կորցնում են խուլությունը և ձայնեղությունը: Այսպիսի փոփոխությունը, սակայն, իմաստակա նոր հակադրություն չի առաջացնում: Այսպես՝ աակ (կարմիր Տակընդեղ)—աակ (տար), կուտ (կորեղ)—կուր (կարիտ) ժամանակ առերթ մեկ կանգնած խփելն ու հանելն): Սրանք թերթվելիս դառնում են տափե-տափե, կուրով-կուրով, օր հակադրության առաջին եղերի վերջին խուլ հնչյունները՝ կ-ն և տ-ն, ըստ հնչյունական շղթայի (միջձայնավորային դիրք) դարձել են ձայնեղ (կամ նույնն էլ ասել, թե կորցրել են խուլությունը), սակայն վերտրեթյալ իմաստային հակադրությունները մնացել են անփոփոխ: Փաստորեն, խուլերը հնչյունական շղթայի նկատմամբ զգայուն են, հետևաբար և ունեն դիրքային պայմանավորվածություն:

Երևույթն էլ ազելի ակնառու է բառակիրքի դիրքում՝ դարձյալ կապված խոսքի շղթայի հետ: Խուլ և ձայնեղ հնչյուններով սկսվող բառերը խոսքի շղթայի սկզբում հնչվում են խուլ. Տարին դասվելուս ամիս է: Տուե ըստ գաղի՞ր էլի:

Տարի և տուե (<զու) բառերի առաջին հնչյունները խուլ են: Խոսքի շղթայի մեջ են նրանց խուլ հնչումը պահպանվում է, երբ այդ բառերի նախորդում են խուլ հնչյուններով ավարտվող բառեր, այսինքն՝ հնչյունական շղթայում դրսևում են խուլերին հաջորդող դիրք. Ըս տա-

րի գառունը չուղ էգամ: Կէրաս տուն էքի: Այստեղ տվյալ հնչյունները խուլ են՝ նրանք խուլ սուլական ւ նախորդելու պատճառով:

Մինչդեռ, երբ խոսքի շղթայում մեկ խուլ հնչյուններով սկսվող բառերին նախորդում են ձայնավորներով և ձայնեղներով ավարտվող բառեր, և խուլները հնչյունական շղթայում գրավում են զրանց հաջորդող դիրք, ստանում են ձայնեղ հնչում: Հիզ(հինգ) գարի գեղեղ դուս չկավ: Էս ու դուս Բաղաբ պէքամ: Տարի և տուն բառերի ստացին հնչյունները ձայնեղ են՝ համաձայն վերք նշված օրինակափոխյան (տարի-ին նախորդում է գ ձայնեղ, տուն-ին՝ ու ձայնավոր, և տ-ն բնկնում է միջ-ձայնավորային դիրք): Այս դիրքում առաջացած ձայնեղները բառիմաստի մեջ փոփոխություն չեն մտցնում:

Խոսքային մակարդակում, հնչյունական շղթային համապատասխան, խուլների և ձայնեղների նման փոխհարաբերությունը աներկրա է դարձնում հնչյութաբանական մակարդակում խուլների և ձայնեղների համասարարժեք լինելը, դրանց՝ միեկունյն հնչույթի ենթահնչույթների լինելը:

Այսպիսով, Երզ. բրբռ. իր պայթյականների և կիսաշփականների բաղաձայնական համակարգով մտնում է հայ բարբառների և հայերենի գրական տարբերակների այն տարածքի մեջ, որին բնորոշ է երկատի-ձան հակադրությունը: Բարբառում այդ հակադրությունն արտահայտվում է շնչեղություն-ոչ շնչեղություն հատկանիշով:

Պայթյականներից գ-կ-է շարքը փոխառյալ բառերում ունի գ-կ-է բնային տարբերակները. կ'նգ'ում, ք'ում:

Եփականները իրար հակադրվում են ձայնեղություն-խուլություն հատկանիշով: Եփականների խուլ և ձայնեղ շարքերի միջև (վ-ֆ, գ-ս, ժ-շ, դ-խ) ոլորտների բաշխում կատարված է միայն մեկ դիրքում: Խուլ շփականները կարող են հարեանել միայն խուլ հնչյունների (այն < սասող, ախչիկ, Նխտիրտ, հաճախ), իսկ ձայնեղ շփականները՝ ձայնեղների (եղվլասակ, հավղայ, կոճգէլ): Նշանակում է՝ այս դիրքում ձայնեղ և խուլ շփականների հակադրությունը հնչույթաբանորեն չնպաստում է: Մնացած դեպքերում՝ բառակիրքը, միջձայնավորային դիրք և բառավիթը, դրանք կատարում են իմաստազատիչ դեր և հանդես գալիս հնչույթային արժեքով:

14 Քերտզ օրինակներում խուլով սկսվող և ավարտվող բառերը խոսքային մակարդակում ներթափանցում են նույն օրինակափոխյանը, ուստի ստուգաբանիչն եկամտի ենք ունենել ոչ թե նրանց անկախ գործառնությունը, այլ հնչյունական շղթայում նրանց ստացած ձայնի գրակը: Այս մտեղծումը պատճառված է ողջ ուսումնասիրության մեջ:

էական է ցույց տալ վ-ֆ հակադրությունը: Ունենք հակադրվող մեկ դուլգ՝ վըրվըրալ (ափսոսալ)-ֆըրֆըրալ (ֆըֆըրալ): Վ-ֆ հակադրության այլ զույգեր մեզ չեն հանգրիպել: Բանն այն է, որ բարբառում ֆ-ով բառեր թիչ կան: Բառակիրքին ֆ հանգրիպում է միայն բնածայն և փոխառյալ բառերում: Քանի որ նշված հակադրության եզրերում բնածայն բառեր են, ուստի բերում ենք նաև այլ օրինակներ:

Ննչպես բառակիրքում, այնպես էլ բառամիջում և բառավերջում ֆ-ն և վ-ն հատկորեն տարբերակվում են միմյանցից: Այսպես, մի կողմից ունենք ֆայախա (պատմի գործիք), մյուս կողմից՝ վայա (սըփ-սոց, ծածկոց), մի կողմից՝ խալֆա (վարպետից հետո եկող ավագ աշակերտը), մյուս կողմից՝ հավվա (հայվա), մի կողմից՝ ափօկ (ամոթ), մյուս կողմից՝ հավօղ (խաղող) և, վերջապես, բառակիրքում մի կողմից ունենք օֆ (ձայնափոխություն), մյուս կողմից՝ վօվ (ով), ձօվ, կօվ, հօվ, ֆէֆ, ապա՝ րկվ, սկվ, քաֆ (եփելու ժամանակ առաջացած փրփուրը) և հավ, ցավ, րավ: Մի կողմից ունենք փիլլաֆ (փյալվ), մյուս կողմից՝ փրլավ (փրկեց): Բերված զույգերում վ-ն և ֆ-ն հանդես գալով գրեթե նույն հնչյունական շրջապատում՝ որոշակիորեն տարբերակվում են միմյանցից, առանց երբեք իրար հետ շփոթվելու:

Առաջնալեզվային շարքի շփականները բացի խուլություն-ձայնեղությունից, իրար հակադրվում են նաև սուլական-շչական հատկանիշով (գ-ժ, ս-շ): Հնչույթաբանորեն չնդորացված է ս-շ հակադրությունը մեկ զույգում՝ սկմլըմ: Երկուսն էլ արտահայտում են միեկունյն սեամ իմաստը:

Հանրահայտ է, որ բարբառներում հ-ն կարող է դիրքային տարբերակներ ստեղծել կամ շեղորանալ յ-ի և խ-ի հետ: Երզ. բարբառում [Հ], [Յ], [Խ]–ն անկախ հնչույթներ են, որն այսպեսուցովում է նաև եվագազույն զույգերի հակադրությամբ. լէղ (յուղ)—հէղ (անգամ), խօս (խոտ)—հօտ (հոտ), հախը (արժեքը)—հայը (հայր):

Թեև հակադրությունները չեն բնդրվում բոլոր դիրքերը (բառամեջ, իսկ յ-ից մեկ բառավերջ՝ այս դիրքում յ-ով և հ-ով բառեր թիչ ունենալու պատճառով), այնուամենայնիվ եղած զույգերը լիարժեք հիմք են տալիս [Հ], [Յ], [Խ]–ն առանձին հնչույթների դիտելու:

Իմաստազատիչ դեր ունեն, հետևարար և հնչույթներ են [Մ], [Ն], [Լ], [Ր], [Ռ], [Յ] ձայնորդները:

Մի շարք բարբառներում շեղորացված է ր-ո հակադրությունը: Երզնկայի բարբառում դրանք հակադրվող հնչույթներ են, ունեն իմաս-

տատարերեակիչ հատկանիշ. առ'ւր (առլ բայի հրամայականը)—տոտ (դոտ), մաւր (մայր)—մաա (մանր), պաւրով (բարև)—պաւսով (պաւսով); Չիա բ-ռ հակադրության բառակազմում՝ բ-ով սկզբող բառեր չունենալու պատճառով:

Ինչպես տեսնում ենք, շփականներն ու ձայնորդները հնչույթային տեսակետից նորություն չեն ներկայացնում: Գրանք, ինչպես նաև պայթական ու կիսաշփական հնչույթները որոշ դիրքերում ունեն գործառության ոլորաների սահմանափակում: Յրինակ, բացառվում են աբ, եբ, ե+շբքնային պայթական կապակցությունները, կիսաշփականներին հարկվածությունը պայթական, ձայնորդ ու ձայնեղ հնչյուններին, չ կիսա-ձայնի գործածությունը երկու ձայնավորների միջև: Այս սահմանափակումները հետևանք են պատմական, դիրքային ու փոխազդեցական հնչյունափոխությունների:

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՇԵՉՅՈՒՆԱՓՈՒՅՈՒՅՈՒՆ

Ձայնն ա վ օ ռ ն ե ր: Գրաբարի նկատմամբ բարբառի ձայնավորական համակարգի տարբերությունները արտահայտվում են հետևյալում.

1. Հայտնի է, որ գրաբարը տարբերակում էր ե ն է և հնչույթները. առաջինը հնչվում էր իբրև պարզ ձայնավոր է, երկրորդն ունի երկբարբառային արտաբերում՝ բաղադրված է և չ միավորներից: Բարբառների մեծագույն մասում, այդ թվում և նրգնեկում, ինչպես նաև գրական հայերենի երկու դրսևորումներում վերացված է ե ն է հնչույթների տարբերակվածությունը: Մյուսնց զինաց բոլոր դիրքերում բարբառն ունի առաջին շարքի միջին բարձրացման է: Բացառություն են կազմում միակնակ մի քանի բառեր, որոնց բառակազմում գրաբարի ե-ին համապատասխանում է չէ. եզ > չեզ, եբբ > չեբբ, եբզ > չեբբ:

2. Բարբառում հնչույթային նույն արժեքն ունեն նաև գրաբարի ա և ա> օ ձայնավորները, որոնց զինաց բարբառը երևան է հանում ե-տին շարքի միջին բարձրացման օ: Այսպես էլ բացառությունները հանդես են գալիս հիմնականում միավանկ բառերի սկզբում, որ ա-ի զինաց աակա է վօ. որբ > վօրբ, ուվ > վօվ, արծ > վօրց: Ո > վօ հնչյունափոխությամբ ձևերը, հավանաբար, երկնկա են թափանցել բարբառների այն տարածքից, որ ա-ի հնչյունափոխության բնթացքը ՍՕ երկարբարապին ձևից այնուհետև զարգացել էր ՎՍՕ կամ պարզապես ՎՕ ուղիով¹⁵:

¹⁵ Հմմտ. սկզբունքներ միջին գրական հայերենի պատմության, Երևան, 1972, էջ 84:

3. Բառամիջում ձայնավորից առաջ ու-ն վերածված է վ-ի. աատուած > սաված, բուրուած > փուրված, ազուես > ազվես: Չուան բառի զինաց բարբառը երևան է հանում չուվան:

Անխաբհարքում, ինչպես նաև շատ բարբառներում, ձայնավորից առաջ ու > վ փոփոխությունը կապվածացած է ոչ միայն բառի ուղիղ, այլև թեք ձևերում՝ աաու-ի-տովի, կատու-ի-կատվի: Մինչդեռ բարբառում թեք ձևերը, զրեթև հավասար կիրառությունը, հանդես են գալիս զուգամեներով՝ աաուի և աավի, կադուի և կավի:

4. Գրաբարի նկատմամբ տարբեր է ր հնչույթի գործածությունը: Հայտնի հնչյունական օրենքների հիման վրա¹⁶ ետգրաբարյան շրջանում առաջացավ ր-ն որպես հոգ՝ րացուցիչ բառմասն մեջ մտնելով ե-ի հետ: Երկնկայում նույնպես, ր-ն որպես հոգ ունի լայն գործածություն. բազմաձայնահանգ բառերից հետո՝ Արշազը, աուեր: Գրան հակառակ, ր-ի գործածությունը սահմանափակված է բառավորչի փակ վանկերում: Այսպես, հնչյունափոխական զանազան միջոցներով (դրափոխություն, հնչյունների անկում, հերթագայություն) գրաբարի մեկուկես զանկանի բառերի ր-ն ընկն է. բարձ(ր)բ > պարս, մեղ(ր)բ > մեղ, ծան(ր)բ > ծառ, ման(ր)բ > մառ, սանդ(ր)բ > սառ, թանձ(ր)բ > քարգ, անօ(ր)բ > նօր, բաղ(ր)բ > քաղս, լիտ(ր)բ > լիռ, ճիպ(ր)բ > ճիռ, սոկ(ր)բ > սուկու: Բիակ բացառությունը առաջը > աաբը բառն է:

Հստակ ու հնչուն է ր-ն սպ, սա, սկ կապակցություններից առաջ. սպասել > քսպսել, սաեղծանել > քստելնել, զգույլ > քսկույլ:

5. Բառի ուղիղ ձևերում բազմավանկ բառերի միջին վանկի ձայնավորը ընկած կամ հնչյունափոխված է ր-ի հետ > ամբակ > ամբակ, ժողով > ժողվել, ածելի > ածրիլ, պտուտիլ > պրզրդիլ, հանդիպել > ճանդրիլ:

Այս երևույթը ունի նույն բացատրությունը, ինչպիսին ընդունված է միջին հայերենի համակարգի համար: Այն էլ բարբառում է զլիսավոր կամ ուժեղ (վերջին վանկում) և երկրորդական կամ թույլ (առաջին վանկում) շեշտեր¹⁷: Հիշյալ դիրքում ձայնավորները մի դեպքում ընկ-

¹⁶ Հմմտ. Ա. Ղարիբյան, Հայ բարբառագիտություն, էջ 113—114:

¹⁷ Պետք է նեթադրել, որ այն բառերում, որ առկա է երկվանկ և բազմավանկ բառերի նախաշեշտ բույր ձայնավորների հնչյունափոխություն, ինչպես՝ լակնի > քղկնկաբնու > կրեւու, ժաման > ժրմնել և այլն, այս բարբառ են անցել բարբառների այն տարածքից, որ չի եղել բառի երկու շեշտակերտության (հմտ. է. Ալպյան, Գրաբարի թեքաբանություն, Երևան, 1962, էջ 276):

նում, մյուս զեպրում հնչյունափոխում են բ-ի՝ համաձայն հայերենի և բարբառի վանկակազմության սկզբունքների¹⁸:

Այս փոփոխությունը բարբառում բնդհանրական օրինաչափություն է, եթե նկատի ունենանք զբարբառի և բարբառի համար այն բնդհանուր բառերը, որոնք բարբառ են անցել խոսակցական ճանապարհով (վերը բերված օրինակները), ինչպես նաև բարբառային կազմության բոլոր բառերը՝ հարսընթուր (հարսնաբույս), կրգլ-գիլ (կուկուղել), ծոսօփ (ծոսցավոր՝ հղի), աղացական (աղացական՝ նորածին ունեցող կին), վարեց (վարանոց՝ անարժեք մարդ), խաղիբզկ (խաղիտազի), ճուրջրալ (ճորճորակ՝ շորորակ):

Ավելին. նույնը կատարվում է նաև փոխառյալ հիմքերով բառերի մեջ՝ սախատել>սախակ, թալանել>թալիլ:

Երևույթն է՛լ ավելի բնդհանրական ուժ է ստանում, երբ սրանց զամարվում են երկվանկ բառերի թեքման ժամանակ շեշտի հետ կապված հնչյունափոխական նույն գրեթեաները՝ հատկապես ա մայնավորի մեջ՝ պլեհի (բերանի), պլեհերեան (բերնեբերան), հազդին (ճակատին), սեղնի (սեղանի): Սակայն վերջինս առաջացած լինելով համարանույնամբ, ամբողջովին չի կաշուեացել և չի բնդդրվում սպասելի բուրբ զեպրերը՝ Շեշտից դուրս մնալով, մի շարք բառերի միջին վանկի մայնավորները մնում են անփոփոխ՝ ցուցաբերելով իրենց վաղմիկ կայունությունը. պատավին, էրևին, կոզոշին և այլն:

6. Թժամդակ բայի եզ. թվի 3-րդ զեմքի է (<էյ)-ին բարբառում համապատասխանում է է, որը պահպանվում է նաև ժխտական ձևում. էէ:

7. Գրաբարի և լոբորգիան բայերի ներկայ ժամ. եզ. թվի 3-րդ զեմքի է-ի զիմաց ունի է. ուտէ>ստէ, գրէ>կրէ:

8. Բարբառում է հնչում է ստացել նաև զբարբառի ո-ից առաջ գտնվող է-ն. ձեհոն>ծրմէո, մեհանել>մէոնիլ, թիթեոն>թիթէո, լեարն>լէո:

Նվճած տարբերությունների զերակշիռ մասով զուգարանույթունենների լայն ջանց է գծվում նրզնկայի և ճայերենի բարբառների մեծ մասի, միջին զրական հայերենի, աշխարհաբարի համակարգերի միջև: Չայնավորական համակարգում բարբառը զրեթե զիթ է զուտ տեղային բարբառային հատկանիշներից, որով և սլայմանավորված է բարբառի բնդհանուր պարզությունը:

Մյուս բուրբ զեպրերում և դիբբերում (շեշտի տակ և շեշտանախորդ դիբբեր, փակ և բաց վանկեր, միավանկ և բազմավանկ բառերի բառակիրք) զբարբառի մայնավորները բարբառում հանդես են գալիս անփոփոխ, օրինակ՝

ա>ա՝ հաց>հաց, աման>աման, տղայ>տղա
ի>ի՝ միս>միս, գինի>կիեի, իջանել>իշնալ
ու>ու՝ զուտ>տուտ, զուրպայ>կուրբա, կրկու>էրգու, ութ>ու-

ԲԲ

ո>օ՝ կոզ>կօզ, ցրեհան>ցօրէն, ոշխար>օշխար
ե,է>է՝ ես>էս, երեկ>էրէկ, էշ>էշ, սէր>սէր, մարդարէ>մար-

բարէ

ը>ը՝ բնտիր>բնդիր, բնտրել>հրէլ, ց(ը)ուրի>կը(օ)ուրի
Հիմնական օրինաչափությունից դուրս տարբեր դիբբերում առկա են մայնավորների որոշ փոփոխություններ, որոնք կրում են մասնակի բնույթ:

Այսպես՝

ա>ա՝ առաջ>առաջ, առաջնակ>առաջնէկ, ամեն>ամէն, ամմէն, զարկանել>զարգէլ, նայել>նայիլ, (երկրա)շարժ>ժամ, վառել>վառէլ

ա>է՝ միջնակ>միշնէկ, յարդ>էր, ավելի>էվէլի, ավերորդ>էվէլօր, վերակցում>վրադցում, փայծաղ>փաձէղ, քաղնուր>պաղնէվօր, ոսահան>ոհան, վարդավառ>վարթէվօր

ա>ը՝ ասել>բսէլ, մաշել>մըշէլ, կարենալ>կրենալ, լակել>լըգէլ, նահատակ>նքնաղակ, կաղանդ>կաղընդ, հապա>հըսա||ըբբ

ա>ի՝ անկանիլ>անդիլ>ինդհալ>ինգալ

է>ի՝ կերակէ>կիրակի
և>ը՝ սեղմել>սըխմէլ, կեղնել>ըլէնի, լեղու>լըգու¹⁹, եղունգն>ըղունգ||օղունգ, ճեղքել>ցըխկէլ, վերադիր>վրադիլ, թեղ>ըղ, լեղունիլ>լըզմանի, կեռաս>կրոս, վերայ>վրա

և>օ՝ ցեղեկ>ցօրէկ (բոտ Աճառչանի՝ օր բառի ազդեցությամբ),
և>ի՝ արգելել>արքիլէլ, հրշտակ>նըրիշտակ, երեք>իւրէք,

¹⁹ Բարբառի լըգու ձևը հարավոր է նեփաղբի հագույնի ևիս ձևից (հմտ. Жирмунский В. М., Некоторые итоги дискуссии об армянском консонантизме. ВЯ, 1962, № 5, стр. 33—46): հայերենի համար բերոր ի/ը հնչյունափոխությամբ:

երկամ > իլիգամ, երկցանկին > իրխկին, մենակ > մինակ, եմ, եեմ, են > իմ, իեմ, ին.

ե > ա՛ հղիլ > անղե

ի > ք՛ նախիր > նախրո, շինել > շրնել, դիպանկի > տրքնալ, վինակ > վը-
ջակ, մի > մը, ին > ըննի (վերջինիս հնչյունափոխությունը բա-
ցատրվում է շեշտի գիրքով):

ի > ա՛ դոդի > կրոգա

ի > է՛ կոտիմն > կոդէմ, առիք > առէք

ու > օ՛ դուխ > կրլոխ, բզուչ > պրբոզ

ու > ք՛ ուղեզ > ըղէզ

ու > ի՛ Բուզանդ > Փիզանք

ո > ու՛ թոնիր > բունդիր || բունիր, թափոր > քափուր

ո > ա՛ բարավոր > պալավար

ը > հ՛ ընդ որ > ինդոր, լուս(ը)նկայ > լուսինգա, շ(ը) > շի, ն(ը)շան > նի-
շան, կ(ը)շիր > կիշնոք, ք(ը)շանայ > քիշնայ, զ(ը)ժուար > տիժար,
ճ(ը)շակ > ճիշակ, ճ(ը)քազ > ճիքաք

ը > է՛ շ(ը)րէշ > շէրէշ

Ննչյունափոխական այս մասնակի երևույթները արդյունք են նը-
ղենկայի՝ այլ բարբառների հետ ունեցած շիման ու փոխազդեցության, մասնավանդ որ իր բացառություններով բրբռ. ընդհանրություններ է հանդես բերում արևմտյան խմբակցության գրեթե բոլոր բարբառների հետ:

Բացառությունների մյուս խումբը գրական, կրոնական փոստու-
թյուններն են: Չայնավորական համակարգում շեղումները հանդես են գալիս՝ ա) ն, ս-ով սկսվող բազմազանի բառերի սկզբում, ուր հակառակ բարբառի օրինակափոխյան, մի շարք բառեր ունեն յէ, վօ երկհնչյուն-
ներ, նախկինպես > յերխկորոս, որդալիք > վօրօջար, բ) բազմազանի բառերի միջին վանկում, ուր ձայնավորները կարող են պահպանվել, հակառակ նրանց հնչյունափոխվելու ընդհանուր օրինակափոխյան. ա-
վազան, կէլէզման, պաղիբաք, կոզօրած:

Երբեմն միջին վանկի ձայնավորները պահպանված են առբյա գործածական բառերում՝ կէլացի, րխտավօր: Սրանք, հավանաբար, ներթափանցումներ են այնպիսի բարբառներից, ուր շի գործել հնչյու-
նափոխական տվյալ երևույթը:

Քննությունից երևում է, որ Երզնկան այն սակավաթիվ բարբառնե-
րից է, որ ձայնավորական համակարգով գրեթե նույնանում է գրա-
բարին, դրսևորելով միայն մասնակի տարբերություններ:

Երկբարբառն են: Գրաբարի երկբարբառների դիմաց ունի պարզ ձայնավորներ:

Աս երկբարբառը այսպեզ կա հանդես է գալիս հայերենի ընդհանուր պատմական հնչյունափոխության օտահաններում՝ իբրև ալ > օ անցում. տան > տօն, ար > օր, կարատ > կարօտ: Աղանի-ն և նար-ը բարբառ-
ների մեծ մասում շեղվում են ընդհանուր օրինակափոխյունից՝ շիրելով ալ > օ փոփոխություն: Ենդումը անկա է նաև Երզնկայում, ուր՝ աղա-
նի > աղվրնիկ, իսկ նար բառը չի անցել բարբառ: Աղանի > աղվրնիկ հնչյունափոխությունը, հավանաբար, կատարվել է այն բանից հետո, երբ ալ երկբարբառը հնչվել է իբրև ալ երկհնչյուն, այսպ իբրև միջին ձայնավոր, ա-ն ընկել է, նման ծարալի > ծարավանալ > ծաղվրնալ հնչյունափոխյունով:

Յուրեք բառի դիմաց բարբառն ունի օնք և ունք զուգաձևեր: Վեր-
ջինը անցել է այն բարբառներից, ուր գործել է ալ > օ ու հնչյունափո-
խություն:

Գրաբարի այ երկբարբառին շեշտի տակ և շեշտանախորդ դիրքե-
րում համապատասխանում է ա. հայր > հար, աղբայր > ախպար, ճայ-
թիլ > էաթիլ, այսօր > աւօր, մտանայր > մօղէնար:

Ցուցական գերանուններում բառակցքի այ-ի փոփոխությունը հան-
դես է գալիս զուգաձևերով՝ ալ > ալլը. այա, այդ, այն > աւա, ատ, ան || րս, բո, քն, այսպիսի > այսպի || րսպի:

Այ-ի դիմաց է կա այդի > էիի, այլ(իկ) > էրիկ, այրի > էրի բառե-
րում՝ բոլորն էլ իբրև բարբառների փոխազդեցության արդյունք:

Շեշտի տակ իւ երկբարբառի դիմաց անկա է ու. ձին > ձուն, ա-
լիւր > ալուր, հերին > հերուն, կտրիճուփին > կրտրիճուփին:

Բարբառներում, այդ թվում Երզնկայում անկա կէլ, յէլ, ճէլ-ը են-
նորդվում են գել, ելը, ճել ձևերից:

Շեշտանախորդ դիրքերում իւ-ի դիմաց ի կա իւրեան > իրէն և կի-
ւն > կիրազի բառերում:

Հայտնի է, որ գրաբարում այ-ը հանդես էր գալիս միայն շեշտի տակ: Այն պարզեցվել է ու-ի. բուր > ֆուր, ընկոյզ > ունգուզ, պատրոյզ > պառուֆ:

Գրաբարի բաց վանկի ոյ-ը, որը հանդես էր գալիս մի խումբ բա-
ռերի և անորոշ դերբայի սեռ. հուղվածնում, դասական շրջանից հետո, հատկապես խոսակցական լեզվում ստանալով ն հոդ, դարձել է փակ վանկ, ուր ոյ-ը, հավանաբար, վերահնչվել է իբրև երկբարբառ: Այս ղեպերում և ոյ-ի դիմաց բրբռ. ունի ու. մարդոյ > մարդոյն > մարուն.

ուտելոյ>ուտելոյն>ուղիուն: Քոյ բաց վանկում գարձայլ կա ու՛ րու: Գրաբարի շեշտի սակ գանվող փակ վանկի եւ երկբարբարու հանդես է գալիս զուգահեռ փոփոխություններով: Բարդ ուղիղ ձևերում եւ-ն գարձել է է. սեաւ>սէվ, դայեակ>տանէկ, ճայեակ>ճանէկ: եւ> է հնչյունափոխություն է կատարվել նաև անց. հիմքից կազմվող ձևերում. սիրեաց>սիրէց, տեսեալ>տէտը:

Եր-ն ա է ազնի ութին>ուրու ածանցավոր բառերի սեռ.-արակ. հոլովաձևում. լավութեան>լավութան, մարդկութեան>մարդկութան: Իեեաւ բառում եւ եւ-ն գարձել է ա՛ իբր: Գրական, կրոնական փոխառություններում բուրբ երկբարբառները երևան են գալիս իբրև երկհնչյուններ. պայծառ>պայճառ, բոսա>փուս, լուսաորեալ>լուսավորչալ:

Բ ա դ ա ձ ա յ ն ն է ի: Առկա են հնչյունային հետևյալ տարբերությունները.
1. Գրաբարի վ-ն և լ-ն բարբառում հանդես են գալիս իբրև մեկ հնչյույթ՝ շրթնատամնային ձայնեղ շփական վ. հաւ>հավ, կզվ>կզվ: Այսպիսի նույնացում կատարվել է դասական հայերենից հետո նրա բուրբ գրեկորումներում, քացատույամբ հատ ու կենտ բարբառներին, ինչպես, օրինակ, Շատախի, ուր կան լ-ի որոշ կերպարություններ²⁰:

2. Հայերենի ներքին զարգացման ընթացքով (ինչպես, օրինակ, բարբառների մեծ մասում խուլ շփականների մոտ միայն խուլ հնչյունների գործառություն՝ հաւասար>հավասար>հաֆասար՝ ի տարբերություն հաւասար>հավղարխի), զուցի նաև փոխառյալ բառերի ընդհուպ գրաբարի փակն քաղաքայինների մեծանգամ վ-ն հետագայում լրացվում է ֆ խուլ շփականով: Երզնկայում կան ֆ-ով քնածայն և փոխառյալ մի քանի բառեր. ֆլս, ֆրլան, ֆրշֆրլալ, օֆ, ինչպես նաև վ-ի դիմաց ֆ կա այն բուրբ դեպքերում, երբ առաջանում է խուլ շփականների հետ վ-ի նարեանություն. իշֆօր (ինչ որ), վրլասֆիլ (վճացվել), սրֆիլի (զուգվել):

3. Հանքահայտ է, որ հին հայերենում դ-ն ձայնորդ էր և հանդիսանում էր լ-ի լծորդը: Ետդասական շրջանում դ-ն ետնալեզվային ձայնեղ շփական է: Բարբառում դ-ն լ-ի լծորդ է միայն երկլեզվի (ջիթ) նույնիմաստ բառաձևերում, մյուս դեպքերում նրանք առանձին, անկախ հրենչյույթներ են:

4. Պայթականների և կիսաշփականների խուլ և ձայնեղ (բ-պ, գ-կ-

դ-տ, ձ-ծ, ջ-ճ) շարքերի միջև առաջացել է եմթահնչյունային հարարբություն՝ ի տարբերություն այդ բաղաձայնների՝ գրաբարում առանձին, անկախ հնչյույթներ լինելու:

Բաղաձայնների հնչյունական փոփոխություններն ունեն հետևյալ արտաստությունը.

Ձայնեղ պայթականներ և կիսաշփականներ: Բառասկզբում ձայնեղ պայթական և կիսաշփական բ, գ, դ, ջ, ձ-ի դիմաց համապատասխանաբար ունի պ, կ, տ, ճ, ծ խուլ հնչյուններ.

բ>պ՝ բարծբ>պարս, բորդ>պուրբ, բերան>պէրան
գ>կ՝ գարծ>կարի, գառն>կառ, գինի>կիճի, գուրս>կըլոս
զ>տ՝ դու>տուն, զեղեն>տէղեն, գալար>աալար,
ձ>ծ՝ ձայն>ծան, ձեւ>ծէւ, ձի>ծի, ձեհոն>ծըմէն
ջ<ճ՝ ջուր>նուր, ջրաղացական>նաղասպան||նաղաղպան, ջրհոր-զան>նորան:

Միջձայնավորային, բառավերջ ետձայնավորային, ինչպես նաև բ-ին հաջորդող դիրքերում բ, գ, դ, ձ, ջ-ն հնչվում են շեշտ խուլ փ, ք, ց, չ:

Միջձայնավորային դիրք՝ խարել>խալիլ, ալգի>էլի, Թաղեսո>Քարոս, ոչիլ>օշիլ:

Բ-ին հաջորդող դիրք՝ արբենալ>նարբել, երզումն>երբում, արգելի>արբիլի, Բրշիլ>բրշչիլ:

Բառավերջ ետձայնավորային դիրք՝ Հակոր>Ազօփ, սուլ>օր, ձազ>ձաֆ, ամ>օց, առաջ>առնչ:

Միջդիտներին հետ ձայնեղ պայթականներն ու կիսաշփականները մնում են նույնը. բամբակ>պամբակ, լինո>լինո, զանգատ>կանգատ, խանձիլ>խանձիլ, բանջար>պանջար:

Ականջ և կամուրջ բառերում բառավերջում հնչվում է ջ, որպես որն-գալինին հաջորդող, ինչ վերջինս ականջ բառում դրափոխվել է. ա-կանջ>անգաջ, կամուրջ>կամուրջ:

Գրական, կրոնական փոխառություններում ձայնեղ պայթականներն ու կիսաշփականները բառասկզբում և ընդգայիններից հետո հնչվում են շեշտ խուլ. բաղմիլ>փաղմիլ, գորթթ>ըմփեր, համուրեկ>համփուրեկ, Մամրեկ>Մամփրեկ:

Ձայնեղ պայթականներն ու կիսաշփականները կրած ընդհանուր փոփոխություններից դուրս բարբառում կան դրանք հնչյունափոխության մասնակի դեպքեր, որոնք, ինչպես ձայնավորների դեպքում, հիմնականում քաղաքային են նրզեկալի՛ ալլ բարբառների հետ ունեցած շրփ-

20 Մ. Մանուկյան, Շատախի բարբառը, Երևան, 1962, էջ 60:

ձ. ս-ի են վերածվում ոչ միայն ձ.ց-ն, այլև ձ-ն, որը որպես միջին օղակ նախ հնչվել է ց. նույն ձևով ձ կա գրաբարի ջ, ձ-ի և շ կա ն. շ.ջ-ի դիմաց.

ձ>զ' անճրիս>աճրէլ>ագրէլ>արգէլ. Թանձր>թանջր>թարգ. մեծանալ>մէճնալ>մէջնալ. կծկել>կըճզլ>կըզզլ, մեծ մարդ>մէճ մարթ>մէզ մարր. ձ.ց>ս' անէծք>անէսկ, երիցակին>իրիսկին, բացախել>խախիլ, անցանիլ>աննիլ, բարձր>պարր>պարր>պարս:

Այսպես նաև՝ ցոյական հիմքից կազմվող կրավորական բայերում՝ վրլաֆիլ (վազվել), պաֆիլ (բացվել):

Այս օրինակափոխությունը պահպանվում է նաև այն դեպքում, երբ բան ավարտվում է ց-ով. Իսկ հաջորդ բանն սկսվում է բաղաձայնով կամաց-կամաց>կամաս-կամաս, բացբեռան>պասպէրան: Բառը ց-ով ավարտվելու և ն որոշյալ հող ատանալու դեպքում դարձյալ ց-ն պարզվում է ս-ի՝ հացն ալ>հասն ա:

Արձատական խուլ հնչյուն ունեցող բայերի դեպքում ցոյական հիմքում խուլ հնչյունները միանալով ց-ին՝ դառնում են ձ. կարօտ-ցա>կարօձա, մէճցա>մէձա, հիվընոցա>հըվըձա: նաև՝ շ>ժ՝ յօրանցել>կէրժգըզալ, կոճակել>կօշաղէլ>կօճզլ, խճմըտանք>խըղմըտանք>խըմըզոտն:

ձ, շ>շ՝ հոնք>եօշկ, աշք>աշկ, քիշ մը>քիշ մը, Թարթիչներ>թարթիչներ, իջանել>իշնալ>իշնալ:

Հանգույց բառի դիմաց կա հանգույց: Պետք է ենթադրել, որ նախ տեղի է ունեցել ց>չ փոփոխություն, ապա ա-ի հավիտումով շ-ն օրինակաբար են պարզեցվել է շ-ի. հանգույց>հանղույց>հանգույց>հանգույց:

Փ, ք, ց շնչեղ խուլ բարդ հնչյունները խուլ և շնչեղ խուլ հնչյունների հարևանությամբ ապաշնչեցանում են և հանդես գալիս պարզ խուլ բաղադրիչներով՝ պ, ա, կ-ով: Այս դեպքում նա պարզվում են ոչ միայն գրաբարի փ, ք, ց հնչյունները, այլև արդեն խոսակցական լեզվում փ, ք, ք-ի վերածված ք, դ, զ հնչյունները.

փ>պ՝ աղք>ախփ>ախպ. երկուշաբթի>էրդուշափթի>էրգուշապթի

թ>տ՝ միեթարել>մթթարել>մրթարել, աղօթք>աղօտկ, վաթտան>վատտան>վածտն, փաթաթել>փաթթել>փատտել:

Նույն ձևով՝ բարբառային սօտալի-ը սորբելի-ից: Նույն սկզբուն-

քով արձատական ք ունեցող ցոյական հիմքով բայերի անցյալ կատարյալ ժամանակում բց հնչյունակապակցությունը դառնում է ձ՝ մուծմալ (մուծավալ<մուծավալ<մուծցավ), խործմալ (խործցավ):

Եսալքն բառի ք-ն ա է դարձել խուլ խ հնչյուն նախորդելու պատճառով՝ եսալքն>օխալք>օխար: նաև՝

ք>կ՝ խմիչք>խըմիչկ, բաղաբացի>բախիլքի, ագա՛>ախա՛>աքրա՛>ախլա՛ն:

Ք-ն շնչկողությունը կորցրել է նաև յօզնել>օխել>օխել բառում՝ սեպտիկներից առաջ ձ, ձ, ց, շ, ք, շ հնչյունների փոփոխությունների նման:

Ք-ն նշված դիրքում չի պարզեցվում կ-ի քան-ով բազաղված ձևերում՝ ինչքան>իշքան, այսքան>ախքան և ծնօղք>ծընօխ բառում, որ դիտակցվում է ք-ի հոգնակերտությունը:

Պ ա յ Ն ե ղ շ փ ա կ ա ն ք ե: Բառակազմում, ձայնիղների հարևանություն, միջնայնավորային և բառավորի ետձայնավորային դիրքերում վ, գ, ժ, դ-ն²² մեացել են նույնը:

Ձայնիղների հարևանություն ասելով նկատի պետք է ունենալ ոչ միայն գրաբարի ձայնիղների մոտ հանդես եկող դիրքերը, այլև գրաբարի խուլների դիմաց բարբառում առկա ձայնիղների հարևանությունը:

վ>վ՝ մատակել>վատակիլ, հաւանել>հավնիլ, հով>հօվ. դ>դ՝ գատել>գաղէլ, լեղու>լըզու, քարող>քարօզ. ձ>ժ՝ ժիք>ժիք, արծել>ածլի, շարժ>ժաժ.

դ>զ՝ աղալ>աղալ, մաղողաշ>մաղղաշ, փեղ>քղ||քրղ:

Հայտնի է, որ գրաբարում դ-ով սկսվող բառեր չկային, մինչդեռ բրբա. փոխառյալ բառերի շերտում ունի՝ դաք, դագան, դարմա, դափաղ և այլն, ինչպես նաև դ-ով սկսվող հատուկ անուններ՝ Ղազար, Ղուգաս, Ղվլժօբ: Գրաբարի հետ բնդհանուր բառերի շերտում առկա ուղեուղի և ուղարկիլ բառերում ու-ն շնչել է, իսկ դ>զ կամ դ>խ. դավ-րել և դրգէլ||լըրգէլ:

Գրաբարի խուլ շփականների և ձայնիղների դիմաց առկա խուլների մոտ վ, գ, ժ, դ ձայնիղները հնչվում են խուլ՝ ֆ, ս, շ, խ. հաւասար>հաֆար, դուզուիլ>սըֆիլ, դժդո՛>ըըլիօն, աւաղ>աւալ:

Ձայնեղ և շնչեղ խուլ պայթականների ու կիսաշփականների հետ վ-ի դուզորդուններին, երբ դ-ն դուզորդման առաջին բաղադրիչն է

²² Բարբառի կազմավորման շրջանում գրաբարի դ-ն այլևս ձայնեղ չէր. այն նախնի է գալիս շփականներին հատուկ հնչյունափոխությունը:

(ղր-ղիփ, ղզ-ղԲ, ղղ-ղՔ, ղծ-ղց, ղժ-ղՅ), բարբառում համապատասխանում են խպ, խկ, խտ, խց, խչ խուկ զուգորդումները. աղբ>ախպ, աղբիւր>ախպուր, Սեղբուն>Սէխպուս, շագգամ>շօխկամ, ազգոտ>ախտոտ, աղչիկ>ախչիկ: Ընդ որում, ձայնեղ պայթականների հետ զուգորդումներում նախ աեղի է ունեցել ձայնեղների շնչեղ խլացում՝ աղբայր>աղփար, ապա՝ շնչեղ խուկի ազդեցությամբ ղ-ի խլացում՝ աղփար>ախփար, այնուհետև խուկ հնչյուն խ-ի անսնանությունը տեղի է ունեցել փ-ի ապաշնչեղացում՝ ախփար>ախպար: Որ ղՔ, ղղ, ղզ...>խպ, խտ, խկ... անցումն, իրար, նշված ընթացքով է կատարվել (այսինքն՝ հիշյալ զուգորդումներն ունեցել բառերը կենդանի խոսակցական լեզվից բարբառ են անցել այն շրջանում, երբ խախտվել էր գրաբարի գրությունն ու արտասանության համապատասխանությունը, և խոսակցական լեզվում ղՔ, ղղ, ղզ հնչյունակապակցություններն անսնան յարկին հնչյուն էին ղփ, ղԲ, ղՔ, ղՅ, որից հետո բարբառում՝ խփ, խԲ, խԳ, ապա՝ խպ, խկ, խտ), վկայում են շնչեղ խուկերի հետ ղ-ի զուգորդումներով օրինակները՝ աղբատ>ախբատ>ախկատ, յազթիլ>հաթիլ>հախտիլ, քուղթ>քուխթ>քուխտ: Իսկ որ վերջին ձևերում էլ նախ կատարվել է ղ-ի խլացում, ապա խուկ խ-ի անսնանությունը փ, ք, ք հնչեղ խուկերի ապաշնչեղացում, հաստատում են մխիթարել>մբիթարել>մբխարել, գծոխթ>աթծոխկ ձևերը: Թեև շունենք ղփ, խփ զուգորդումներով օրինակներ, սակայն, բերված ձևեր, անշուշտ, ենթադրել են տալիս միասնական օրինաչափություն:

Նույնպիսի խլացում է կատարվել ձայնեղ պայթականների՝ գ-ի հետ ունեցած զուգորդումներում՝ գզ>սկլլքսկ, գբ>սկլլքսպ, գզ>սպլլքստ (բ-ով տարբերակները հանգես են գալիս բոտանիկորում): Պարզեցման հետացքը նույնն է ղՔ, ղզ, ղզ... զուգորդումների պարզեցման ընթացքի ընտ, ինչպես՝ գզ>զԲ>սԲ>սկ, գբ>գփ>սփ>սպ և այլն: զզոյլ>բսկոյլ, զզոտ>բսկէտ, ազգ>սսկ, վազգեն>վասկէն, ազբ>ասպ:

Ընդհանուր օրինաչափությունից դուրս դիտվում են ձայնեղ շփականների նաև մասնակի հնչյունափոխության զեպքեր: Թրինակ՝ ղբ> կեղեկել>կէղվկէղէղէրէ: Այստեղ, ըստ երևույթին, առկա են հնչյունական երևույթների հնագույն հետքեր, եբբ վ-ն և բ-ն իմաստազատելի դիր շունեխն, նույնաթեք էին: Կամ՝ շատ նախն շրջանի իբրողություն է՝ կնակել>կրծրել ձևի համարանությունը գոյացած՝ վ>ֆ՝ հարաւ>հարաֆ, Աղնիւ>Ասնիփ
զ>ձ՝ ձուաղեղ>ձրվաձէղ

զ>ձ՝ երազ>երձ
զ>խ՝ բեզ>պէխ, սսեղ>աստխ, վերջին հնչյունափոխությունը կատարվել է խուկ սուպական ս հնչյունի անսնանությամբ, որի կրկնակ հնչումը ուժեղացրել է խուկության ազդեցությունը և առաջացրել ղ>խ փոփոխությունը:

ժ>ձ՝ պատիժ>պապիժ:
ն ու է շ փ ա կ ա ն ն եր: Գրաբարի խուկ շփականները բոլոր դիրքերում հիմնականում մնում են նույնը.
ս>ս՝ սակաո>սագաո, լսել>լրսել, հրս>հոս
շ>շ՝ շալակել>շալգել, նշան>նիշան, ուրիշ>ուրուշ
խ>խ՝ խողան>խոզան, փոխել>փոխել, աղխ>ախ
հ>հ՝ հերոս>հերոս, նահատակ>երեմաղակ, մահ>մահ:
Ս, շ, խ-ն հարեան հնչյունների վրա ունեն որակական ազդեցություն: Գրանց մոտ ձայնեղները և շնչեղ խուկերը համապատասխանաբար ապաձայնեղանում և ապաշնչեղանում են՝ վերածվելով պարզ խուկերի, ինչպես՝ եղխարեթթ>էխապէր, խօսթ>խօսկ, ութթ>ուլի:

Բառում ք, ք, շ հնչյուններ լինելու դեպքում բառակցքի շ-ն վերածվել է ս-ի՝ շշականների տարեմանության օրենքով. շունչ>սսեչ, շրջել>սրջչել, շիճուկ>սիջուկ:

Ն-ն, բոլոր բարբառների նման, բնկկ է՝ ա) բ-ից հետո. արհեստ>արեստ, շնորհաւոր>շքնափօր, աշխարհ>աշխարհ: Բացառություն են կազմում օրհասարակ>օրհարսակ, բոջենի>պօջենի ձևերը:

բ) Այն բարդ բառերի երկրորդ եզրում, որոնք անհոգակապ են՝ խոսում են խօզուն, չբհողեղ>բըլէղլ, կատանոտ>կրղալատ:
դ) Մի քանի հատուկ անունների բառավորի նաձայնաձորային դիրքում. Սնպուհ>Սկրու, Շապուհ>Շարու, Զարեհ>Զարէ:
Նույն շփականների մասնավոր հնչյունափոխության զեպքեր են՝ ս>զ՝ խորխոխ>խօրխ (խ-ի անկումով)

խ>հ՝ խաղող>հաղող>հավող
հ>թ՝ օրհնել>օրքնել, որից է՝ արեօրքնէլ
հ>յ՝ պահ մի>պայ մը, սահ հիմա>սյմա, վահրամ>վայրամ, Չոհրայ>Չօրայ:

Պայ ն ո ռ գ ե ն եր, Գրաբարի ձայնորդները բնդհանուր առմամբ հանդես են գալիս անփոփոխ.
լ>լ՝ լայն>լան, վայելել>վայլել, ծալել>ծալլել:
Անցյալ դերբայի -ել վերջավորությունը, արևմտյան խմբի շատ

բարբառների նման, այստեղ ևս դարձել է -էր. կերեալ>կէրէր, փախուցեալ>փախէր:

Մ>մ՝ մատանի>մաղնի, խմոր>խմօր, սերմն>սէրմ:

Յայնրի բզձ. կզ. ապ. ժամ. հոգ. թվի 1-ին դեմքի -մի վերջավորությունը դարձել է -նք. վագեմք>վագիւնք, խօսիմք>խօսիւնք, աղամք>աղանք:

ն>ն՝ նէր>նէր, հանել>հանել, նրիկուն>իբզուն||իրիւզուն:

Բառափոխում գաղտնափանկ կազմող զրարբարյան ե-ն ընկել է. ծոփնը>ծունգ, նզուռն>բլունգ, փայծաղն>փանկ:

Խարն է ինք բառերում ե-ն ընկել է, բայց պահել է գաղտնափանկը-ն՝ օխար, ինք:

Մի շարք բառերում նլ և լն կապակցություններում կատարվել է լիակատար առնձնական փոփոխություն՝ նլ, լն>լլ. բանալի>պալլիք, էլանել>էլնալ>էլլալ, խնոտ>խրլլոտ, կլանեցուցանել>կլնեցուցանել>կրլլեցրել, կախել>կալլիչ, նաև բարբառային թալանել>բալլել ևևր, Այդ կանոնին շն ենթարկվում. անվլա>անվլա, արբալ>նէր (զգալներ), անլըզու (անլըզու), րոպանալ>րոպեալ, անալի>անլի:

Ե-ն, որպես կանոն, բարբառում նրկու բաղաձայններից առաջ ընկնում է. հանգչել>հաքչիլ, ինչքան>իչքան, անձրև>արգլվ, կանգնել>կանլի: Օրինապատկերները պահպանվում է, երբ նույն դիրքն է առաջանում բառակապակցություններում՝ հնիզ մարք>հիք մարք:

Շրթնային բաղաձայններից առաջ առնձնական օրինքով է ն>մ՝ անբախտ>ամփախտ, անփորձ>ամփօրց, ճանապարհ>ճամփա:

Ռ>ո՝ ուսան>ուխան, բառատուն>բառուն, բուրուռ>փուրվառ
ր>ր՝ ցերեկ>ցօրէկ, գուրպայ>կուրպ, երկիր>երգիր²³:

Նր-ի դիմաց ունի ո՝ ծանր>ձառ, մանր>մառ, մանրուք>մառուք, մանրել>մառել: Նր>ր/ո անցումը, ինչպես նշել է Աճառյանը²⁴, կատարվել է նոր օգակի միջոցով: Այդ են վկայում նաև նրդնկայի մի շարք օրինակներ. օանգր>առո, կազրի>կառել, ընտրել>հրտել:

Տր-ի դիմաց ևս ունի ո. կոտրել>կոռել, կարել>կարել, կորիծ>կրոխն, Պետրոս>Պէտոս, լիտր>լիռ, պատրոյզ>պառուի:

Ժ և շ հնչյուններից առաջ ր-ն ընկել է. արծան>անձան, կարծ>

կամ, խարշել>խաշել, բարշել>բաշել: Բացառություն են մի շարք գրական ձևեր՝ վարժարւտ, Արշակ:

Մի բանի բառերում ր-ն ընկել է հաճախակի գործածության պատճառով²⁵. ներս>նէտ, զորս>տուս:

Յ>յ՝ բառամիջում (ձայնավորի և բաղաձայնի միջև)՝ պայման>պայման, հայելի>հայլի, միավանկ բառերի վերջում՝ հայ>հայ, վայ>վայ: Յ-ն ընկել է՝ ա) բառակազմում՝ յարք>լէրք, յիսուն>իծանն, յղնել>օկնել, յտակ>իտակ, Յարութիւն>Աուր, բ) միջձայնափոխյին դիրքում՝ նայել>նալի, մայրս>մարս. Միբայել>Միբալել, գ) բաղաձայնի բառերի վերջում՝ աղայ>տրղա, վկայ>վրկա, սատասայ>սաղաւան:

Բառակազմում յ-ն հանդես է դալիս նաև հայերենի ընդհանուր պատմական հնչյունափոխության սահմաններում, իբրև յ>ն փոփոխություն՝ յագթել>հախտել, Յիսուս>Հիսուս, յօս>հօս:

Չայնորդների մասնակի հնչյունափոխության դեպքեր են՝
ր>ո՝ նախիր>նախրո, ծարաւենայ>ծառվըռալ, մեղք>մէղք,

մարխ>մառխ, թաղար>թաղառ, երեսուն>էռուն: Վերջինում ր>ո փոփոխությունը կատարվել է քառասն բառի համարանությամբ

ր>լ՝ երկիւմ>իլիգամ, բարաւոր>պալավոր, չրպպոր>ըրլլոր, վրթանես>վրքբանել||վրլիկ

ո>լ՝ կայծոռիկ>կաձօրիկ
ն>ր՝ վտառ>վրքար (ձկների կրամ)

յ>ն՝ դալիակ>տանկի, ճալիակ>ճանկի:

Հնչյունափոխություններ ԱՅԼ ԻՆԿՎՈՅԹՆԵՐ

Հ ա վ ի ո ս մ

ի-ինձ>իենի|բենի, բեչ>բէգի|բըգի
ը-նմանել>ըմանել
դ-թոնք>թունգիր, ստեպդին>տըրիւնդ
հ-ուղւնք>ուղւնք, ընտրել>հրտել, արբենալ>հարփել, ալեւորք>հալվոր, ազանիլ>հաքնիլ, ազուցանել>հաքցրել
մ-կանափ>կանամփ
ն-պարտատէր>պառքընէր, երկուն>իբնցուն, աղչիլութիւն>ալչիլկուրուն, զու>տուն, չ'չ>իւնի'ր, մեք>մէք, կանալ>կանալէ,

²³ Մթնի գույզում ր-ն որոշ դիրքերում հնչյունափոխում է յ-ի, ինչպես՝ արծաթ>այծար, մարք>մայր, սիրտ>սիրտ, կարծիք>կայմիւր, մարտ>մայրս, արգար>այրս, սերմ>սլւմ, բիրտ>բըրլիւն:

²⁴ Հ. Աճառյան, Քննություն պոստուլայ բարբառի, էջ 63.

²⁵ Նույն տեղում, էջ 76:

կամուրջ>կարմուշ, զորանչ>զօնեանչ, արտասուք>արցունք, կը-տոյց>կըղունց: ն-ի հազկումամբ օրինակներէց շատերը արտահայտու-թյուն են բարբառային որոշակի տարածքում գործող այն հնչյունական հատկանշիչ, ըստ որի փ, ք, ց, չ շնչից խոչնդից առաջ ալիլանում են ձեզայիններ:

տ—հանդուրց>հանգուշտ, հոգեկորոյս>հօկգօրուսա
ր—սարկաւազ>սարգավարք (պաղիբարք բառի համարանոթյամբ), կտաման>կղարաման, գազաթ>կազարք, կովածուծ>կօլթրնուծ
բ—թամբ>թամբ, հտ>ետքը>լէտկը, բանալի>պալիք, շրա-ղաց>չրաղացք>նաղասկ, բարկեհզան>պարզեհքանք և մի շարք բառեր, որոնցում միազնված է դրարարի է հոգեակերտի իմաստը:

Ա Ն Կ Ա Մ

ու—երկու-երկու>երգ-երգու(ք)
որհ—շնորհաւոր>շրեալօր
ող—ողկոյլ>կոյլ
բ—թամբ>թամբ
դ—սանդ>սան
դ—աղիլ>ալի, աղիսիլ>ախէլ, խզճմտանք>խըճմըղանք, բղիսիլ>պըխիլ, կոճղ>կօճ
կ—ծածակ>ծըմա, թրբակալ>թրբալ, կրեհակոթ>կրբեզօխ
ն—հովանեց—օվանօց, պահք>պահ
ն—կորնզան>կօրնզա, կաղանջան>կաղըշնա, տէրնեղայս>տէրնեղաս, ստարա (СТАРА)
ո—անեկիլ>անէկ
ս—սկեսոր>կէտուր, սկեսարիլ>կէսար||կէսար, ստեպղիս>տէլ-բինդ
տ—աստղ>ասիս, Աստղիկ>Ասիսիկ, պաշապան>պաշպան, աս-տուած>ասված, պատճառ>պաճառ, խիստ>խիս
բ—բարձր>պարս, կտոր մի>կըրօ մը, երբ>լէփ, կրք որ>լէփօ, ընդ որ>ինքօ, որ>օ (շաղկասպ), սուրբ>սուփ, երթալ>էրալ, տար-դալ>արքալ, կրճատ>կըբատ, շրաղացք>նաղասկ, բաղարը>պաղաչ
նի—ահա հիմայ>այմա

Ա Ն Մ Ա Ն Ո Մ

ի-ու—ուրիշ>ուրուշ
ը-ու—սեղուկ>սուեղուկ, ընկոյլ>ընդուլ>ուեզուլ

և-ի—երիկամ>իլիգամ, երիցակին>իրիսկին, երիկուն>իրինգուն
շ-մ—շարժ>ժամ
դ-ն—դժգոհել>նըշկօնիլ
ծ-զ—ծանազարդար>զարգարբար (հակ՝ ո-բ)

Տ Ա Ր Է Մ Ա Ն Ո Մ

դ-վ—խաղող>հաղօղ
ն-լ—նմանել>լլմանել
դ-ր—մղեղ>մըրէղ
բ-լ—ուրար>ուրալ

Գ Ր Ա Վ Յ Ո Ւ Բ Յ Ո Ւ Ն

դր/ոդ—մեղր>մէղդ
նր/զր/րզ—թանծը>թարզ, անծրու>արզիլ
նր/ցր/սր/սւ—բարձր>պացր>պասր>պարս
սր/սւ—անօսը>նօս, սկեսարիլ>կէսար, օրհասարակ>օրհար-սակ

բի/իբ—պարբարք>պաղիբարք, Գրիգոր>կիրգօր
խս/սխ—խստոր>սըխտօր
մր/մւ—կամուրջ>կարմուշ
փնա/բլբ—փնատր>թէնու||թէնուլ
բի/բյ/բ—Մարիամ>Մարյամ>Մարյամ
լվ/վլ—լուալ>լըվալ>վըլալ, լուացք>վըլասկ
կն/նգ—ակնեց>անգաչ
բու/ուբ—գրուցել>գուրցել
կո/ոկ/ոդ—ակոսյ>անոսա>անոգ
պո/ոպ—հիպո>նիոպ, նպոտ>նըբօտ
շխ/խշ—բաշխել>պախշիշ անէլ, նախշուն>նաշխուն
պր/բր—տարբակ>տօրբակ
նշ/շն—կաղանջան>կաղըշնա

Հ Ն Յ Ո Ւ Ն Ի Կ Ր Կ Ն Ո Ւ Բ Յ Ո Ւ Ն

ծծ—կացիս>կածծիս, յիսուն>իծծուն, վաթսուն>վածծուն, կծիկ>կըծծիկ
սս—սանդ>սասէխ, մասսա (զավազան)
մմ—ամեն>մմմէն, երբամմէնէն (համեցեք)

տտ—բթոց>բրտոց, փահլ>փրտալ
լլ—ծալիլ>ծալլլ, մոլլա
նն—պասանա>պանանա
կկ—ազահ>ակկան
բբ—ճուգա>ճուրբա

Հ ն շ յ ո ս ճ ի ր ա ղ ա զ ու մ

տս-ց—արտասուք>արցունք
զ-ն/ծ—երազ>լրած, երազահան>լրածահան
ս-ծծ—լիտուե>իծծուե, վաթսուե>վածծուե

Ա մ փ ո փ ո ս մ

տնա—աշնանացուն>աշրեցան
որ—օրորան>օրան

Հնչյունի պարզեցման ղեպերը բարբառում լինելով խիստ օրինա-
շափ՝ քննված են առանձին՝ «Բարզ հնչյուններ» բաժնում:

Ժ ո ղ ո վ ղ ղ ա կ ա ն ս ա տ ո զ ա ր ս ն ու ր յ ու ն

Ստեպանի բառի բարբառի տեղրինը ձևը ժողովուրդը ստուգարանում
է՝ տեղը պինդ, իբրև նուրում պինդ, ամուր գունվող: Այս ստուգարանու-
թյունը արդարացնելու համար է, հավանաբար, որ բառակերպում ավել-
լացված է դ հնչյունը:

Ճրագավոյց>ճրագավուս ձևում ց>ս հնչյունափոխությունը «ար-
գարացվում է» նուրի լույս ժողովրդական ստուգարանությամբ:

Շ ե ն Տ ե վ ն Բ Ա Շ Ն Ս Կ Ա Պ Վ Ա Մ Հ Ն Ճ Ա Ռ Վ Փ Ա Ն Ո Ւ Յ Ո Ւ Յ Ո Ւ Ն

Երզնկայի բարբառում շեշտը վերջին վանկում է: Շեշտվում են բո-
լոր ձայնավորները՝ բացառությամբ ը-ի: Վերջին վանկում ը լինելու
զեպում շեշտը տեղափոխվում է նախորդ վանկ. ամա՛ն, առա՛ն, ախ-
չի՛կ, Բի՛ւր, սերգո՛տ, ս՛րբ, ի՛ւր, հա՛ցք, խա՛նք: Շեշտը ը-ի վրա է
ընկնում մայն այն ղեպում, երբ ավյալ բառում բացի ը-ից չկա մյ
ձայնավոր. Բրաբ՛ս, փր՛ստ, նր՛նգ:

Շեշտ չեն կրում ցուցական ղեբանունների սը, աը, նը/ըս, ըս, ըն
ձևերը. դրանք միշտ հանգես են դալու իրենց որոշյալի հետ, որի վրա

էլ անցնում է շեշտը. սը մէ՛զը, աը մա՛րքը: Որոշիչը շեշտելու անհրաժեշ-
տության ղեպում գործածվում է ցուցականների աս, տտ, ան տարբե-
րակները: Ա՛ս տուր ընձի:

Բառի անման և թիրման ղեպում շեշտը որպես կանոն տեղա-
փոխվում է վերջին վանկի ձայնավորի վրա: Շեշտի տեղափոխության
հետ կապված՝ նախորդ վանկում կարող է տեղի ունենալ հնչյունափո-
խություն: Սովորաբար հնչյունափոխվում են ի, ու, (<ու, ոյ), է(<է) և
ս ձայնավորները՝ առաջացնելով հնչյունափոխության մի քանի տիպեր:
Հայտնի է, որ զրարարում ա-ն կայուն ձայնավոր էր և ենթակա
էր հնչյունափոխության, բացառությամբ մեկ-երկու ղեպերի՝ արմատ-
արմտիք, աստուած-աստուայ:

Միջին հայերենում և զրեթև բոլոր բարբառներում խախտված է
ա-ի աշ կայունությունը և բառի անման ժամանակ ա-ն ընկնում կամ
հնչյունափոխվում է ը-ի: Այդպես է նաև Երզնկայի բարբառում: Սակայն
ա/Շ և ա/ը հնչյունափոխությունները չեն ընդգրկում շեշտափր ա-ով
բոլոր բառերը: Միավանկ բառերը այդպիսի հնչյունափոխության երբեք
չեն ենթարկվում, բազմավանկներից հնչյունափոխվում են հիմնականում
փակ վանկով ավարտվողները: Այսպես՝

ա/Շ պերան-պերնի, պերեբերան, բայց կա նաև պերանբայց, ճա-
գատ-նագրի, զավան-զավգի, բաց վանկում՝ փեթեթիվետաթե, սազանա-
սաղանգուրում:

ա/ը՝ անգաշ-անգրըի, անգրծնէր, աշխար-աշխրի, վազվրզլ (վազ-
վազել):

Պետք է նկատել, սակայն, որ ա-ի հնչյունափոխությունը կանոնա-
վոր չէ և չի ընդգրկում սպասելի բոլոր ղեպերը. շատ հաճախ ա-ն պա-
հում է իր վաղեմի կայունությունը: Այս տեսակետից բարբառը մտնում
է այն բարբառախմբի մեջ, որը միջին դերք է զբաղում զրարարի և մի-
ջին հայերենի համակարգերի միջև:

Գեոեա զրարարում հնչյունափոխվում էին ի, է, ու ձայնավորները:
Ի-ն բարբառում հնչյունափոխվում է միավանկ բառերի փակ և
բազմավանկ բառերի բաց և փակ վանկերում, առաջացնելով առաջին
զեպում՝ ի/ը, երկրորդ ղեպում՝ ի/Շ և ի/ը հնչյունափոխության տի-
պերը.

ի/ը՝ լիշ-լըղուտ, թիվ-ըվագան, սիրտ-սըրդոտ
ի/Շ՝ երդիր-երգացի, կրեիվ-կրվագան, արբացի-արցացոցեմ,
Բարբառում հնչյունափոխվում է զրարարի միայն է-ի դիմաց առ-
կա է-ն, առաջացնելով հիմնականում է/ի, մասամբ նաև՝ է/Շ հնչյու-

նափոխության տիպերը, իսկ դրաբարի ե-ին և եա-ին համապատասխանող է-ն անփոփոխ է.

է/ի՝ մէշ-միշտօր, էշ-իշաղէր, կէս-կիսավագն

է/Յ կօմէշ-կօմշու

է/ր՝ մէշ-մըշէն:

Գրաբարի ե-ի դիմաց կան հնչյունափոխության հաղվարդայ օրինակներ՝ ե/է/ր տիպով՝ բեզ-բէզ-բըբ:

Բարբառում հնչյունափոխում է փակ վանկի ու-ն, որը համապատասխանում է գրաբարի ու-ին և ոշ-ին: Առաջանում են ու/Յ և ու/ր հնչյունափոխության տիպեր.

ու/Յ տըթում-տըրմաշարու

ու/ր՝ ուխտ-ըխտավօր, պուրթ-պըրթման, կունդ-կընդրա,

Բազմական բառերի բաց վանկի ու-ն հնչյունափոխում է վ-ի. ու/վ՝ կատու-կաղվի, կրճու-կըզվուրուն, թրթու-թըրթուրուն (այստեղ ֆ-ն վ-ի տարբերակն է շեշեղ խուշ ր-ի մոտ):

Հասականական է, որ շեշտափոխության հետ կապված հնչյունափոխություն կատարվում է հատկապես ամանացման և բարդացման ժամանակ, իսկ բարդ հոլովակերտ և հոգնանիշ թնրույթներ ստանալու կարող է շեշտափոխվել, իսկ ընդհանրապես շեշտի հետ կապված հնչյունափոխությունը բարբառում կայունացած չէ, և վերջին վանկում ա, ի, ու, է հնչյուններն ունեցող բառերը թեթևվելիս, ամանցվելիս և բարդվելիս հանդես են գալիս ա՛ հնչյունափոխված, ա՛ անհնչյունափոխ հիմքերով (սէղանի||սէղնի, ծրնգան||ծուցնի, տիթու-տէրէրուն): Այդ զուգանալություններ վկայում են, որ Երզնկայի բարբառը տիպաբանորեն գրավում է միջակա դիրք հնչյունափոխվող և անհնչյունափոխ հիմքերով նամակադրերի միջև:

Ա մ փ ո փ ո ռ ի մ

Երզնկայի բարբառի ձայնավորական համակարգը գրաբարի համեմատությանը էական տարբերություններ չի ներկայացնում: Հնչյունաբանական մակարդակում կատարված է և ե, օ և ո հնչույթների շեղաբացումը վերաբերում է ետգրաբարյան շրջանի հայերենի բոլոր դրսևորումներին, բացառությամբ սակավաթիվ բարբառների՝ նոր հնչույթների՝ ա՛-ի և է՛-ի, առկայությունը ցածր համախալանության պատճառով չի խաթարում ողջ ձայնավորական համակարգը, մասնավորապես որ գրաբարի ձայնավորները բարբառում բոլոր դիրքերում մնում են անփոփոխ: Բացառություն են կազմում հետևյալ դեպքերը.

ա) բազմական բառերի միջին վանկի ձայնավորի սղում կամ երա հերթագալումը ը ձայնավորի,

բ) ո-ով սկսվող մի բանի միավանկ բառերում շրթնային վ-ի հավելում,

գ) ե-ով սկսվող մի բանի միավանկ բառերում յ-ի հավելում,

դ) և լծորդության բայերի բղձ, եզ. ապ. ժամ. եզ. թվի 3-րդ դեմքի է (<էշ) վերջավորության փոխարինում է հնչույթով,

ե) օժանդակ բայի ներկա ժամ. եզ. թվի 3-րդ դեմքի է-ի փոխարինում է հնչույթով,

զ) ե-ի դիմաց ու-ից առաջ է հնչյունի առկայություն,

է) բառակերպից բաց վանկում ը-ի զործածության առաջացում, իսկ բառակերպի զազոնավանկում ը-ի կիրառության սահմանափակում,

բ) շեշտի հետ կապված հնչյունափոխական նոր երևույթներ (հատկապես ա ձայնավորի հնչյունափոխություն):

Բարբառի ձայնավորների մյուս փոփոխությունները ներկայացնում են մասնական դեպքեր:

Գրաբարի երկբարբառների դիմաց երզնկան բոլոր բարբառների նման երևան է հանում պարզ ձայնավորներ, բնդ որում՝ ա) աշ>ա||ը (ը-ն միջին բառակերպի դիրքում՝ որը ձևերում), բ) ոշ>ու, գ) իւ>ու ա) կա>է և կա>ա:

Գրաբարի նկատմամբ բարբառի բաղաձայնական համակարգի տարբերություններն այսպիսին են:

Հնչույթաբանական մակարդակում՝

ա) վ-ի և Վ-ի ենթահնչույթային հարաբերության վերացում, դրանց նույնացում իրեն շրթնատամնային ձայնեղ վ (իշուպես ետգրաբարյան շրջանի հայերենի բոլոր դրսևորումներում, բացառությամբ մեկ-երկու բարբառների),

բ) ֆ հնչույթի առկայություն,

գ) ղ և լ հնչյունների տարբերակվածություն իրրե առանձին, անկախ հնչույթներ (համապատասխան՝ դասական շրջանից հետո ողջ հայերենի զարգացման ընթացքին),

դ) խուլ և ձայնեղ պայթյունականների ու կիսաշփականների շարքերի միջև ենթահնչույթային հայտնեղության առաջացում:

Հնչյունական մակարդակում՝

ա) բառակերպում, հնչյունական շղթայից անկախ, գրաբարի ձայ-

նեղ պայմաններին և կիսաշփականների դիմաց խուլերի առկայություն,

բ) ձայնեղ պայմաններին և կիսաշփականների շնչեղ խլացում միջձայնավորային, բառավերջի հատանավորային և Ե-ից հետո գրաված դիրքերում,

գ) խուլ պայմաններին և կիսաշփականների ձայնեղացում ոնգայինների և ձայնեղ բաղաձայնների հարևանությամբ,

դ) խուլ շփականների մօտ ձայնեղների և շնչեղ խուլերի ապաձայնեղացում և ապաշնչեղացում,

ե) բաղաձայններից առաջ բարդ հնչյունների պարզեցում,

զ) գաղտնավանկում ն վերջնահանգով բառերում ն-ի կորուստ,

է) ն-ի անկում հրկու բաղաձայններից առաջ,

բ) նր և ար հնչյունակապակցությունների դիմաց ու-ի առկայություն,

թ) նլ > ն առնմանական փոփոխություն:

Մյուս բոլոր դեպքերում և դիրքերում բաղաձայնները համակարգայնորեն մնում են անփոփոխ: Առկա շեղումները ներկայացնում են մասնակի դեպքեր:

Բ Ա Ռ Ա Գ Ի Տ Ո Ւ Ի Յ Ո Ւ Ն

Բառապաշարն ընդգրկում է երեք հիմնական շերտ՝ դրաբարի հետ ընդհանուր բառեր, բարբառային կազմություններ և փոխառյալ բառեր: Գերակշռող մասը առաջին շերտն է: Զգայի բանակ են կազմում նաև ինչպես գրաբարից ավանդված բառերի հների վրա բառակազմական զանազան միջոցներով, այնպես էլ անկախ զրանցից ստեղծված բարբառային կազմությունները:

Փոխառյալ բառերի թիվը, բազմաթիվ արևմտյան խմբի բարբառների մեծ մասի հետ՝ քիչ է: Այս շերտում հիմնականում թուրքերեն, ասյա՝ պարսկերեն, արաբերեն բառերն են: Մակալ բանակության մեջ կան եվրոպական լեզուներից և հատուկ նա ուսուցիչից փոխառություններ:

Առանձին հետաքրքրություն են ներկայացնում այն բառերը, որոնք ակնհերթորեն լինելով հայերեն՝ դարբարում վկայված չեն: Դրանց մի մասը, անշուշտ, եղել է հին հայերենում, բայց ինչ-ինչ պատճառներով չի ավանդվել մատենագրության մեջ, մյուս մասն էլ հնդեվրոպական բառեր են կամ հին փոխառություններ, որոնք չեն պահպանվել զրաբարում: Այդ բառերի մի խումբ քննվում է Քթառային հնարանությունները վերնագրի տակ:

Ի Մ Ա Տ Ա Բ Ա Ն Ո Ւ Փ Յ Ո Ւ Ն

Բառերն ընդհանուր առմամբ բնութագրվում են մենիմաստությամբ: Բարբառում այնուամենայնիվ առկա բազմիմաստությունը հիմնականում բառերի փոխաբերական իմաստով կիրառության արդյունք է, մասամբ էլ՝ ավանդույթի ուժ: Այսպես, կոտ բառի զրաբարյան հայտնի իմաստների (եկուտ, կեր, կորիզ) հետ բարբառում կան նրա փոխաբերական իմաստով կիրառություններ, իբրև «Ե. գրամ, 2. խելք»։ Անգուղիին մեղք է (Աղբատ է, գրամ շունեցող է): Կրթիք գուտ չի գա (Քլխում խելք չկա, խելք շունի): Վերճաղուն՝ Եվերի հարկում գտնվող սունը սովորական իմաստից բացի, կա մեկ այլ կիրառություն՝ Եղուխ,

ուզեղ» իմաստով. Մօ՛, բոզ վերնագուրը բարբ է (Գրա գլուխը դա-տարկ է):

Գրաբարի և բարբառի համար ընդհանուր բառային միավորների միջև գոյություն ունեն իմաստաբանական գանձազան հարաբերություն-ները:

1. Ընեղոգ գերակշռությամբ գրաբար-բարբառ ոլորտի բառերի իմաստների փոփոխությունները կատարվում են տվյալ իմաստային զաշտի սահմաններում: Այս զեպքում էլ փոփոխությունները կատար-վում են երկու ուղորտում՝ իմաստի հարստության (մեկնիմաստու-բազմիմաստություն) և իմաստի ծավալի (ենդացում-լայնացում):

1. Հասկանչական է, որ գրաբարյան բազմիմաստության դիմաց բարբառը երևան է հանում մեկնիմաստություն. ընդ որում՝

ա) այդ միակ իմաստը համընկնում է գրաբարյան հիմնական ի-մաստին: Աս գրաբար-բարբառ բառերի իմաստային ածիներին փոխ-հարաբերության ամենարնորոշ ու հիմնական արտահայտությունն է: Տային ենք միայն ա-ով սկզբով այն բառերի ցանկը, որոնք գրաբարում բազմիմաստ են, իսկ բարբառում մեկնիմաստ, և այս իմաստը համընկ-նում է գրաբարի հիմնական իմաստին. ասիկ, ամբ, ամփոխչ, այլաբանիկ, էրէլ, անբօճ, անբ, ինչ, սաօր, արոտ, անէլ, անըլի, այլա, այլչիկ, այլկատ, անարատ, անխիխն, անգողին, անհավատ, ասնիկ, ցօր, աշ-խար, արաւեֆ, ձոչի, առատ, առու, քսլ, ձծան, արուն, արձար:

բ) Հաճախ գրաբարի բազմիմաստության դիմաց բարբառը երևան է հանում մի իմաստ, որն առաջնայինը չէ գրաբարի համար: Օրինակ, երկիթ>էրգիթ բառը հին հայերենում ունի հինգ իմաստ, որից երկրոր-դը՝ «զգվառ, հայրենիք» իմաստն էլ Այս՝ «հայրենիք, զավառ, ծննդա-վայր» իմաստն է բարբառում դարձել միակ և հիմնական իմաստը: Իշ-խել>իշխրակալ բայը գրաբարում ունի տարիքայն առաջնային իմաստը, իսկ երկրորդաբար այն արտահայտում է նաև «համարձակվել, հանդըզ-նել» իմաստը: Բարբառում կայունացել է վերջինը որպես միակ և հիմ-նական իմաստ: Օգուտ բառից, որը գրաբարում ներկորդաբար արտա-հայտում է «բավական, հերթ» իմաստը, բարբառում կա ծկտէլ բա-ցանկը՝ «բավականացնել, բավել, հերթել» միակ իմաստով: Պարսպ բառի վկայված ներորոգ իմաստն է «դատարեկ», որը հիմնականն է բար-բառի համար: Վերանալ>վերնալ բայը գրաբարում ունի «վեր ելնել» և «վերանալ, չբանալ» իմաստները. բարբառն ունի միայն վերջին ի-մաստը:

գ) Ոչ մեծ թվով բառեր գրաբարի բազմիմաստության դիմաց ի հայտ են բերում մեկից ավելի իմաստներ: Այսպես, բաժանել>պաժնել բայը գրաբարում և բարբառում ունի «1. բաժանել, 2. զատել, 3. զատ-վել» իմաստները: Դարան>աարան արտահայտում է «1. ծածուկ կենա-լու տեղ և 2. որոգայթ» իմաստները: Դուր>աուր՝ «1. հարթ տեղ, 2. հյուսնի քերիչ»: Քազար>բախվար՝ «1. Մազավոր, 2. փեսա»: Վեր-չին իմաստի համար բրբառ. հանդես է բերում հնչյունափոխված ձև՝ բախֆոր: Քախ>բաք՝ «1. տոտիկ, 2. կշռոյի նժար», բարբառում առա-ջին իմաստը ընդհանրացած է նաև «ձեռքի թավ» իմաստով: Քար է անվանվում նաև ձեռնոցի և զուլպայի այն մասը, որն ընդգրկում է ձեռքի և սուրբ թավները:

դ) Խիստ սակավ են այն զեպքերը, երբ գրաբարի մեկնիմաստ բառի դիմաց բրբառ. ունի մեկից ավելի իմաստներ: Ատիք>աուլք բառը գրա-բարում ունի միայն «առաստաղ» իմաստը, բարբառում նաև՝ քրիքը: Զատիկ>զատիկ, գրբ՝ «կրոնական (ժողովրդական) տուն», բարբառում նաև՝ «միջատի տեսակ»: Պարան>պարան, բացի գրաբարի «սլարան» սովորական իմաստից, բրբառ. ունի նաև այգու մեջ «որթատունկերի շարք» իմաստը: Առաջին իմաստի համար ավելի շատ գործածական է ռուվան ձևը: Պենդն>պըընդ, գրբ՝ «տարի կոճը», բրբառ՝ «1. կճողակավոր կենդանիների կճողակի մեկ մասը, 2. բնկույզի միջուկի մասերը, 3. սըխ-տորի մասերը»:

2. Գրաբար-բարբառ շերտի բառերը մնալով իմաստային նույն զաշտում, գրաբարում են իմաստների ծավալային փոփոխությունների տարբերություններ:

ա) Գրաբարի մասնավոր իմաստին համապատասխանում է տվյալ երևույթի, հասկացության ընդլայնված, ընդհանրացած իմաստը: Այս-պես, նենն>նէտ, գրբ. նշանակում է «անտրրիտոս», բրբառ՝ «շար ս-գի, շար մարգաթ Քնիվ>քիփ, գրբ. ունի «1. ցորենի թևի, 2. ձկան թևի» իմաստները, իսկ բրբառ՝ «թևի» ընդհանրապես: Վիեակ բա-ռի գրաբարյան վեց իմաստներից մեկին ընկած բաժին» իմաստն է գործածվում բարբառում, այն էլ ընդլայնված իմաստով՝ «համարձեան տուն», որի մասնակ վիճակն այնպես շար>նուրեֆ, գրբ՝ «կրակ» բրբառ՝ «ջերմություն, սարություն» ոչ միայն կրակի, այլև՝ տապի, տո-թի:

բ) Ա՛նեի հաճախակի են այն զեպքերը, երբ գրաբարի ընդհանուր իմաստը տարբարում են գրաբարում ունի նեղ, մասնավորված ի-մաստը: Երեք, գլխուոր>կրխավոր բառը գրաբարում նշանակում

է «պոլսն եղող, երևելի» (անձ, բան), իսկ բարբառում իմաստով մասնավորված է և նշանակում է «ամուսին»՝ որպես տան զույն եղող։ Քան>բան, գրբ.՝ «Քայ օտևիբ, ապուր, բրբո.՝ «ժամուռի հարածը»։ Աղբրեակն>ախպրակ, գրբ.՝ «ջրի ակ», բրբո.՝ «աչրի ծայրամասը բքի կողմից», որտեղից արցունքն է հոսում։ Գմբեայ, կմբեայ>կրմբիկ, գրբ.՝ «գմբեքի ձևով, ուռած», բրբո.՝ «բրունցք»։ Գարձ աննել>ուարց անել, գրբ.՝ «դանակ», բրբո.՝ «Տիվանդուսյան կրկնվելը»։ Կատար>կապար, գրբ.՝ «վերի և վերին ծայրը», բրբո.՝ «Տավի կատար»։ Հայլու>հալվալ, գրբ.՝ «հագուստ», բրբո.՝ «հարս ու փեսայի հագուստ»։ Հոր>հօր, գրբ.՝ «հոր բնզանբարպետ», բրբո.՝ «այն փոքր, որի մեջ չուլհակը կախում է ոտերը գործելու ժամանակ»։ Չաղկիլ>ծաղկիլ, գրբ.՝ «1. ծծեկ, 2. ծծե ուտել», բրբո.՝ «բուրդ և բամբակ ծծեկը»։ Շոր>չօր, գրբ.՝ «լաթ, լաթեղեն», բրբո.՝ «նորածին երևիսայի լաթեղենը»։ Շորթն>չորթ, գրբ.՝ «1. պոկունք, 2. լիզու, խոտք», բրբո.՝ «թեղի կողերը»։ Ունկն>ունգ, գրբ.՝ «ականջ», բրբո.՝ «ամանի ականջ, քանակաչի»։ Մոթանել>սոտակել, գրբ.՝ «ամփոփել, հավաքել», բրբո.՝ «հագուստի քները քղանցքը վեր բարձրացնել»։ Բարբառում այդ բանն ունի նաև նոր իմաստ՝ «կողոպտել»։ Օրհասարակ>օհհարակ, գրբ.՝ «1. օր, 2. ցերեկ, 3. տարի», բրբո.՝ «կևօր»։ Հորդել>հօրել, գրբ.՝ «ճանապարհ բանել, հարթել, ուղղել», բրբո.՝ «առուն աղբից մաքրել, առվի ճանապարհը բացել»։ Վաղել>վաղել, գրբ.՝ «վաղել», բրբո.՝ նաև՝ «հոսելը»։ Մաղել>մաղել, գրբ.՝ «մաղով անցկացնել», բրբո.՝ նաև՝ «բարակ անձրև տեղալ»։

դ) Տվյալ բառը զրաբարում և բարբառում արտահայտում է մերձավոր իմաստ։ Համար>հալար, գրբ.՝ «տարեկան», բրբո.՝ «ճալար»։ Հատիկ>հաղիկ, գրբ.՝ «հունդի հաս՝ թռուռների կերակուր», բրբո.՝ «խաշած ջրոնն»։ Ձից>ձիք, գրբ.՝ «պիրկ», բրբո.՝ «պինդ, ամուր, հաստատ»։ Ըաշ>ճաշ, գրբ.՝ «կեսօրվա կերակուր», բրբո.՝ «գաթիսայի տեսակ»։ Ծննճոտել>նէնջօղիլ, գրբ.՝ «ծխողվել, մրտավել», բրբո.՝ «յուղտավել, ճարպոտել»։ Ծոխացուցանել>նօխնօլյցրել, գրբ.՝ «հարբատացնել, մեծացնել», բրբո.՝ «գովել, պնեմացնել»։ Խնա>խնա, գրբ.՝ «ապուստ, բրբո.՝ «սոբ, քեն»։ Մլել>մլլել, գրբ.՝ «բնձուղվել», բրբո.՝ նաև՝ «բաղջրավենիքի շաքարտուվելը»։ Ժիր>ժիր, գրբ.՝ «կործն», բրբո.՝ «ամուր, պինդ»։ Փնթակ>փերակ, գրբ.՝ «փնթակ», բրբո.՝ նաև՝ «փնթակածն ալյուրի ամրաբա»։ Խաղ>խաղ, գրբ.՝ «թատրոնի տեսարան», բրբո.՝ «պար և կրթ»։ Հով>հով, գրբ.՝ «զգովություն», բրբո.՝ «բամի»։

11. Նույն բաները զրաբարում և բարբառում բաշխվում են իմաստային տարբեր զաշտերի միջև (այստեղ ներկայացնում ենք միայն բարբառի՝ զրաբարից տարբեր իմաստը)։ Ժամ՝ «եկեղեցի»։ Ժամանակ՝ «խնդրագրողություն, արամագրություն» (Ըսօր ինչ մի ժամանակ չուրմ Այսօր անտրամադիր եմ, ինքնազգացողությունս վատ է)։ մաղալ՝ «զոհաբերություն, զոհ»։ պօրս՝ «վերմակի կրես»։ Ժրվել՝ «սլաստանների և աղբիկների հասունանալը»։ կարել, կարելիլ՝ «ամուսնացնել, ամուսնանալ», կանել (<զանել)՝ «զգովել, խորել»։ դոճ>տօզել՝ «սքմբել, անհամոտել» (վերաբերում է կերակուրներին)։ կրթո՝ «քրիվ»։ Եաշակ՝ «հաղորդություն»։ Եօղի՝ «մեկնել անարպակն ձևով, սատկել» և «նեղանալ, սխալակել»։ Եօհ՝ «հաճար»։ մախօս՝ «թված խմորի խուսով պատրաստած կերակուր»։ շանկ՝ «հոգ տանել, խնամել»։ շէ՝ «ծաղիկ հիվանդությունից առաջացած սպիտ»։ շըղև՝ «ազահ»։ պօտ՝ «մի կաթիլ, մի բիշ»։ պուրակ՝ «բելի մի փունջ»։ սրեղու՝ «թեղի օղանցքը»։ րավ՝ «ոխնավություն, թացություն»։ Բարբառի րավ ձևը աճելի հավանական է բխեցնել զրաբարի ոչ թե րաւ, այլ քարաւել ձևից, որն ունի շքում թրջել, թաթախել իմաստը։ Բրբո. ունի նաև քարավ ձևը «անարև» իմաստով։

Պատմական իմաստաբանության տեսանկյունից ներկայացված բոլոր զնգեքեր իմաստափոխական երևույթներ են, որոնք բացատրվում են իմաստափոխություն առաջացնող հայտնի պատճառներով։

ԲԱՌԱԿԱԶՄՄՈՒԹՅՈՒՆ

Ա ձ ա ն ց ու մ և բ ա ո ա ր ա ր գ ու մ։ Բարբառն ունի բառակազմական նույն միջոցները, ինչ որ հայոց լեզուն ընդհանրապես, այն է՝ անձանցում և բառարարով։

Բարբառում նա սահմանափակված է նախածանցների կիրառությամբ։ Այստեղ հիմնականում զործառում են ան և շլլը նախածանցները, որոնք անվանական հիմքերից և բայարմասներից կազմում են անակաները։

ան—անըզու, անբար, անվարդիլ, անվրլա.

շլլը—չունելվօր, չրիսու, չրբլա։

Գործածական է հասուպակես ան նախածանցը։

Թըշ (<դժ) և ա(<տ) նախածանցներ կան զրակախից բրբո. մուսր գործած մի քանի բառերում. բըշկօն, բըշփախու, արբլա։

Հակառակ նախածանցների սակավութիւն, մեծ թիվ են կազմում վերջածանցները: Քնն զրարարի շատ վերջածանցներ այստեղ այլևս չեն գիտակցվում իբրև այդպիսիք և կորցրել են իրենց կենսունակութիւնն ու բառակազմական արժեքը, այնուամենայնիվ բրբռ. հարուստ է վերջածանցներով:

Գրարարի բաղմամբիվ անանցների հետ զործառում են նորերը, որոնք հիմնականում արդյունք են գրարարի որոշ արմատների իմաստների միադնման, հոլովական թերույթների և հոգնակերտ ձևույթների բարացման:

Բարձր հաստիականութիւն ունեն -ան, -(ա)գան, -(ա)նօց, -անք, -(ա, է)վօր, -իկ, իք, -(ա, ր)ցի, -է, -ուք, -ուկ, -ութուն, -ուն, -օտ||գօտ,-օց||նօց վերջածանցները:

Վերջածանցները հիմնականում անվանակերտ անանցներ են, որոնք այլևայլ բառերից և բայարմատներից (այդ թվում նաև փոխառյալ բառերից) կազմում են նոր բառեր: Թվականակերտ անանցները ներկայացվում են «Թվական ահուն» բաժնում: Ստորև առիւխ ենք գտնակերտ, ածականակերտ և մակբայակերտ անանցների շարքը.

ան—խուման, ուզան, կօզան, կախան

անի—էզզանի, նազանի

(ա)զան—հորէնզան, տըղասկան, մըսկան

անք—հարանք, կօզրանք, ախանք

անկ—ճութասանկ, կօշնանկ

ատ—փէղատ, կըշատ

(ա, ր) նօց—վարնօց, ցաղնօց, տըբալնօց

աշ—մաղաշ, թըթֆաշ

(ա, ր)ցի—կէղացի, բախկըցի, մըթընցախի

(ա, է)վօր—կըլխավօր, հարսնէվօր, արդվօր, պաղնէվօր

անգ—ասանգ, ազանգ, անանգ

էկ—էտքինէկ, էրնէկ, կարէկ

էի—ինչէի

է—փազէ, էրզաթէ, արձաթէ

էխ—մօլէխ

էք—հալաւօրթենէք, տընօրթենէք

էրէն—արնէրէն

իկ||իկի||ուիկի||չուկ—պըշիկ, շէզուիկ, պըզըիկ, կարըիկ||կարըըուկ

իք—ըսէիք, առնէիք, էրթիք

իչ—խաղիչ, կուղիչ, ծաղիչ

իճ—ասանիճ

ինք—էղինք

ից—օղից

ուտ—ցախուտ, կըղուտ

ուճ—պըթուճ

ուք—քրուք, խընդօք, մաուք, մաուք, էվէլցուք, խէղզըղուք

ուկ—էփուկ, պըլուկ, ծէզուկ

ուն—էփուն, կօխուն, լէցուն

ուսկ—էրուսկ, ճէրմըզուսկ, սէրուսկ

ութուն—խախութուն, կըսիւթուն

ուրիկ—աուրուրիկ

ու—ժախու

ում—ժամում

ուլա—ժաղուլա

ունց||ուս—պըզղունց||պըղղուս, թըթղունց||թըթղղոփ

ունգ—խօրունգ

օտ||գտ||կօտ—խօցօտ, խըլլօտ, ճըրքօտ, քընգօտ

օց—տըփօց, տաբօց, ճըղըրօց

օրթ—փօխնօրթ

օնք—պըսօնք

օն—կընծօն, պըրթօն

օղ||լօղ—տըղլօղ, տընգօղ

օշ||նօշ—տըրնօշ, թանգօշ

օվ—համօվ, տէսօվ, կիւնօվ

օ—շէգօ

կէկ||ղէկ—լավգէկ, հաստկէկ, ծիկկէկ

ղուն—աշէզուն||աշըզուն

լա—կընդըլա

լուք—իլլուք

լան—կօզլան

պան||բան—ճաղասպան, ճըրքան, փասպան

չէք—ավուրչէք, էփօղչէք, կաղընդչէք

ստան—կիւնէտտան, էքէտտան, ծառաստան

ցու—հարսընցու, արըրցու, հընդացու

ձու—պահձու

նօց—սըղնօց, տըննօց, վարնօց

ուռաց||ուրաց—սօխուռաց||սօխուրաց
բ—գօրբ, ծալբ, վօտբ

Կան բիշ Թվով մակրայտկերտ ածանցներ.

աց||անց—էղէվանց, տրգանց||տաղաց, պարդաբանաց
ուց||ուցն—շաղունց, պրղղիգուց, տրղաղուց
ուկ—կամացուկ, կողղուկ, հիմաջուկ

Քուրբերենից բարբառում գործածական են—լի/շի, —սրգ||սիգ ա-
ծանցները. զուխնշի, շալշի, բօտաանշի, քանգարգ:

Բառակազմական մյուս միջոցը բարդացումն է: Գրաբարից բրբռ-
անցած բարդ բառերի կազմության օրինակով բարբառում կան նորանոր
բարդություններ: Մրանք խմբավորվում են համադրական, հարադրա-
կան և կրկնավորներ տեսակների մեջ:

Համադրական բարդությունները հիմնականում ունեն երկբաղադրիչ
անհոդակապ կառույց: Գրանց բաղադրիչները տարբեր խոսքի մասեր
են՝ ուղիղ կամ քնքրված ձևով, հնչյունափոխված կամ անհնչյունափոխ
արմատներով: Բաղադրիչների կազմում հաճախ լինում է փոխառյալ
բառ, այլբմաղ, ախշիզդէտ, անգամբղում, աքրնղէր, առունկըլա, պա-
պլեւան, պըրբման, բաւման, տըրբըջօր, էրգանւրկվ, ունգուվմէշ, պա-
րիշ, բըլիաշ, բըրբըշուպ, բըրբալ, իտըրգըրկ, խանէլիքօտ, խըւանմ,
խօկապ, ծագաշիկ, կագուլէրէտ, կէրգօխ, կըրբեգօխ, հալավօրնէլէ,
ծարմաղ, հմպգուր, հաւտնառ, ծիլէրէտ, մալէգարուր, մլէլէրուն, մա-
ղըրշունջ:

Ավելի սակավ ղեպերում համադրական բարդության բաղադրիչնե-
րը կազմում են շարձակապով կամ զրաբարի որևէ նախըրով վրզագօր,
ճօլենց, մարբամօտ, մարնուպառ, նէրսիքի, տուրսիքի, սընգըրսի
(բույն կտրել՝ բույն ղենել, հաստապուկել), ծընգաշօփ, աշիկիուս:

Համադրական բարդության բաղադրիչների շարահյուսական կա-
պակցությունները միշտ նույնարժեք չեն: Մի ղեպում, բնա որում տա-
րածվածը, առաջին բաղադրիչը հանդիսանում է երկրորդի լրացումը՝
շարքնցելը. զրանց անչառումը առաջացնում է խմաստի խախտում:
Մյուս ղեպում, կապակցության բաղադրիչները հավասարազոր են,
զրանց անչառումից խմաստի խախտում չի առաջանում՝ կերտվում,
առալուր:

Ներք բաղադրիչներից բաղկացած համադրական բարդություններ
են՝ ճօրբաւա, մօրբաւա (հօր + բույր + ալը, մոր + բույր + ալը):

Հարադրվոր բարդության տարածված տեսակը բայական հարադ-
րությունն է, երբ՝

ա) բաղադրիչներից առաջինը որևէ խոսքի մաս է, իսկ երկրորդը
պարտադիր ձևով բայ. պլեւան ձրակ, պլեւենց գալիվի, կըլուր բըլվի,
առղ էլլալ, աճ բլլալ, արմանէ գարմանէ բլլալ, տուս կալ, նէտ կալ, վազ
աանի: Ըլլալ, աենէլ, աալ, կալ (<գալ) բայերի և փոխառյալ բառե-
րի հարադրությամբ կազմվում են մեծ Թվով հարադրություններ. սըրաւ
բլլալ, միսափիւր բլլալ, էլէք աենէլ, շարավմիշ բլլալ, յավար բլլալ, խա-
բաւ դալ, ջուղար դալ, աստ կալ:

բ) երկու բաղադրիչներն էլ բայ են՝ էլլալ էրալ, էրալ գալ, ուղէլ
խընէլ, սըլէփիլ գաբբարվի:

Ոչ բայական հարադրությունները մեծ մասամբ հարադրվում են ու
շարձակապով՝ տաւ ու գաբաւ, խուրղ ու խաշ, ունն ու բուրն, կունղ ու զը-
նիկ, պուր ու բօւան:

Կրկնավոր բարդությունները լինում են բայական և ոչ-բայական,
խաղիքըլէլ, խըշիքըշալ, ծագըրգիլ, կարկըրիլ, կըմգըմալ, հըլըլիլ, ծիփ-
ծըլիալ, հընընըալ, խըրիսըալ, շարըրգէլ, դըմըրմալ, սընըրմալ, լընգ-
լընգալ, ճօհիօլ, ծըվից ծըվիկ, հիմազ ու հիմա, կիսմագէտ, կամաւ-կա-
մազ, մէլ մէլ, մազմազ, մըզմըզ, պարտաւ, մըմունտ, ճարչարաւ և այլն:

Կրկնավորների ժամանակ հաճախ երկրորդ արմատի ձայնավոր և
բաղաձայն հնչյունները հանդես են գալիս հնչյունափոխված ձևով՝
մարբմուրբ, ծագսունիկ, սասուվուտ, կիսաղ բրաւա, արաւ շուրաւ,
անուշ պաւուշ, ափալ բափալ և այլն:

Բարբառում բառակազմական ակտիվ միջոց է նաև անվանական
հիմքերից զերբայական վերջավորությունների միջոցով բայականների կազ-
մումը: Այսպիսի բայերն ունեն անածանց, բաղմասպատական անածանց-
ներով, խիտո հաղվաղիկ նաև սոսկածանցներով կազմություններ. փա-
ղէլ (փաշա նեմէնէլ), փաղնալ (փաշառանալ), ծանէլ||ձէլէլ (ձալնէլ, կան-
չէլ), պըրգիլ, պազնէլ (պատանէլ), պաշէլ, բըրբըրէլ, սըրկալէլ, սըրբը-
ղէլ, տանգըղէլ, ասխընղէլ, ապղէլ, լուտէլ, խաստէլ, կամէլ, կըրէլ, ճօղէլ,
ծաւտէլ, շըրէշէլ:

ՐԱՌԱՅՅՈՒ ՆԱՌԱՅՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ²⁶

Բառերի մի զգալի խումբ ակներև հնարանություններ են: Գրանք
ունեն զանազան որակերումներ²⁷.

²⁶ Մրանց ամբողջական քննարկումը համարելով մեր ուսումնասիրության հիմնա-
կան նպատակից դուրս, աշխատանքսիրով հարկ ենք համարում տալ հարանություննե-
րի մի խումբ:

²⁷ Հմտ. Գ. Ջանուկյան, Հայ բարբառագիտության ներածություն, էջ 277—330.

1) գրաբարից տարբեր հնչյունական կերպարանք (ձայնափոխական և բաղաձայնական), որոնք շնե բացատրվում բարբառի հնչյունափոխական օրենքներով. քառամեկ-քումկ, գաղտնի-կողողով, շաղկամ-շօխկամ, մուն-մոն, ծոմ-ծում, մրբրկ-մրբրկի, կեղեկեկ-կեղրկ, կուտ-գուտ, խենհոյ-կըջէպ, բարաւոր-պալավար, աղխ(անք)-ախլանք.

2) գրաբարյան արմատի դիմաց անականով կամ հին ածանցով ձև. նո(այ)-կնոպ, յօրանջնի-կերթզըզպ, մոյ-մոլէխ, մորճ-մօջախ, զոճ-սոճգիլ, նօթի-անօրի, նաթն-օխար.

3) գրաբարից տարբեր անական կամ հին ածանց. զհիլ-կըժգիլ, մրել-մրբգլ, շոպկի-շօբգլ||շրբգլ, լիաալ-լըբրբիլ, խոռնկ-խոռնկ (հաճանարար խոռոչ ձեկց), հալիկ-նրլպի, շոշափել-շօշըբիկ, ումպտ-ումբէլըս, սալոր-սալօր, ուլենի-սվլէնի,

4) Գրաբարյան բաղադրյալ ձևի դիմաց արմատական ձև. ճառագայթ-ճառ²⁸, սատկի-սաղակ, քաթախի-քարավ և քավ, լակի-լակ, ճայթի-ճար, սանդ-սան:

²⁸ ձառ ձեր ղչան իմաստով կա նաև Պոյի և Մեղրու սարբառներում: Անտոյանը աստիճանաբար կազմում է ճառագայթ բառի հետ (2. Անտոյան, Քննութուն պոստաճայ բարբառի, էջ 56), իսկ Ազայանը բխեցնում է ղառ ձեկց (Է. Ազայան, Մեղրու բարբառը, Երևան, 1954, էջ 88):

Ձ Ե Վ Ա Ք Ա Ա Ն Ո Ի Ք Յ Ո Ի Ն

ԳՈՅԱԿԱՆ ԱՆՈՒՆ

Ք վ ի ք եր ա կ ա ն ա կ ա ն կ ա ռ գ ը: Հոգնակերտներն են՝ -եր, -ներ, -բ, -լըզի||վրդանե, -դանե||դի, -ունե||դունե, -անե||վանե, -իք: Մրանցից յուրաքանչյուրը զործառում է որևէ դիրքում, որը հիմնականում պայմանավորված է տվյալ բառի ձևով կամ իմաստով:

Հոգնակերտների բնութիվով բարբառը հեռացած է գրաբարից: Գրաբարի ամենատարածված ու կենսունակ է հոգնակերտը հանդես է գալիս սահմանափակ թվով բառերի հետ, որոնք հիմնականում խմբավորվում են ձևախմբաստային հատկանիշով. այն է՝ ծագումը, բնակավայրը ցույց տվող -ցի/ացի/ըցի ձևային կիր բառեր. քախկըցիք, կեղացիք, երզընկացիք, մրբրնցացիք: Որպես հնարանություններ է են ստանում աղայ-տըլաք և ձնազ-ձրեօխ բառերը:

Բուն հոգնակերտներ են -եր (<եար) և -ներ (<նեար) մասնիկները: Մրանք վկայված են դեռևս գրաբարում հիմնականում իբրև հավաքական իմաստ արտահայտող ձևայիններ: Արդեն միջինհայերենյան փուլում զրտնք վերածված են բուն հոգնակերտների, որոնց բաշխման ոլորտները, սակայն, այստեղ խիստ անբրպետված չեն և իրենց զործառությունը չեն բնութագրվում որևէ որոշակի հատկանիշով: Մինչդեռ Երզնկայում (ինչպես բարբառներին մեծադույն մասում, արեմտահայ և արևելահայ գրական լեզուներում) -եր և -ներ ձևայինների ոլորտները հստակորեն սահմանադրաված են և բնութագրվում են ձևային հատկանիշով. -եր են ստանում բոլոր միավանկ, իսկ -ներ՝ բազմավանկ բառերը: Այս բաշխմանն են ենթարկվում ինչպես գրաբարի և բարբառի համար քնդհանուր, այնպես էլ բարբառային կազմություն ունեցող և փոխառյալ բառերը: Չկա ոչ մի սահմանափակում նաև ձայնավորահանգ և բաղաձայնահանգ հիմքերի դեպքում: -եր, -ներ ձևայինների ղուգորդումները ևս վանկաբանակության խիստ կայուն և միասնական են և ունեն համակարգային արժեք: Այսպես՝ կօվեր, տուներ||տներ, ծիեր, լարեր, սրբեր, անըթներ, ախպարներ, լրզունե, խալկիներ:

Ք-ով վերջավորվող բառերը, որոնցում միադեմ է Բ-ի հոգնակրություն իմաստը, և որի պատճառով էլ այն դիտվում է իբրև արմատական հնչյուն, հոգ. են կազմում ընդհանուր հիմունքներով՝ միավանկերը -էր, բազմավանկները՝ -ներ, ձևույթներով. աչկ (< աչք) -աչկէր, օսկ (< օտք) -օսկէր, հառաքիններ, աղիներ:

Գրաբարում բառակերպում ն-ով զտանուվանկ կազմող միավանկ բառերը բարբառում թեև եղակի ուղիղ ձևում չեն պահպանել վերջնահար ն-ն, հոգ. կազմություն ժամանակ դրանց մի մասը հանդես է գալիս արմատական ն-ով. պլաներ, քոնուր, տրոներ, մրգներ, ծրգներ, լեզներ, կանուր, լիններ:

Մատեն>մատ, հիմն>հիմ (տան հիմքը), նուռն>նուռ, մասն>մաս, որդն>վորք բառերի հոգնակի ձևում ն-ն չի վերականգնվում՝ մաղեր, հիմեր, նուր, մատ, վորեր:

Ու վանկարարով հիշյալ խմբի բառերը հնչյունափոխված հիմքով հանդես են գալիս -ներ, անհնչյունափոխ հիմքով՝ -էր հոգնակրաներով. ծրգներ||ծուզեր, մրգներ||մուզեր, տրոներ||տաուր, ծրգներ||ծուցեր: Հոգնակին -էր-ով են կազմում այն բարդ բառերը, որոնց վերջին բաղադրիչը լինելով անվանական միավանկ բառ՝ պահում է իր անվանական իմաստը²⁹, մյուս զեպրերում բարդ բառերի հոգնակին կազմվում է -ներ-ով. ասիւրէր. ալբրմաղէր, պրքամաղէր, բայջ՝ շրջեսներ, տրգիցներ:

—վրդի||վրդանք, -դի||դանք, -ունք||դունք... հոգնակրաները, գրաբարի համեմատ լինելով նորություն, ընդհանուր են գրեթե բոլոր բարբառների և միջին հայերենի համակարգչերի համար: Այս հոգնակրաների գործառույթը շուրջ համակարգչային արժեք, որովհետև դրանք զրգում են սահմանափակ թվով բառերի վրա և ազատորեն փոխանցվում են -էր,-ներ ձևույթներին:

Համախաղանության տեսակետից -վրդի||վրդանք,-դի||դանք հոգնակրաները գրեթե հավասար բաշխում ունենւմ Գրանք զրգում են ազգայնություն և հարազատություն ցույց տվող մի քանի բառերի վրա. Դուրվրդի||Դուրվրդանք, տալվրդի||տալվրդանք, այպարդի||այպարդանք, կրնգրդի||կրնգրդանք:

—դանք են ստանում նաև օսկոր և փքօր բառերը՝ օսկրդանք, փքօրդանք:

—ունք||դունք հոգնակրաները հանդես են գալիս փքօր, պունք հիմքերի հետ՝ փքօրունք||փքօրդանք, պունքունք:

—անք||վանք-ը զուգորդվում է տևր բառի հետ՝ անքանք||անքվանք: —իք հոգնակրող զրգում է միայն մարք բառի վրա՝ մարքիք: Վերջինս ունի նաև մարքիներ և մարքեր ձևերը:

Հավաքական իմաստ արտահայտող հոգնակրաներից -ենք-ը զրգում է անձնանունների՝ վարքանք, կառնք, Արևնագնք, Շուշանքվնք, անք-ը և օնք-ը՝ հարազատություն և ազգակցություն ցույց տրվող մի խումբ բառերի վրա՝ անքանք, մարքանք, սաղօնք, պարօնք, Բլնօնք:

Բարբառում հոգնակրաների միջև կատարվում են փոխանցումներ: Բնորոշ են հատկապես -վրդի||-վրդանք, -դի||դանք, -ունք||դունք, -անք||-վանք փոխանցումները: Այս զուգահեռ հոգնակրաները իրար եկատմամբ ունեն ազատ տարբերակների արժեք: Միաժամանակ, բոլոր հոգնակրաները ազատորեն փոխանցվում են -էր,-ներ-ի:

Կան նաև -էրենի,-վրենի-վրեներ և -նի ձևույթներ: Գրանք գործածությունը խիստ որոշակի է. -էրենի ստանում են միավանկ, -վրենի|վրենք՝ մարմնից իջույց անզամ ցույց տվող, իսկ -նի՝ հիմնականում երկվանկ, երբեմն կարող են ստանալ նաև բազմավանկ բառերը:

Թվում է, թե բարբառում -նի-ն գործում է նույն օրինաչափությամբ ու նույն բառերով, ինչ միջին հայերենում, այսինքն՝ հանդես է գալիս երկվանկ արտերի զիջքում իբրև բուն հոգնակրատ: Այս ենթադրությունը կարող է նպաստել -նի-ի գործածության ոլորտը: Իրոք, պարզ -նի-ի կիրառությունները հիմնականում հանդիպում են երկվանկ բառերում՝ կիտագնք, կրխոնիտ, սկզանքիտ: Իսկ միավանկ բառերի զեպրում հախի՝ գրանք ստանում են այլ հոգնակրատ, նոր միայն զուգորդվում ենի-ն, այսինքն՝ -նի-ն դարձյալ զրգում է երկվանկ ձևերի վրա. սրբղերեսի, մագերենի, մշկկերենի, աշխրենի, ծեղվրենի:

Գուցե, իսկապես, բարբառի կազմավորման ժամանակ -նի-ն կիրառվել է բուն հոգնակրատի իմաստով և հանդես եկել միջին հայերենի շրջանում իրեն հատուկ (երկվանկ բառեր) զիջքում: Մակայն հետագայում -նի-ն (ինչպես նաև -նր-ով և -վի-ով բաղադրված -էրենի և -վրենի) բարբառում պահպանելով գործառույթյան վաղեմի ոլորտը՝ կորցրել է բուն հոգնակրատության իմաստը, և նրանով բառին սկսել է հաղորդվել հոգ. ստացականություն: Այս է պատճառը, որ -նի-ով բառերը միշտ հանդես են գալիս հոգերի հետ: Այսպես, կիտագնի շինք բառը (մեր զրուեցածք): Սեղանեմ շինք մրնա (ձեր սեղանը):

²⁹ Հմմտ. Ս. Աբրահամյան, Ժամանակակից հայերենի քերականություն, Երևան, 1968, էջ 46:

Որ -նի-ն և նրանով բաղադրված ձևերը բուն հոգնակերտներն չեն, համարվում է և նրանց կապալին կիրառություններում, ուր նրանք արտահայտում են հոգնակի դիմորտություն. վրաճեմ կրթության (մեղ վրա)։ Հեղե՛րհն գացի (նրանց հետ)։

Հոլովի կաղբը: Անվանական հոլովումն իրականացվում է մասնիկավորմամբ և հնչյունական հարթագայություններով, Բացարձակ գերիշխողը հոլովման մասնիկավոր տիպն է:

Գրաբարի համեմատ բարբառի հոլովման համակարգում առկա են հետևյալ կական տարբերությունները. բրբռ. չունի նախորդավոր հոլովներ, հետևող չկան զրաբարյան իմաստով հնարք հոլովման տիպեր, սահմանաչափակ են ներքին հոլովումները (չկա և ներքինավոր հոլովում), կան նախակ են ներքին հոլովումները (օչ, վա), հոլովման որոշ տիպեր դասակարգվում են ոչ միայն ձևային, այլև իմաստային հատկանիշով (վա, ոչ, օ):

Գրաբարում և բարբառում այլ է տարբեր հոլովման տիպերի մեջ բաշխվող բառերի հարաբերությունը: Բարբառում բացարձակ գերիշխողը ի արտաքին հոլովման տիպն է, մյուս հոլովումներին պատկանում են սահմանափակ թվով բառեր, որոնք հաճախ այլ հոլովակերտներին գուցեհետ տեսնում են նաև ի, դրանով իսկ էլ ավելի բնորոշանկերով ու կենսունակ դարձնելով ի հոլովումը՝

Գրաբարի համեմատությամբ բրբռ. մեծ փասկություն և պարզություն է զբաղեցնում հոլովման հարաբերություն: Նախ՝ չեղարացված է որոշյալ և անորոշ իմաստների ձևաբանական հակադրությունը եզակի և հոգնակի թվերի ուղղական և շայցակն հոլովներում (բրբռ. չունի գ նախորդով կիրառություններ, հոգ. թվում բ-ս հակադրություն), ապա՝ կայուն միտրինակություն և միանակնություն է գործում հոգնակի թվի հոլովման հարաբերությամբ՝ հակառակ գրաբարյան բազմազանություն:

Հոլովակերտներն են՝ -ի(ն), -ու(ն), -ա(հնչյունական հերթագայության գեպում), -ա(ն) (մասնիկավորման դեպում), -վա(ն), -օչ(ր), -օ, -ց, -է(ն), -մէ(ն), -մբ(ն), -օվ, -մով:

Բարբառում կա չորս հոլովակ՝ ուղղական-հայցական, սեռական-տրական, բացառական և գործիական:

Ուղղական-հայցական հոլով: Այս հոլովը բառի ուղիղ ձևն է, որի ձևային հատկանիշը հոլովական զրո վերջավորությունն է: Մրանով էլ նա հայեզրվում է մյուս հոլովակներին:

Հոգնակի ուղղական-հայցականը ետ չունի հոլովակներ: Եզակիին հակադրվում է միայն հոգնակերտի առկայությամբ:

Սեռական-տրական հոլով: Գրաբարի նման բրբռ. հոլովակերտների բանական առավելություն է հանդես բերում սեռական-տրական հոլովում: Գրանք են՝ -ի(ն), -ու(ն), -ա, -ա(ն), -վա(ն), -օչ(ր), -օ, -ց-ն; -ի(ն), -ու(ն), -ա(ն), -վա(ն), -օչ(ր) հոլովակերտները զրվում են բառի ուղիղ ձևի վրա՝ բառահիմքը հնչյունափոխելով կամ թողնելով անհրեչյունափոխ: Այսպիսի սեռ-տրակ. կառուցվածքը բնիցանուր ձևով կարելի է բնութագրել որպես մասնիկավոր սեռական-տրական:

-Ա, -օ հոլովակերտները զրվում են հիմքի ներսում՝ համապատասխանաբար վերջի կանխի ու, և հնչյունների փոխարեն: -Ց-ն հերթագյան է հոգնակի ուղիղ ձևում հանդես եկող -Է-ին: -Ա, -օ, -ց հոլովման տիպերն սեռ-տրակ. կառուցվածքն է՝ ֆունկցիոնալ նշանակություն ունեցող հնչյունափոխված հիմք կամ այն կարելի է բնութագրել որպես հերթագյական սեռական- տրական:

Մասնիկավոր սեռական-տրական. -ի(ն): Այս հոլովակերտն ստացող բառերի ոլորտում են զրաբարյան բոլոր հոլովման տիպերից բառեր: Այսպես, և մասնիկավոր հոլովման տիպի բոլոր բառերը, որոնք հիմնականում հատուկ անուններ էին՝ գրք.՝ Աբրահամ, բրբռ.՝ Աբրահիմ, և հերթագյական հոլովման տիպի գրեթե բոլոր բառերը՝ գրք.՝ ասեղան, բրբռ.՝ ասելիս (բացառությամբ ժամանակի իմաստ արտահայտող աման>ամառ, ձմեռ>ծրմա բառերի). և հոլովման բառերը՝ գրք.՝ աստեղ, ալեք, բրբռ.՝ ալիսի, ալուրին (բացառությամբ ազգակցություն ցույց տվող տալը>ամբր բառի). ի հոլովման բառերը՝ գրք.՝ սրտի, փառի, բրբռ.՝ սրդին, փային (բացի այլ>ա վերջավորվող մի բանի բառերից՝ գրք.՝ տղայի, բրբռ.՝ արղայի) և ժամանակ ցույց տվող ատեան>աղէն բառից), և հոլովման գրեթե բոլոր բառերը՝ գրք.՝ արծաթայ, բրբռ.՝ արծարին, (բացառությամբ ի բաց վանկով ավարտվող միանական և բազմական բառերի, ինչպես նաև անորոշ դերբայի). ու հոլովման բառերի մեծ մասը՝ գրք.՝ աղուեսու, բրբռ.՝ աղվէտին, ի-ա խառը հոլովման պատկանող գրեթե բոլոր բառերը՝ գրք.՝ հարսին-հարսամբ, բրբռ.՝ հարսին, անկանոն հոլովման բառերից գեղ>կէղ բառը՝ գրք.՝ գեղը, բրբռ.՝ կէղին: Անկախ զրաբարի այս կամ այն հոլովմանը դասականելուց, բոլոր հատուկ անունների, բացի սեղանուն նշանակող մի բանի բառերից, բարբառում ստանում են -ի(ն) հոլովակերտը:

Ի(ն) հոլովման ոլորտը էլ ավելի մեծ է, և՛ն են պատի ունենանք, որ նրա մեջ են բաշխվում գրական ու կրթական ձանապարհով բարբառ անցած բարբառային կազմովյան և ուլ չեղաներից փոխառյալ բառերը, րադին, պաղարահին, շնեվադին, ունուզին:

Ա(ն) — Ընդգրկման տեսակեանքից — ու(ն) հոլովակերտն ստացող բաների խումբը դրականցնում է երկրորդ տեղը, թեև բաների քանակով անհամեմատորեն զիջում է ի հոլովմանը, Գրաբարյան ու հոլովումից պահանջվել են մի բանի բառեր միայն՝ ծովուն, շապտուն, հազուն: Ա(ն) հոլովակերտով սեռ.-տրակ. են կազմում գրաբարյան և հոլովակերտը ստացող բառերը: Այս անցումը բացատրվում է ոչ> ու պատմական հնչյունափոխությամբ. զրբ.՝ զիխոչ, իչոչ, հայոչ, մարդոչ, սակոչ, հասակեոչ, բրբա.՝ կըլխուն, իչուն, հայուն, մարուն, բուլուն, հասնկուն: Տղայոչ մեկ սիմաց բրբա. ունի արդուն և արգաին զուգահեռ ձևեր: Ա(ն) է ստանում նաև միջին հայերենից ավանդված իր<խ բառը՝ իխուն: Բացի պատմական զործնով պայմանավորված բաների հիշյալ խմբից, ու(ն) են ստանում նաև ձևային հատկանիշով բնութագրվող բաներ: Գրանք ի-ով վերջավորվող միավանկ և բազմավանկ բաներ են, որոնք զրաբարում ևս ունենին ձևային դասակարգում և մտնում էին և պարզ և օ-ա խառը հոլովման տիպերի մեջ. զրբ.՝ ձիոչ, թիոչ, սուկոչ, ալգոչ, բաղաբացոչ, բրբա.՝ ձիուն, բիուն, օսկուն, էխուն, փխխըզուն: Ի-ով վերջացող բազմավանկ բաներում զրաբարյան ի/ս հնչյունափոխություն փոխարեն զործում է ի/գրա հնչյունափոխությունը: Միաժամանակ, այդ բաները ու-ի հետ հանդես են բերում ի հոլովակերտով զուգահեռ ձևեր՝ օսկիին, էրիին: Սրանք ավելի ուշ շրջանի և այլ ազդեցություններով (ի տարածված հոլովակերտի համարանություն) բացատրվող կազմություններ են:

Ա(ն) հոլովակերտն են ստանում նաև որոշ տեղանուններ. Էրզրեզու, Փրքառզու, Աբրզու, Մըշու, Խարփէրու:

Վա(ն) — Բարբառի -վա(ն) հոլովակերտով ձևերն են՝ իրզվան, իրզունվան, օրվան, ցօրեզվան, շաղավան, օարվան, ժամվան, Բիշերվան, ամսվան, ծրմնվան, ամստվան, գաղզվան, օբհարստվան, սաղվան, հի-մազվան, Էրկզվան, անշվան, հիշվան:

Ման բառը ավանդաբար հանդես է գալիս զուգահեռ ձևերով մանու և մահուան-մանվան:

Ա(ն) — Գրաբարի՝ զաղառնավանկում ե-ի հանդող բաների ե-ն ընկնելու պատճառով այդ բաների հոլովման հերթագայական տիպը՝ բ/ա և բ/ի-ա (զանն-զանան, հարսն-հարսին-հարսամբ), բարբառում փոխարինված է մասնիկավոր տիպով՝ բառափիմ+ան:

Այս խմբի բաների սեռական-արականում հանդես է կիզոց ա(ն) և ի(ն) հոլովակերտների ե-ն պատմականորեն արմատական հնչյուն է, բայց նրզնկայում, շատ բարբառների նման, ստացել է հոգալին արժեք՝

այդ հոլովը ընդհանրապես հոլով ձևավորելու պատճառարանվածությամբ:

Ա(ն) հոլովակերտով հանդես է կիզոց ձևերն են՝ կառան, մրգան, պլուան, լիան, տրան, ծրգան, խրքման, աման, ծրման, ինչպես նաև՝ աշնան, կարնան, ախչրգան, կրնգան, էրգան, ծառան:

Տեղանուն նշանակությամբ մի շարք հատուկ անուններ սեռական-արականում ստանում են և հոլովակերտը առանց հոգի՝ կուսավորչա վան, Արշագա գառմանչ, Էրզումա հարս, Վանա ախչիկ, Էրգանա հազոց:

Օշ(ր) — Գրաբարում այս հոլովակերտն (<օշ) էր ստանում միայն կին բառը (նույն հիմքից են՝ տիկին և տանկին): Բարբառներում ընդարձակվում է օշ(ր) հոլովակերտն ստացող բաների ոլորտը: Գրանք իմաստային հատկանիշով բնութագրվող (ազգակցություն ցույց տվող) մի շարք բաներ են՝ բրօշը, ալյօշը, հրօշը, անէրօշը, կէրօշը, կէրօրօշը, փրօշը (կա նաև՝ տիւն), սանկրօշը, տաէրօշը:

Չերթագայական սեռական-տրական — Ա/ա: Եթե զրաբարում ներքին թեթման ա-ն առաջանում է հերթագայական մի քանի տիպերից, ինչպես՝ բ/ա՝ ատամ(բ)ն-ատաման, Շ/ա՝ անուն-անուան, ի/ա՝ աբխն-աբխան, բազմաթիւն-բազմաթիւան, ու/ա-տուն-տան և այլն, սույս բարբառում զործում է միայն մեկ տիպը՝ ու/ա, որն իր ոլորտում ունի զրաբարի ի/ա և ու/ա հերթագայություններով բնութագրվող բաները: ձին> ծուն-ծան, սին> սուն-սան, մարդկութիւն> մարդկութուն-մարդկութան, շուն-չան, սուն-սան:

Ա/օ — Այս հերթագայությունը պատմականորեն հանգում է զրաբարի ալ/ա հերթագայությանը, և դրանք իրար ծածկում են նաև իրենց մեջ ընդգրկող բաների խմբով, որոնք ազգակցություն ցույց տվող հետևյալ բաներն են՝ ախպար-ախպօր, հար-մօր, մար-մօր, սանահար-սանահար, սանամար-սանամօր: Այդ նույն բաներով բազազրված մի քանի ձևեր, որպես զրական, կրոնական փոխառություններ, նախ՝ ուղղականում հանդես են գալիս անհնչյունափոխ հիմքերով, ինչպես՝ ալեհայր. և ապա՝ թեթմուր կատարվում է ոչ թե հերթագայական, այլ մասնիկավոր տիպով, ինչպես՝ ալեհայրին:

Չօգնակի րվում ևս սեռ.-տրակ. բնութագրվում է թեթման մասնիկավոր և հերթագայական տիպերով՝ ի տարբերություն զրաբարում առկա միայն հերթագայական տիպի: Վերջինս բարբառում ունի ստակավանդական արտահայտություն, իրր զրաբարյան է հոգակերտով բաների է/ց հերթագայություն՝ փխխըցիմ-փխխըցօց, Արմէնազէն-Ար-

մէնագլէնց, տրղաւ-տրղոց, մարքիվ-մարբոց, հարտնէ-հորանց, պարօն-պարօնց: Մրանք ավանդութիւն են ոչ միայն իրենց հերթագայութեամբ, այլև ամբողջ բնութեամբ:

Հոգնակի թվում բնորոշը մասնակիավորումն է: Սեռական-տրականում առկա է մեկ հոլովական՝ ու(ն), որը զրվում է -էր, -ներ Հոգնակերանիկով բառերի ուղիղ ձևի վրա՝ փառէրուն, պաղէրուն, էրինէրուն, ախչիգէրուն, օսմունէրուն:

-նի, -երնի, -վընի ստացական Հոգնակերանիկով բառերում -ու(ն) հոլովակերտից ստաց է-ն բնկնում է. տխազնուն, աչփընուն, օղվընուն: Սեռ-տրակ. հոլովով զրված անունները որոշային կիրառութեամբ հանդես են գալիս առանց օրհի՛ ևսաավօրչա վանք. իւրման իրեցզուն՝ աշնան զարմ, զաղզի օր. Յոհարագլա զէրագուր:

Բացառական հոլով: Պարարքի բացառական հոլովի բաղմամբիվ հոգնակերանիկից բարբառում առկա է -լ(ն)-ը, որը երբեմն հանդես է գալիս -մ-ով բաղադրված -մլ(ն) և -մընէ տարրերակերտով է(ն)-ը զրվում է բոլոր բառերի ուղղ.-հայց. հոլովականի վրա. սրղէն, աաշտէն, մարբէն, տարիէն, ժամէն, Արչագէն:

Մէ(ն)-ը և -մընէ-ն հանդես են գալիս անձ ցույց տվող բառերի հետ, ըստ որում -մէ(ն)-ը զրվում է և՛ ուղղական-հայցականի, և՛ սեռական տրականի հիմքի վրա, իսկ մընէ-ն՝ միայն սեռական-տրականի. Արչագ-մէն-Արչագմընէն||Արչագմմընէ, Խալօսմէն||Խալօսմմընէ, արգօսմէն||արգօսմմընէ:

Բացառականը կազմվում է երկու հիմքից՝ ուղղական-հայցականի և սեռական-տրականի: Ի, ու, ա, ան հոլովման տիպերի բառերը կազմվում են ուղղական-հայցականից՝ նըրէն, օսկիէն, աքնէն, առտէն.—օ, օշ, ց հոլովակերանից ստացողները՝ սեռական-տրականից՝ փօրմէն||փօրմմէն, տալօշմէն||տալօշմմէն. Արմէնագլտմէն||Արմէնագլտմմէն: Վա հոլովման բառերինը կազմվում է և՛ ուղղական-հայցականից, և՛ սեռական-տրականից. տարիէն||տարիմմէն, ամխէն||ամխմմէն:

Հոգնակին կազմվում է հոգ. ուղղական-հայցականից. պտտվնէրէն, ունգուգնէրէն, էրէսնէրէն, ծառէրէն:

Փորձիական հոլով: Է՛լ ավելի պարզութեան է հասել գործիական հոլովի կազմութիւնը: Պարարքի վ, ւ, բ, ու, օբ, օվք, ուք, րվ, իւք ցուցիչներին բարբառում կայունացել է օվք-ը (անձ ցույց տվող բառերի զեպքում՝ մով) և՛ եզակի, և՛ հոգնակի թվերում: Այս հոլովի կազմութեան համար ևս հիմք են ծառայում ուղղ.-հայց. և սեռ.-տրակ. հոլովները: Առաջինով գործիական են կազմում ի, ու, ան, ա, վա, երկրորդով՝ օ, օշ, ց

հոլովման բառերը. եագլով, օրով, կիեթով, լավութունով, ծուգով, բայց՝ Խալօսմով, քրօշմով, փուլղոսմով: Օ և օշ հոլովման բառերը կրթման բացառական և գործիական հոլովներ են կազմում ուղղական-հայցականի հիմքից՝ փառէն, փառով:

Հոգնակին կազմվում է հոգնակի ուղղական-հայցականից հոլովակերտի (օվ) հավելումով՝ սրղէրով, աշկէրով, պօխանէրով, մաղնիկէրով:

Կան մի շարք բառաձևեր, որոնք ամբողջութեամբ և հասկապես այս կամ այն հոլովակերտի առկայութեամբ հնարանութիւններ են և կիրառվում են առանձին դարձվածքներում, ինչպես՝ պաղնէց քաս, հարսնէց տուն, մօրձօվ էրիկ, ինչպես նաև՝ սրբուաց, մօրուց, պէրնուց, օսուաց, մէկաց, կարգավ և այլն:

Երզնկան, արեմտյան խմբակցութեան բարբառների նման, շունի ներդրյալանի հատուկ ձև և համապատասխան իմաստն արտահայտում է մյուս հոլովականի շարահայտական տարրեր կիրառութիւններով:

Փոխանցումներ հոլովման տիպերի միջև: Փոխանցումները հիմնականում կատարվում են այլ և ի(ն) տարածված հոլովման տիպերի միջև Ամենից բնորոշը -ի-ով ավարտվող բաղմամբանի բառերի հոլովական զուգանութիւններն են, որոնք զրեթե հավասար բաղմամբ հանդես են գալիս ու(ն) և ի(ն) հոլովակերտներով: Զգալի տարածում ունեն նաև վա(ն) և ու(ն) հոլովման տիպերի փոխանցումները: Մյուս դեպքերը մասնակի արտահայտութիւն են.

- ու(ն)-ի(ն)-կրնուն||կրնիին, էրուն||էրիին, օսկուն||օսկիին
- վա(ն)-ու(ն)-տարվան||տարուն, ամսվան||ամսուն, ժամվան||ժամուն
- ան-ի(ն)-մըգան||մուգին, ժրգան||ժուգին, լէճան||լէճին
- ա-ի(ն)-աան||աունին, շան||շունին
- ի(ն)-ան-ծառին||ծառան
- օշ(ը)-ու(ն)-տիրօշը||տիրուն

Հ ո լ Վ մ ա ն տ ի պ եր ի հ ա Ր ա ց ու յ ց ն ե Ր

Եզակի թիվ

Մ ա ս ն ի կ ա Վ զ Թ ա ի պ

ի(ն) հոլովում	ու(ն) հոլովում	վա(ն) հոլովում
ողղ.-հայց. սիրտ	կըլօխ	տարի
սեռ.-տրակ. սրբգի(ն)	կըլիտու(ն)	տարվան(ն)

Բացառ. սրբղէ(ն) կըլխէ(ն)||կըլօխէ(ն) տարվընէ||տարիէ(ն)
 Քործ. սրբղօվ կըլխօվ||կըլօխօվ տարօվ||տարիօվ

աւն(ը) հոյովում օշ(ը) հոյովում
 ծուկ քուր
 ծրգան(ը) բըբօլ(ը)
 ծուկէ(ն) բըբօլէն||բըբօշէն||
 բըբօշմընէ
 ծուգօվ բուրօվ||բըբօշմօվ

Հ ե Ր Թ ա գ ա յ ա կ ա ն տ ի ս

ա հոյովում օ հոյովում

տուն աղէզութուն մար
 տան(ը) աղէզութան մօր(ը)
 տրնէ(ն)||տունէ(ն) աղէզութունէ(ն) մօրէն||մօրմէն||մօր-
 մընէ
 տրնօվ||տունօվ աղէզութունօվ մարօվ||մօրմօվ

Հագնակի րիվ

Մ ա ս ն ի կ ա վ զ ի ս տ ի ս

սրբղէր կըլօխէր տարինէր ծուգէր տընէր||տունէր
 սրբղէրու(ն) կըլօխէրու(ն) տարինէրու(ն) ծուգէրու(ն) տընէրու(ն)||
 տունէրու(ն)
 սրբղէրէ(ն) կըլօխէրէ(ն) տարինէրէ(ն) ծուգէրէ(ն) տընէրէն
 ||տունէրէ(ն)
 սրբղէրօվ կըլօխէրօվ տարինէրօվ ծուգէրօվ տընէրօվ||
 տունէրօվ

Հ ե Ր Թ ա գ ա յ ա կ ա ն տ ի ս

ց հոյովում

բուրվըղիք Կարօէք
 բուրվըղօց(ը) Կարօէց(ը)
 բուրվըղօմէն||բուրվըղօմընէ Կարօւմէն||Կարօւմընէ
 բուրվըղօմօվ Կարօւմօվ

Հ ո զ ա ո ս ր յ ա ն Բ ե Ր ա կ ա ն կ ա ն կ ա Ր Ե: Բարբառն ու-
 նի որոշյալության, ստացականության և դիմորոշության ենթակարգեր,
 որոնք ձևարանորեն արտահայտվում են ս, ղլտ, ն, ք հոգևրի միջոցով:
 Որոշյալության-անորոշյալ ենթակարգը: Բնութագրում է ն/ը-Շ
 և ն/ը-մը հակադրություններով: Չունի զարարի գ նախդիրով կիրառու-
 թյուններ:

Արտահայտության պլանի ն, ք ցուցիչները հանդես են գալիս որ-
 պես որոշյալության կարգի արտահայտման զիրքային տարբերակներ.
 ն-ն զրվում է ձայնավորահանգ, ր-ն բազմաձայնահանգ բառերի վրա-
 ծին, տրգան, առուն, Կառն, աուր, ճար, մարք, աարգօք, ցըվիբ:

Ը, ն որոշյալ հոգ են ստանում գոյականները և փոխանունները՝
 եզակի և հոգնակի թվերի ուղիղ և թեք ձևերում. այսպար, պրզիզգնէր,
 փաղին, կօծնէ, մվձրուն, իւրէր, տէսանէ, ուղլը:

Որոշյալ հոգ չեն ստանում գործիական հոյովը, վա հոյովման բա-
 ցառականը և սեռական-տրական ու բացատրական հոյովների որոշյալին
 կիրառությունները. Սակով զընձէ: Աղղընէ աղղվ զըմաղէ: Մարի
 ձաղիկ, փաղլ զրբալ:

Անորոշյալ կարգի Շ և մը (<մի) ցուցիչները, որոնք նույնանում
 են զարարի նույն կարգի ցուցիչների հետ, միենույն անփոփոխակի
 ազատ տարբերակներ են. մարք||մարք մը, աուն||աուն մը, տըղա||տը-
 ղա մը:

Մը-ն, որը զարարի նման ունի նտադաս կիրառություն, իր հեր-
 բին հանդես է գալիս մ և մըն զիրքային տարբերակներով: Մը-ն զրվում
 է բազմաձայնով, մ-ն՝ ձայնավորով սկզբող բառերից առաջ, իսկ մըն՝ ան-
 փոխական ստորոգելիական վերադրի վրա՝ հանդույցից առաջ. Մարք մը
 ղլսա: Մարք մվգալ: Մարիզը սղվօր այլիզ մըն է:

Որոշյալության-անորոշյալության հակադրությունը ձևարանական մա-
 կարդակում երբեմն շեղարանում է: Դա տեղի է ունենում այն պատճա-
 րով, որ որոշյալ առման իմաստն արտահայտվում է նաև առանց հոգի.
 Անցան օր ղուսն էգավ զիբօվ:

Ավելի հաճախակի են անձ ցույց տվող գոյականների անհոգ կի-
 րառությունները. Ավաղնէրուն մէշ տըղալ տունդուրազ զըխաղան:

Ինքն>իեմ ղերանունը մեծ մասամբ հոգ չի ստանում. Իեմ իր սա-
 նար մօզգեւ է իր գէցած վանբը:

Որոշյալ աման իմաստով անհող կիրառությունները զրտարար գրականությունն են:

Ստացականության ենթակարգը: Արտահայտվում է ս, տ, ր/ն հոգերով հարթ, տունք, ծանր, փայլ, բազմ, բազմիք:

Գոյականները և փոխանունները ստացական հող ստանում են եղ. և հոգ. թվերի ուղիղ և հոլովված բուրր ձևերում. աշխր, աշխիս, աշխտ, աշխօլբա: Կույականները զուգորդվում են միայն ս հողի հետ. Քուրք, պահուսկ մի՛ քրչկօհիր:

Գերանվան և հողի միջև ին մասնիկը զրվելով՝ տվյալ բան արտահայտում է կրկնակի ստացականություն. Անօր էլիին ձուռքը ձագրե ին, իմինը՝ չի (իմ այգու ծառերը):

Հող. ստացականության իմաստի համար հողերին նախորդում է երի՛ մասումնիս: Հոլովված ձևերի վրա Վերի՛ զրվում է հոլովակերտից հետո՝ աշխօվիս:

Ստացականության իմաստ են արտահայտում նաև ր/ն հողերը: Գրանց ստացականությունը պայմանագրված է ոչ միայն որոշ խմբի բառերի ինչ-որ մեկին պատկանելու, ներքին ստացական իմաստ ունենալու հանգամանքով³⁰, այլև ս, ղ|| ստացական հողերի հետ նրանց հակադրությանը, ինչպես՝ Վախել սիրդը զրփելիքլա (նրա սիրտը): Տրան զրհասդնա, օ զրլսուն խաղ է խախտը իր հարը (իր զրխն): Հավը զըրունցին մէլ զօրթ մը բըռնըր ու զըջնակլ (իր կտուցի): Ալլն՝ Տունքս ծէրէս առին (իմ տունը): Տունըղ ձէրթէղ առին (քո տունը): Տունը ձևըլն առին (նրա տունը):

Հավանաբար, ստացական պետք է դիտել նաև սեռական-տրականի ր/ն-ն, մանավանդ որ վերջինս հանդես է գալիս ստացական անցամի՛ հատկացուցիչի հետ զուգորդունեքում, իսկ որոշիչի ղեկարմ ր/ն չի գործածվում՝ Արչագին ղրգան (հատկացուցիչ), Արչագա գարմունչ (որոշիչ): Նույն հոլովում ինչի որ ու պարագա կիրառություններում հանդես եկող ր/ն-ն, սակայն, որոշիչ հողեր են. Հարցա՛ր Արչագին:

Չարականակն մակարդակում հիշյալ իմաստների համար ր/ն հողի հանդես գալու պայմանները սահմանադրված չեն: Բայց շնորհիվ այն բանի, որ ր/ն-ն, ինչպես նաև ս, դ-ն բազմաթիվ են, դրանք արտահայտում են որոշյալություն, ստացականություն, այլն՝ դիտորշություն, վերջին իմաստի համար դրանք զուգորդվում են դերանունների, կապե-

րի և կապական բառերի հետ. ամմնուս, ինգինքս, վօլբս, մինագրս, փօլթբս, մէք, վրբս, սագր, փօլբ: Վօլբս կիդի (մեղհից ով՛ Լ-ին զմէք): Մինագրղ էցօ՛ (զո՛ւ միայնակ՛ 2-րդ զմէք): Պի գանգրղիմ վրբս (նրանից՛ 3-րդ զմէք):

ԱՄԱԿԱՆ ԱՆՈՒՆ

Բազմասական աստիճանի կազմությանը բնորոշ է վերլուծական կառուցվածքը, որը ստացել է բառական-բերականակն միջոցի արժեք: Բազմասումը կառարվում է արհա (<թք. dahn) բառ-մասնիկի միջոցով, արհա մէլ, արհա միօվ, արհա ըրդիկ, արհա ձուռ, արհա դիւ:

Սակավ կիրառություն ունի զրտարար բան զ> րը նախորդի միջոցով բազմասականի կազմությունը. Իմ սօմուններ խօջօր ին, րըգ փայրս: Շարահայտական միջոց է, երբ համեմատելի առարկան զրվում է բացասական հոլովով. Իմ շօրվար րու շօրվալն բրդղից է:

Բազմասական աստիճան է հարգական զղկ/զակ ածանցով. խօջօրղկ, մլզղկ, ամուրղկ, ճէղղկ, լավղկ, սվղղկ:

Գերազրական աստիճանը ևս կազմվում է բառական-բերականակն եղանակով: Գրա համար գործածվում է ամն||ամմն գերանվան բացասական հոլովածեր կամ թուրքերեն օն> էն մասնիկը. ամնէն մէն, ամմն կրղղիք, ամնէն պարս, էն կրիք, էն սօն, էն լսակ:

Որական անականին բաղդատականի ու գերազրականի տարբեր աստիճաններ են հարգրղվում նկարագրական ձգանակով, գանալան բանի միջոցով. շառ թու, խիս (<խիսա) պարակ, էլիի շառ, փշ ծառ (<ծանր), պագա ուօօլ:

Հայտարարական անականները կազմվում են այլ խոսքի մասերից ակն և էլ անանցների միջոցով. հօրէնագան, լավան, արղական, վաղկ, արձարէ, օսկէ: Անականը փոխանուն կիրառությանը հոլովվում է ստանալով ի(ն) հոլովակերտը՝ ալվօր, ալվօրեն, ալվօրէն, ալվօրով:

ԹՎԱԿԱՆ ԱՆՈՒՆ

Միավորների շարքն է. մկ, էրգու||էրգու, իւէլ, շօս||շօս, հինգ, վկ, օխար, ուր, ինը: Վերջին թվականների ր-ն հանդես է գալիս իբրև արմատական հնչյուն:

Տասնավորների շարքն է. տաս||տասր, քսան, էրսուն, քսասուն, իծուն, վածուն, չլբիչ, սահան, տխսան (վերջին երեք փոխառություններ են):

³⁰ Հմմտ, Ս. Արքամսյան, էջ. աշխ., էջ 125:

Մյուս թվականներից նշելի են՝ հաւուր, հազար, միլիոն:

Տասնավորների և միավորների հարադրումը կատարվում է տասնավորների նախադաս շարագատմայամբ: Տասնավոր թվականը բազադրյալ կազմաձևում նաեղև է գալիս տասը հիմքով. ասանքովի, ասաներգով, ասավերգով, ասաներիբերէ, ասաներչօստ, ասաներուրը, ասաներինք: Տասվերգով, ասավիբէրէ և ների ստացանքում կարելի է բացատրել տասուլերգով, աստուիբէրէ կազմաձևումներից, որոնցում ու-ն ձայնավորներից առաջ օրինակափորեն դարձել է վ²¹: Վ-ն առկա է նաև մյուս տասնավորների և էրգով, իբէրէ թվականների հետ հարադրումներում, ինչպես՝ քառասուներգով, իծնուներէրէ:

Գասական թվականների համար բրբա. գործածում է գրական լեզվի միջոցները՝ -օրօր, -օրր, -լօրօր սածանցներով կազմաձևումները. լերգօր, լերօր, շօրօր, հինգերօր:

Բաշխական թվականները կազմվում են՝ ա) բացարձակ թվականների կրիտոմիայամբ՝ մլչ-մլի, էրգ-երգով, իբէ-իբէրէ, տաս-տաս. ք) բացարձակներից -ազան (սածանցի հավելումով՝ մլչազան, էրգուրազան, քառասնազան:

Թվականը նա հոլովվում է միայն փոխանուն կիրառումիցամբ՝ պատկանելով ի հոլովմանը Բացառություն է կազմում միայն մէկ թվականը, որը անձնանիշ կիրառումիցամբ սեռական-տրականում ստանում է ու(ն), իսկ իրանիշի զեպքում՝ ի/ն. Մէզում հարցուցի: Ա՛ս քարին մի՛ գա՛րգ, ա՛ն մէկին գա՛րգ:

ԳԻՐԱՆՈՒՄ

Գ Ե մ մ Ի կ ա ր գ ը — Առկա է Լերք դեմք՝ 1-ին, 2-րդ, 3-րդ՝ (ասասան): Հասակաշահան է, որ մի շարք գերանուններ զմեզի գաղափար են արտահայտում հոգրի միջոցով՝ վօվրս, անմէրս, փօլօր:

Որոշ գերանուններ ընդհանրապես չեզոք են գիմային իմաստի ներկատմամբ: Գրանք հիմնականում հարցական-հարաբերական գերանուններ են՝ իշխան, սու, լիլի, վօրհան և այլն:

Թ վ ի կ ա ր գ ը — Հոգնակիի կազմության մեջ ավանդական արտահայտությունն ունեն կս-մէրէ, սուս-սուր գերանունները ուղիղ և թեք ձևերում (վերջիններին էլ ոչ լրիվ հարադրույցը), մյուս գերանուններն

իրենց -օնէ, -էր, -նէր անվանական հոգնակներում (սրվօնք. ինչք, քանիներ) նորակազմություններ են:

Որոշ գերանուններ՝ նաեղև են գալիս կամ որպէս անհոգնականներ (գրանք հիմնականում ոչ առարկա մատանաշող ցուցական գերանուններ են՝ ասանցլքասեգ..., սայափլքաշափ..., քոզըղէ..., հօս...), մի կտում հարցական-հարաբերական, որոշյալ, անորոշ և ժխտական գերանուններ), կամ որպէս անհոգնականներ, թեև սրանք չունեն հոգնակի ցուցիչներ (գրանք են՝ անմէր, իբար):

Գրարարի համեմատ մեծ է անհոգնական գերանունների թիվը: Հ ի յ յ վ ի կ ա ր գ ը և հ ո յ յ վ մ ա ն ի Խ Յ Ե Բ Ը — Ունի երկու տիպի հոլովում՝ զուտ գերանվանական, կրք գերանվան ուղիղ և թեք ձևերը նաեղև են գալիս տարբերմաներով՝ էս, իմ, ինձ ինձի ինձի, իս իլիս, տուն, քու, էլզ իլզ իլ իլզի, և որոշ հոլովումը չի կատարվում հոլովական վերջավորությունների միջոցով, և անվանական, երբ գերանուններն ստանում են գոյականների հասուկ հոլովակերտներ՝ քանի-քանի/ն-քանի/ն-քանի/ն:

Ի տարբերություն գրարարի, բարբառում չկան ամբողջ հարացույցներով հակադրվող գերանվանական և անվանական հոլովումներ. գրանք ասանձանում են միայն հարացույցների մի մասով, այսինքն՝ գերանունը մի քանի հոլովաձևերում (ստղծարբար մինչև հայցականը) ունի գերանվանական հոլովում, իսկ որոշ ձևեր (հատկապես բացառականը և գործիականը) ստանում են անվանական հոլովակերտներ:

Հոլովման հարացույցում նման հակադրություն են նաեղև բերում 1-ին և 2-րդ դեմքի անձնական գերանունները եզ. և հոգ. թվերում, 3-րդ դեմքի անձնական և ցուցական գերանունները եզ. թվում:

Մյուս գերանունների եզ. և հոգ. թվերի հոլովումը կատարվում է անվանական հիմունքներով (անօնէ, սրվօնէ, ինչ, քանիներ, իքառն): Այս զեպքում զուգականների նման գերանուններն ունեն շրտ հոլովաձև և եզ. թվի սեռական-արականում ստանում են ի, ու, հոգ. թվում՝ ու, ց հոլովական թեքումներ:

Գերանվանական և անվանական հոլովումների սահմանների խախտումը՝ հօդուտ անվանական հոլովման տիպի ընդարձակման, արտահայտություն է հոլովման համակարգի միասնականացման և պարզեցման:

Գերանունների ձևարանական անմիատարրությունը երևում է ոչ միայն թվի ու դեմքի, այլև հոլովի կարգում. որոշ գերանուններ հոլովման հարացույցներ չեն կազմում: Գրանք հիմնականում այն գերանուն-

31 2. Անտայան այդ ձևերի վ-ն համարում է ևս շաղկապի կրճատում (տե՛ս Քննություն պղպաճայ բարբառի, էջ 105):

Եներն են, որոնք չեզոք են նաև թվի և դեմքի կարգերի նկատմամբ: Որոշ զերանուններ էլ ունեն թերի հոլովում, ինչպես առ-բ, որը ունի միայն բացառական՝ ուրզ:

Գերանունների, ինչպես նաև անձանունների և անձ ցույց տվող բառերի գործիական հոլովածևով կիրառություններ բարբառին բնորոշ չեն:

Գերանունների տեսակներ և նրանց հոլովման հարաջույցներ— Կան զերանունների անձնական, ցուցական, որոշյալ, անորոշ, հարցական-հարաբերական, ժխտական և փոխադարձ տեսակները: Անձնաբանական զերանուններին իմաստն արտահայտվում է նկարագրական եղանակով, անվան և ալ>ա(է) շղկապի հարադրությամբ՝ ավնըն ա (ամենբով, ամենն էլ):

Ա և ձ և կ և ն զերանուններն են՝ էս, տուն, ան||ըն, ինք-մէնք, առվ, անօճ||ընօճ, իւրէնք:

Եզ. թվի 1-ին դեմքը ճիշտ նույնն է զբարբի հետ՝ էս<ես. 2-րդ դեմքի ն-ի հավելումը՝ դու>առն, բացատրվում է ան զերանվան համարանությամբ: Սնտականը և տրականը ես նույնն են զբարբի հետ. իմ, ինձ և ու, էլզ: Ինձ և էլզ զերանունները հաճախ հանդես են գալիս ի հավելվածով՝ ինձի (նաև ընձի) և էլզի||բզի, որը անվանական ի հոլովման ազդեցություն է: Բարբառի համար անսովոր հնչյունափոխությամբ (ն|ը) բզզ, բզզի ձևերը չունեն լայն տարածում:

1-ին դեմքի հայցականը բարբառում ունի զիս, իս, ինձ||ինձի||ընձի տարբերակները: Հնագույնը զբարբի հետ նույնացող զիս ձևն է, որը սակայն ունի քիչ զորածություն: Մյուս կրկուսը՝ իս և ինձ||ինձի||ընձի (առաջացած գրական հայերենի ու այլ բարբառների հետ ընդհանրանալու ձգտմամբ) ունեն զորածության հավասար բաշխում:

2-րդ դեմքի նզ. հայցականը զբարբից տարբերվում է զ նախազբի բացակայությամբ՝ զնեզ>էլզ: Սրա տարբերակներն են՝ էլզի, բզզ, բզզի:

Երկու դեմքերն էլ բացառական հոլովում ունեն երեք տարբերակ՝ ինէ, իզմէ, իմմբնէ և էնէ, էլզմէ, ֆումբնէ: Ինէ և էլնէ ձևերը զբարբայան յինէն և ի էլնէ ձևերի անմիջական շարունակությունն են. նախ՝ դուրս է մղվել առաջին դեմքի վերջին ն-ն՝ զիավելով իբրև հոգ³², որով զերանվանը տրվել է գոյականների բացառական հոլովի կեղտաբանք՝ յինէն>յինէ: Սրա նմանողությամբ և դարձյալ անվանական հոլովմանը

անակզիու ձգտմամբ է է ավելացել ի էլնէ ձևին՝ ի էլնէ, որից հետո ընկել են յ, ի նախդրները՝ յինէ>իէ, ի էլնէ>էլնէ:

Իմմբնէ և ֆումբնէ տարբերակներն ունեն անվանական հոլովման կառույց՝ սեռականի հիմք+մբնէ (ինչպես՝ Արշազնմբնէ, աղբումբնէ): մբնէ մասնիկը ամենայն հավանակառնությամբ կապ ունի զբարբի մի շարք զերանվանական ձևերի բացառական հոլովում հանդես կելզ վերջավորության հետ՝ յիմմմնէ, յումմմնէ, ի սմմնէ, ի զմմնէ, յայմմնէ, յայնմմնէ և այլն³³: Այդ վերջավորություններից միջին վանկի ձայնավորի (ա) օրինակով հնչյունափոխությամբ առաջացած մբնէ-ն բարբայի է իբրև անկախ ձևույթ և զերանունների բացառական հոլովից սկսել է տարածվել նաև անվանական հոլովման համակարգում՝ կայունանալով անձանունների և անձ ցույց տվող գոյականների ոլորտում:

Իզմէ և էլզմէ ձևերն առաջացել են հետևյալ անցումով: Դարձյալ անվանական հոլովման հետ ընդհանրանալու միտումով էս և տուն զերանուններից բացառական է կազմվել տրականի հիմքից՝ անձանանիչ բառերի հոլովմանը հատուկ բացառականի մէ ձևույթի հավելումով՝ ինձ+մէ: Քանի որ բարբառում ն-ի համար բացառված է նրկու բաղաձայնների նախորդող դիրքը (ավյալ դեպքում ն-ն նմ-ից առաջ), ուստի ն-ն ընկել է, իսկ ձ-ն ուղայինների մոտ, բոս բարբառում զորոշ օրինակափոխության, կորցրել է պայթական բաղադրիչը՝ հանդես գալով չփական տարրով՝ ինձմէ>ինձմէ>իզմէ:

Երկրորդ դեմքում, պարզապես, տրականի հիմքին ավելացել է մէ՝ էլզ+մէ:

էս և տուն զերանունների գործիականը լրիվ հեռացած է զբարբի ինէ և էն ձևերից և բացառականի հետևողությամբ ունի անվանական հոլովման կազմություն, այն է՝ առկանի հիմք+մով. ինձ+մով-ինձ-մով>ինձմով>իզմով և էլզմով:

Հոգնակի թվում ես 1-ին և 2-րդ դեմքի զերանունները լինելով նույնը զբարբի հետ՝ հանդես են բերում միայն ավանդական և բարբառին հատուկ հնչյունափոխություններ. մեք>մէնք, դուք>առնք: Դրանք զբարբի հետ նույնանում են նաև սեռական, տրական և հայցական հոլովածներում. վերջինում բացակայում է զ նախդիրը, մէք, մէլզ||մէլզի, մէք, ծէլզ||ծէլզի:

Բացառական և հատկապես գործիական հոլովիցը հեռացած են զբարբի ձևերից և հետևում են անվանական հոլովման կազմությանը,

32 Ա. Անտոյան, էջվ. աշխ., 4, 2, էջ 74:

33 Գ. Տեր-Վարդանյան, էջվ. աշխ., էջ 39:

ինչպես այդ տեղի էր ունենում եզ. թվում. բացառականը՝ մեզմէ, մերմբնէ, մեզմէ, մերմբնէ, գործիականը՝ մեզմով-մեզմով:

Բացառականի հոգ. ունի նաև մեկէ, մեկէ հնագույն ձևեր, որոնք կապվում են գրաբարի ի մէջը, ի ձեռք ձևերի հետ, որոնցից մէկէ, մեկէ-ի առաջումը նույն ընթացքով է կատարվել, ինչպես յիճնէ, ի փնէ ձևերից ինէ, փնէ ձևերն են առաջացել, այսինքն՝ ի մէջը>ի մէն>ի մէնէ>մէնէ, ի ձեռք>ի ձեռք>ի ձեռնէ>ձեռնէ:

3-րդ դեմքի եզ. թվի համար գործածվում է ցուցական դերանունը՝ այն>ան, որը բարբառում բազմիմաստ է. այն կ' անձնանիչ է, կ' րանիչ: Ան-ը հանդես է գալիս նաև ըն տարբերակով: Հոգնակին ևս շեղված է գրաբարյան ձևից և ունի զուտ անվանական կազմով յուն. կզակիի հիմքից -օնէ հոգնակերտի միջոցով կազմվել է անօնէ||բնօնէ և երվօնէ ձևերը: Ընդհանրապես 3-րդ դեմքում ակնհայտ է անվանական հոլովման ազդեցությունը. նախ՝ ամբողջ հոգ. թվին ունի անվանական հոլովում՝ անօնէ-անօնց-անօնվէ-անօնով (ինչպես՝ պարօնէ-պարօնց-պարօնվէ-պարօնով): Ազդեցությունը որոշակի է նաև հոլովների ձևադերսի գրանցումն մեջ, որի քանակը չորսն է, ի տարբերություն մյուս դերանունների, որոնք ունեն հինգ, երեմն նաև վեց հոլովական ձևավորում: Այնուհետև, 3-րդ դեմքի դերանվան հայցականը անձի առումն ուղիղ խնդրի կիրառություններում շատ հաճախ նմանվում է ուղղակիանին՝ ինչպես անունների դեպքում: ի տարբերություն մյուս դեմքերի դերանունների: Այսպես՝ ծրեօխբ գազօրին, օ սուրվը իրենց միևնույնիստ սոխչուրուն զա ու փէնիլիմանի մը շափ ուծով անէ ան (փոխանակ՝ անօր): Մյուս դեմքերը հիշյալ կիրառություններում կլինեն՝ ուծով անէ խ, փէզ, բայց ոչ երբքք՝ ուծով անէ էս, ասէ:

Այս նշանակում է, որ անձնական դերանուններից առաջին բայլը դերանվանական հոլովմից ղեկի անվանական հոլովում կատարել է 3-րդ դեմքի դերանունը, որին հետևել են մյուս դեմքի դերանունները որոշ հոլովաձևերում (հատկապես բացառականում և գործիականում):

Ան||բն դերանվան սեռականն է անօր||բնօր, որը կարելի է բխցնել գրաբարի այն դերանվան սեռականի երկար ձևից՝ այնուրիկ-ից իկ-ի անկումով: Որպես անվանական հոլովմանը հետևող դերանուն՝ սեռականի ձևն ունի նաև տրականը: Հայցականը ունի ան||բն և անօր||բնօր զուգաձևերը:

Բացառական հոլովն ունի անգէ||բնգէ, անգէց||բնգէց, անօրմէ||բնօրմէ, անօրմբնէ||բնօրմբնէ տարբերակները՝ բոլորն էլ հեռացած գրաբարի յայնմ, յայնմանէ ձևերից: Վերաբերյալ տարբերակներից հնագույ-

նը, կարծում ենք, անգէ ձևն է, որը հնարավոր է բխցնել գրաբարի այն դերանվան այնմիկ ձևից, մի-ի անկումով՝ այնմիկ>այնկ>անգ, որից և է հոլովակերտի հավելումով անգէ||բնգէ:

Իրիցք -մրնէ մասնիկով հնագույն հետքեր են պարունակում նաև անօրմբնէ||բնօրմբնէ ձևերը՝ կառվելով գրաբարի յայնմանկ-ի վերջավորության հետ: Սակայն ամբողջ կառուցվածքով սեռականի հիմք + մրնէ, հիշյալ ձևերն ավելի ետին շրջանի կազմություններ են:

Անգէց||բնգէց ձևում ամենայն հավանականությամբ հանդես են գալիս բարբառների արևմտյան և արևելյան խմբակցությունների, ինչպես նաև հայերենի գրական երկու տարբերակների բացառական հոլովի է: ից ցուցիչները միասամանակ: Այստեղ կատարվել է այն երևույթը, որը բարբառագիտության մեջ անվանվում է խառնված (смешивание) և սպա՝ համահարթում (выравнивание):

Անգէլ||բնգէ և անգէց||բնգէց ձևերը հանդես են գալիս հիմնականում իրանիչ իմաստով, իսկ անօրմէ||բնօրմէ և անօրմբնէ||բնօրմբնէ տարբերակները միայն անձնանիչ կիրառությամբ, որոնք և անձ ցույց տվողների նման ունեն սեռականի հիմք +մ, մրնէ կառույց:

Գործիականը լրիվ հեռացած է գրաբարի այնու, այնուիկ ձևերից և ունի անվանական հոլովման կազմություն՝ սեռական +ով, անօրմով||բնօրմով:

Ինքն>ինէ և իրենք>իրեն գերանունների սեռական, տրական ձևերը կապվում են իք>իր և իրենաց>իրենց ձևերի հետ: Սրանց բացառականը և գործիականը ևս ունեն անվանական հոլովման կազմություն:

Ինգինբը դերանունը համապատասխան հոգերի հետ արտահայտում է 1-ին, 2-րդ, 3-րդ դեմքերի անձնական դերանվան իմաստ. ինգ-զինբը, ինգզինբը, ինգզինբը (ես ինքս, ինքս ինձ, զու ինքդ, ինքդ քեզ, ես ինքը, ինքն իրեն): Հոգնակին է՝ ինգզինգինբը կամ ինգզինգինբ: Հոլովումը կատարվում է անվանական հոլովման սկզբունքներով, սեռական-տրականում եզ. թվում ստանալով ի, հոգ. թվում՝ ու հոլովակերտը:

Անձնական դերանունների հոլովման հարացույցը

եզակի թիվ

ես > էս դու > տուճ

Ուղղ. էս տուճ
Սեռ. իմ քու
Տրակ. ինձ||ինձի||քեձի քեզ||քեզի||քրզի

Հայց. Իս, զիս, ինձ||ինձի||ընձի
Իացառ. Ինէ, իմմընէ, իզմէ
Գործ. Իզմով

ժեզ||ժեզի||ջրզի||ջրզի
բէնէ, քումբնէ, բէզմէ
ժեզմով

ան||ըն
անօր||ընօր
անօր||ընօր
ան, անօր||ընօր
անզէ||ընզէ, անզէզ
անօրմէ||ընօրմէ, անօրմէ||
ընօրմէ
անօվ||ընօվ, անօրմով||ընօր-
մով

ինբ
իբ, իբէն
իբէն
ինբ, իբէն
իբմէն, իբէնմէն, իբէնմէն

իբմով, իբէնմով

ինբզինբբս (բս, բ)— ինբզինբբս(իս, ին)— ինբզինբբէս(էս, էն)-
ինբզինբբովբս(բս բ)

Հ ո գ ւ Կ ի ր ի վ

մէնք (<մեք)
մէնբ
մէր
մէզ||մէզի
մէչ||մէչի
մէնէ, մէրմնէ,
մէզմէ
մէզմով

առք (<գոք)
ստբ
ժէր
ժէչ||ժէչի
ժէչ||ժէչի
ժէնէ, ժէրմնէ,
ժէզմէ
ժէչմով

անօնք||ընօնք
անօնբ||ընօնբ
անօնց||ընօնց
անօնզ||ընօնզ
անօնչ||ընօնչ
անօնմէ||ընօնմէ||
անօնմբ||ընօնմբ
անօնմզ||ընօնմզ

իբէնբ
իբէնց
իբէնց
իբէնբ, իբէնց
իբէնմէն, իբէնմբնէ
իբէնմով

ինբզինբնիս(իս, ին)
ինբզինբնուս(ուս, ուն)
ինբզինբնուս(ուս, ուն)
ինբզինբնիս(իս, ին)
ինբզինբնէս(էս, էն)
ինբզինբնովնիս(ովնիս, օվնիս),

Յ ու ց ա կ ա ն դ ե Ր ա ն օ Ւ Ն Ե Ն Ե—Գրաբարի այս, այդ այն դե-
բանուններին բարբառում համապատասխանում են աս||ըս, աս||ըտ,

ան||ըն, իսկ աս, զս նա ցուցականներին սբ, աբ, նբ ձևերը: Անկախ
զերանվանական կիրառություն ունեն միայն աս, ատ, ան տարբերակ-
ները: Աղ ճէ՛ մարքումն զրվախնա, ճէ՛ ա սասուզմէն: Ան էգավ:
Մյուս տարբերակները ունեն որոշչային կիրառություն. բս մարբը, նբ
մէզբ: Յուցականների հոգնակին է՛ ասօնք||ըսօնք, սբվօնք, ազօնք||ըրզօնք,
տրվօնք, անօնք||ընօնք, նբվօնք:

Աթ||ըս, ատ||բտ ձևերը և սրանց հոգնակները հարվվում են աս||
ըն, ափօնք||ընօնք ձևերի նման (վերջիններես հոլովումը արված է անձ-
նական զերանունների բաժնում): Տալիս ննք մյուս ձևերի հարացույց-
ները:

Ե գ ա կ ի ր ի վ

Ուղզ.-հայց.
Սևո.-տրակ.
Թացառ.
Գործ.

սբ
տբ
սբզօր
սբզօրմէ,
սբզօրմբնէ
տբզօր
տբզօրմէ,
տբզօրմբնէ
տբզօր
տբզօրմէ

նբ
նբզօր
նբզէ, նբզօրմէ,
նբզօրմբնէ
նբզօր
նբզօրմէ

Հ ո գ ւ Կ ի ր ի վ

Ուղզ.-հայց.
Սևո.-տրակ.
Թացառ.
Գործ.

սբվօնբ
սբվօնց
սբվօսմէ,
սբվօսմբնէ
սբվօսմով

նբվօնբ
նբվօնց
նբվօսմէ
նբվօսմբնէ
նբվօսմով

Յուցականների մյուս շարքերն են՝ ասիգա, աղիգա, անիգա, ա-
սանգ, աղանգ, անանգ||ըսանգ, ըրանգ, բնանգ, առչափ, ատչափ, ան-
չափ||ըսչափ, ըտչափ, բնչափ, բտիե, բտաե, բնդին, ասբան, ատբան,
անբան||ըսբան, ըսբան, բնբան, ասկերպ, աղէրպ, անգէրպ, բսղղէ,
ըղղղէ, բնղղէ, հօս, հօս, հօս, հօսաեղ, հօսաեղ, հօսեղէ:

Այս զերանուններից հոլովման լրիվ հարացույց ունեն հօսաեղ,
հօսաեղ, հօեղէլ շարքերը՝ սևո.-տրակ.՝ հօսաեղին, հօսաեղիին, հօեղէ-
լին, բացառ., հօսաեղին, հօսաեղին, հօեղէլին, գործ. հօսաեղով, հօս-
աեղով, հօեղէլով: Ասչափ... բսրին... շարքերն ունեն բացասական և
գործիական հոլովածաներ՝ ասչափէն..., ասչափով..., բտաիեին..., բս-
աիեով: Ասկերպ... շարքն ունի միայն գործիական հոլովածան՝ ասկեր-
բով, աղգէրբով, անգէրբով:

Յուցականների մյուս շարքերը շեղոք են հոլովի կարգի նկատմամբ:

Փ յ խ ա ղ ա ր ճ զ Երանունն է՝ Իբառ՝ Իբառու, որի հոլովման գրաբարի զԵրանական տիարը բարբառում փոխարինված է անվանականով.

Սեն.—Տրակ.—Հայց.— Իրար՝ Իրարու
 Բացառ.— Իրարմէ, Իրարումընէ

Հ ա ր ց ա կ ա ն ն ա ր ա ր ւ ր ա կ ա ն զԵրանուններն են՝ վօզ, վօր, ինչ՝ ինչ, ինչու, քանի, վօրքան, իշշափ, իշխան, ինչօր՝ ինչօր, իշղղէ, քանի եղ, ուրղի, ուր, յէփ, յէլիօ (կոր որ), վօզօր՝ վօզ օ (ոզ որ), ուրղէ, ուկէ, ուրղուր, վօր մէզը:

Վօզ-ը չունի հոլովման հարացույց, նրա թեքված ձևերի իմաստները արտահայտվում են վօր-ի հարացույցի միջոցով. սեռ.—տրակ-՝ վօրու(ն), հայց-՝ վօր, բացառ-՝ վօրումընէ: Չկա գործիականի հոլովածն:

Ուրղի-ը ունի բացառական և գործիական հոլովներ՝ ուրղիէն, ուրղիզով:

Վօրքան, իշշափ, իշխան զԵրանունների հոլովված ձևերը գրական լեզվի ազդեցություններն են:

Հոլովման լրիվ հարացույց ունեն քանի-քանիքէր, ինչ-ինչէր և վօր մէզը զԵրանունները.

Ե զ ա կ ի ք ի վ

Ուղղ-հայց.	քանի	ինչ	վօր մէզը
Սեռ-տրակ.	քանիին	ինին	վօր մէզիե՛կ վօր մէզու՛ն
Բացառ.	քանիէն	ինչէն	վօր մէզէն
Գործ.	քանիզ	ինչօզ	վօր մէզօզ

Հոգ. թիվ՝ քանիներ-քանիներուն-քանիներէն-քանիներօզ
 ինչեր-ինչերուն-ինչերէն-ինչերօզ

Հարցական-հարաբերական մյուս զԵրանունները չեզօք են հոլովի կարգի նկատմամբ:

Ո ր ա շ յ ա լ զԵրանուններն են՝ անլեր՝ անլերք, անլն մէզը, անլն ինչ, անլն բան, պիքունը, փօլօրը: Սրանք հոլովվում են անվանական հոլովմամբ՝ անլեր և անլն մէզը պատկանելով ու, մյուսները՝ ի հոլովման:

Անլեր-անլու՛ն-անլէն-անլեօզ
 անլն մէզը-անլն մէզու՛ն-անլն մէզէն-անլն մէզօզ
 փօլօրը-փօլօրին-փօլօրէն-փօլօրօզ
 պիքունը-պիքունին-պիքունէն-պիքունօզ

Ա ն ա ր շ զ Երանուններն են՝ մէզը, մքմ, ուրուքը, մէզալը, ափնը, անինը, ֆրլանը, ֆրստանը, իշ-ֆօր և քանի մք: Բացի իշ-ֆօր և քանի մք զԵրանուններից, մյուսները հոլովվում են անվանական հոլովման սկզբունքներով, մէզը ստանալով սեռական-տրականում ու կամ ի (բառ իրանիչ և անձնանիչ կիրառության), մյուսները՝ ի թեքումը: Բացի մէզ-ից մյուսները ստանում են հոգնակներաներ և գարձյալ կազմում հոլովման հարացույցներ: Մէզալը հոգնակիում զուգորդում է -ուն և -ներ ձևովների հետ՝ մէզալօն և մէզալներ: Անաշին զեզալում հոլովման իրականացվում է Բ/ց հերթադալությանը՝ մէզալօնց-մէզալօսմէն -մէզալօսմընէ: Եզակիի զեզալում՝ ի մասնիկով՝ մէզալին, մէզալին:

Փ յ խ ա կ ա ն զ Երանուններն են՝ վօզ մէզը, ուշ մէզը, վօչինը, ուշ պան: Հոլովվում են մէզ-ով բազազրվածները՝ նման վօր մէզը որոշյալ զԵրանական և նեշ պան-ը՝ սեռ.—տրակ.—ում ստանալով ի(ն):

Ս տ ա ց ա կ ա ն զ Երանուններն են՝ իմ, բու, անօր, իրէն, մէր, ծէր, անօնց, իրէնց: Սրանք հոլովվելիս ստանում են համապատասխան զեմքի հոգ, որին նախորդում է -ին միջամասնիկը՝ իմինքս, բուզինքս:

Ստացականների հոգնակիի կազմությունը, ինչպես նաև հոլովումը կատարվում է անվանական հոլովման հիմունքներով: Իմ և բու ստացականները հոլովվում են -ին միջամասնիկով և առանց զրա.

Ե զ ա կ ի ք ի վ

Ուղղ-հայց.	իմքս՝ իմինքս	բուքս՝ բուզինքս	անօրք
Սեռ.—տրակ.	իմիս՝ իմինիս	բուզիս՝ բուզինիս	անօրինք
Բացառ.	իմէս՝ իմինէս	բուզէս՝ բուզինէս	անօրինէնք

Իրէնը-իրէնինը-իրէնինէն-իրէնինօզ
 մէրք ծէրք անօնցք իրէնցք
 մէրինք ծէրինք անօնցինք իրէնցինք
 մէրինէն ծէրինէն անօնցինէն իրէնցինէն

Հոգնակի թիվ

իմիններքս	բուզիններքս	անօրիններք	իրէնիններք
իմիններքուս	բուզիններքուս	անօրիններքուս	իրէնիններքուս
իմիններէս	բուզիններէս	անօրիններէն	իրէնիններէն

Բայական համակարգը բնութագրվում է եղանակի, ժամանակի, դժժքի, թվի և սեռի քերականական կարգերով: Մրանցից յուրաքանչյուրը իմաստային տեսակետից համընկնում է հայերենի զարգացման բոլոր փուլերում բայ խոսքի մասը բնորոշող հիշյալ քերականական կարգերի արտահայտած իմաստներին:

Կառուցվածքային տեսակետից եւ բարբառը, որպես հայոց լեզվի բաղկացուցիչ մասը, իր բայական համակարգով հիմնականում մնում է ընդհանուր հայերենի³⁴ կազմավարներում:

Բայակազմություն

Բային բոս կազմության լինում են համազարկան և հարազարկան: Հարազար բայերը խոնարհվում են նույն ձևով, ինչպես հայերենում ընդհանրապես: Զուտ բայական հարազարությունների երկու բաղադրիչներն էլ մասնակցում են խոնարհմանը, իսկ մյուս ափսի հարազարությունների գեղարում խոնարհվում է միայն վերջին բաղադրիչը: Խոնարհմանը չի մասնակցում առաջին բաղադրիչը նաև այն դեպքում, երբ վերջինս փոխառյալ բայ է, որը, փաստորեն, հանդես է գալիս անվանական արժեքով: փարվամիչ քլլալ-փարվամիչ կըլլամ-փարվամիչ էլալ և այլն:

Բայական համակարգի բնության համար է՛լ ազնի կարևոր են բայերի համազարկան կազմությունները:

Նեխ անորոշ դերբայը դիտանք նյականային բայաձև, ինչպես սովորաբար արվում է հայ քերականության մեջ, այսպ համազարկան բայերի կառուցվածքը պետք է բնութագրել ճիմվ-բայական վերջավորություն կազմավարով:

Բայերի հիմքը, ողջ հայերենի նման, լինում է ածանցավոր և անածանց: Բայածանցները խմբավորվում են հիմքակազմ, կերպանիչ և սեռանիչ տեսակների մեջ:

Հիմքակազմ ածանցներն են՝ (ա, է, ը) և և չ: Առաջինը պատմականորեն հանդուս է զբարբարի և, աև, են ածանցներին: Գրաբարի և ածանցով բայերը ն-ն պահում են անփոփոխ, աև և են ածանցների ա, և ձայնավորները համապատասխան հնչյունական օրենքների (միջին վանկի ձայնավորի փոփոխություն) հիման վրա ընկնում կամ հնչյու-

³⁴ Ընդհանուր հայերեն ասելով հասկանում ենք հայերենի այն համակարգը, որն ընդհանուր է դարբար, միջին հայերեն և աշխարհաբար շրջանների համար:

նափոխվում են ք-ի, իսկ երբեմն էլ աև, են ածանցները հանդես են գալիս նույնությամբ. թթնուլ-բրբեկ, տեսանել-ալեսալ, ագանիլ-հալ-նիլ, վախենալ-վախնալ, մտանալ-մտղնալ:

(Ա, է, ը) ն-ն կենսունակ ածանց է և բացի զբարբարի հետ ընդհանուր բայերի շերտում հանդես գալուց, զուգորդվում է բազմաթիվ արժանանքի (հայերեն և փոխառյալ) հետ՝ ստեղծելով նոր բայահիմքեր՝ շատ + ալ-շաղնալ, որնող + սն + ալ-ըրնողնալ-ըրողնալ, զայղ + են + ալ-զայղնալ, խնղ + ց + ալ-խըղնալ:

Կիրառության խիստ սահմանափակ ոլորտ ունի չ հիմքածանցը: Կարելի է առել, որ արևմտյան խմբի բարբառներում այն անհատացման եղբին է նախ՝ այլ ածանցով նոր բայահիմքեր չեն ստեղծվում, ինչպես (ա, է, ը) և ածանցով, երկրորդ՝ զբարբարի չ բայածանցը բարբառում հիմնականում փոխարինված է ն-ով կամ ընկած է³⁵. շ-ով ձևերը ներկայացնում են զուգահեռ առաքերակ. թուչի > բրոնիլ > բրոնիլ, փախել > փախնիլ > փախնիլ > փախնիլ > կոչել > կրբնալ, փլչել > փրբիլ, ուռչել > ուռիլ:

Այստեղ չեն գործառուսվում զբարբարի -նչ, -աչ, -անչ հիմքածանցները: -նչ ածանցով բայերից կա միայն կոբնել-ը կոբսբլի³⁶ ձևով: Մապատկանում է -վլիք ածանցով շեղոր սեռի բայերի խմբին:

ձանաչել > նանաչալ > ճանչալ > ճանչալ > ճաչալ բայի չ- (< չ) -ն բարբառում հանդես է գալիս իբրև արևմտական հնչյուն և պահվում է անցյալի հիմքից կազմվող ձևերում՝ հակառակ զբարբարի, ուր -չ-ն (կամ -աչ-ը) ածանց է³⁷ և օրինակաբարեն ընկնում է անցյալի ձևերում. սնց, կատ. զբբ.՝ ժանեայ, բբբ.՝ Գաշա: Մյու բայը բարբառում հանդես է գալիս նոր ածանցով՝ -ն-ով ձայնալի համանման կազմություն ունի ամաչել > ամըչնալ > ամըչնալ բայաձևը:

³⁵ Չ բայածանցի առկայություն-բացակայություն հասկանելով հայերենի բարբառները հիմնականում բաշխվում են արևելյան խմբացույցությունների միջև: Սեռի հայ բարբառների զուսակարգան համար հիշյալ հասկանիչը խիստ էական է, որը հնչյուսումը առկա է նույնպիսի աղբյուրներ, ինչպիսիք, սանքը, առյուս ևն բացառական ձևով է (և) և (ի, ու, ա) ընթացիկորով տարբերակաբանություն, ներգայական հոլով առկայություն-բացակայություն և բարբառները մեծ խմբերով բաժանող քիչ թվով այլ մի քանի հասկանիչներ:

³⁶ Կոբսբլի բայը բարբառում սկզբնաձև է զարմել զբարբարի պատճառականի կոտուսնել ձևից. բարբառում նրա պատճառական է կոբսբնել, որի մեջ ծագումնաբանորեն առկա է պատճառականի կրկնակի ածանց՝-որն և -ցրն:

³⁷ ձանաչել բայում Անառյանը ածանց է համարում -չ-ն (Արմատական բուսաբան, 7, 4, էջ 588-589), Ա. Արբուսաճյանը՝-աչ-ը (Գրաբարի ձևնալի, Որևան, 1958, էջ 111):

Ի տարբերություն գրաբարի, որ բազմապատկան կերպանիշ անանցները թվով սահմանափակ են և գործածությունը հազվադեպ, բարբոսներում խիստ հաճախանում է դրանց կիրառությունը, միաստմանակ հանդես են գալիս մեծ թվով որո կերպածանցների, Գրաբարի -տ>ղ, -ստ>աղ||ղ, -ոտ>օղ անանցների հետ միասին բարբառում գործառում են -կօղ, -ող||րղ, -վօր||ավօր⁶⁶, -վրղ, ր, -րղ, -գրղ, -ղրրղ, -գրվ, րարկ, -րկ, -լղ||րղ, -լըր, -կըր||գըրղ, -վըրղ||վըրղ, -(ը)նզ կերպածանցների. արխաղէ, ուտեփօրիլ (ուտեցավորվել), նաքրղէ, Լեւզղիլ, շնքրղիլ, կարմրղրղիլ, խազրղրղէ, ձեզզրղիլ, ձեզզրղիլ, կամբրղիլ, պըշըլալ||պըշըրղալ, պօշըրղալ, րտկըրղէ, քըսըրղգէ, ասխըրղէ:

Կերպածանցները կենսունակ լինելուց բացի, օժտված են այլ անանցների հետ զուգորդվելու ունակությամբ: Այդ զուգորդումներում նրանք լինում են առաջին բաղադրիչը. ճըմ-ըօթղ-էջ-վ-իլ-ըմըրղգէս-ֆիլ:

Սուանիշ անանցներն են՝ -վ||ֆ և -(ա, է, ք, ու)ց||ժ(ըն). (-ֆ և -ծ տարբերակները հանդես են գալիս իսով շփականների և սուականների հարեանություններ):

-վ-ն գրվում է ներգործական սեռի բայերի վրա՝ վերջիններս դարձընելով կրավորական սեռի. Հօզը գրվաբղէ (շարժում է, տարտերում է) բարդին (ներգործ. սեռ): Պարդին գրվաբղիլ հօլէն (կրավորական սեռ): Անդրադարձություն և փոխադարձություն ցույց տվող բայերում -վ||ֆ -ն արտահայտում է նաև շեղոր սեռի իմաստ: Արամը ևէլղվեցավ ճօր բիրզը (շեղոր սեռ): Պարանք փըրքֆավ (շեղոր սեռ):

Ե և ի լծորդություն պարզ և -ն անանցով ներգործական սեռի բայերի դեպքում -վ||ֆ-ն գրվում է ներկայի (ուզէլ-ուզվիլ արբիլ-արբըվիլ, տունալ-աւներվիլ), իսկ և լծորդության և մյուս անանցներով բայերի դեպքում՝ անցյալի (աղալ-աղասֆիլ, մօղէնալ-մօղէսֆիլ) հիմք վրա -վ||ֆ-ն բայական համակարգում ունի բայականական, այլև ձևակազմական նշանակություն: Նախ՝ -վ||ֆ ստանալիս բայերի ա, է լծորդ ձայնավորները վերածվում են ի-ի (նէղէլ-նէղվիլ, աղալ-աղասֆիլ), որը

պահպանվում է խոնարհման ողջ հարացություն, և այսպե՛ս անկախ սեռից -վ-սիպավ թայերի անցյալ կատարյալը ունենում է կրավորական խոնարհում դարբարյան իմաստով:

Սուանիշ(-ա, է, ք, ու)ց||ժ(ըն) անանցը բարբառում երևան է գալիս գրաբարի ոյց+սն>ուցան անանցի դիմաց. հասուցանել>հաս-ծրնէլ, փախուցանել>փախցընէլ|փախծընէլ, աշխատեցուցանել>աշխատընէլ|աշխածընէլ, բարբառային կազմության օրինակներ՝ ժըմ-նէցընէլ (հասունացնել, լրացնել), ճօխօխցընէլ|ճօխօխծընէլ, խըլավ-ցընէլ|խլավցընէլ:

Ի տարբերություն գրաբարի, որ բոլոր բայերի (անանցավոր և անանանց) պատճառականը կազմվում է անցյալի հիմքից՝ անանցի հաս-վելունով, բարբառում անանցի հավելումը կատարվում է բայարմատի վրա, որը միայն -ն և -շ անանցներով բայերի դեպքում է համընկնում անցյալի հիմքին (մի շարք բայերի անանցից առաջ պահպանվում են լծորդ ձայնավորները). զբբ.՝ լիշէն-լիշեցուցանել, մօտենալ- մօտեցուցանել, կարգալ -կարգացուցանել, փակել- փախուցանել, տեսանել-տեսուցանել, բբբ.՝ հիշէլ-հիշեցընէլ, մօղէնալ-մօղէցընէլ, կարբալ-կարբբցընէլ, փախելիլ-փախցընէլ, տէնալ-տէնցընէլ:

Պատճառական բայերի այդօրինակ կազմությունը բարբառում, գրաբարի համեմատությամբ, ստեղծվել է այդ բայերի ներկայի և անցյալի հիմքերի նոր տիպի հակադրություն. ներկայի հիմք, զբբ.՝ լիշեցուցան, բբբ.՝ հիշեցըն, անց, հիմք, զբբ.՝ լիշեցուց, բբբ., հիշեցուց:

Բարբառում պատճառական անանցի -(ա, է, ք, ու)ց||ժ(ըն) տարբերակով հանդես են գալիս ներկայի, իսկ -(ու)ց տարբերակով՝ անցյալի հիմքից կազմողները. կըլեցընիմ-կըլեցուցիլ:

Պատճառականների կազմության նշված օրինակափոխությունից բարբառում դուրս են մեծում մի քանի բայեր, որոնք անորոշում են հանդես են գալիս անցյալի հիմքով, ինչպես՝ ցացընէլ, կէցընէլ:

Պատճառականություն իմաստը բացի անունումից արտահայտվում է նաև ներգործական սեռի բայերի հետ ապլ բայի հարադրությամբ. ազաղէլ դալ, ծախէլ դալ, պլեկ դալ, սիբէլ դալ և այլն:

Մ և ո ի կ ա ր գ ր Է Լայտնի է, որ դարբարում շկան բայերի ներգործական, կրավորական և շեղոր սեռերի հակադրությունը հասակորեն արտահայտող ձևաբանական ցուցիչները՝ ներգործական և կրավորական խոնարհումները միշտ չեն, որ համընկնում են հասնապատասխան սեռերին Իսկ շեղոր սեռի բայերը, բայ լծորդությունների, ունեն կամ ներգործական կամ կրավորական վերջավորություններ: Լանսախ էլ միևնույն

⁶⁶ -վոր||ավօր-ի բայական անանց լինելու մասին տե՛ս Ա. Աբրահամյան, Բայբ... էջ 134, է. Ազայան, Նշվ. աշխ., էջ 313-314: Երգիկայի բարբառում -վօր||ավօր անանց բայերի մեծ խմբում հիմքակազմ անանց է, ինչպես արևիօրիլ (տեսավորել), պզղօրիլ (բարխավորել), իսկ մի քանի բայերում նաև կերպանիշ՝ ուտեփօրիլ (ուտել մի քանի տեղից):

բայանով (զբանք ընդունված է կոչել հասարակ բայեր) արտահայտվում են և՛ կրավորական, և՛ ներգործական սեռերի իմաստներ: Իսկ բայի անդամ ձևերը ընդհանրապես չունեն սեռի ձևաբանական արտահայտություն: Սեռի իմաստային տարբերակումը զրաբարում հիմնականում կատարվում է շարահյուսական մակարդակում՝ ի դեմս բայիմաստի և նրա խնդրաուսթյան:

Ստորաբայյան շրջանում զգալիորեն պարզեցվեց սեռերի հակադրությունն արտահայտելու ձևաբանական միջոցը՝ հանձինս -վ բայածանցի: Երզնկայի բարբառում ևս վ-ի (բոս հնչյունական դիրքերի -ֆ) առկայությունը-բացակայություն հատկանիշով ստեղծվում է կրավորական և ներգործական սեռերի հակադրություն՝ սկսած հենց անդամ ձևերից- սիրել-սիրվիլ, ազաղել-ազաղվիլ, աղալ-աղալֆիլ:

Սակայն բարբառներում քերականական շատ ձևերի արտահայտություններ, լինելով անցումային օգաններ զրաբարից դեպի աշխարհաբարի համակարգը, ի հայտ են բերում երկու համակարգերի տարբեր: Այսպես, նորագոյանություն կրավորական -վ ցուցիչի հետ բրբու. կրավորական սեռի արտահայտման համար գործածում է նաև զրաբարյան ձևը՝ խոնարհման վերջավորությունների տարբերակված արտահայտությունը՝ կրավորական-ներգործական խոնարհման վերջավորություններով ստեղծելով կրավորական-ներգործական սեռերի հակադրություն:

Նշված հակադրությունն արտահայտվում է անց. կատարյալ և բզձ. ապ. և նրանից կազմվող ժամանակաձևերում : Վերջինիս դեպքում իբրև սեռերի տարբերակման հատկանիշ հանդես է գալիս է-ի լծորդ ձայնավորների հակադրությունը՝ նման զրաբարին.

ներգործ. սեռ. ազաղեցի, ազաղցիր, ազաղց...
շարժի³⁹, շարժէս, շարժէ...

կրավոր. սեռ. ազաղցա, ազաղցար, ազաղցամ...
շարժիմ, շարժիս, շարժիս...

Ավելին, որոշ բարբառներ միևնույն քերականական իմաստի արտահայտման համար զրսեղորում են թե՛ հին, թե՛ նոր համակարգի ձևերը միա-

ժամանակ, աչգլիսով նույն իմաստը մատնանշելով կրկնակի ցուցիչով⁴⁰, Այս երևույթը երզնկայի բարբառում, ինչպես նաև արևմտյան խմբակցությունների մի շարք բարբառներում, երևան է գալիս կրավորական սեռի արտահայտության մեջ: Ընց անորոշում ներգործական սեռի է (<Ե> լծորդության բայերը կրավորականի վերածվելիս -վ ձևույթն ընդունելու հետ է-ն փոխում են ի-ի, որը ավելյալ զեպրում կրավորական սեռն արտահայտում ձևային նշան է նաև՝ ուղել-ուղվիլ, փարդել-փարդվիլ: Ի լծորդ հիմնականում աչգլիսի դեր ունի նաև զրաբարում: Խոնարհման հարաբերությունը բզձականում և նրանից կազմվող ձևերում պահպանվում են է՝ -վ-ն, և՛ ի-ն. սիրվիմ, սիրվիս, սիրվի:

Կրավորական սեռը կրկնակի ցուցիչով զրսեղորելը ավելի ակներև է անցյալ կատարյալ ժամանակում, որտեղ -վ-ի հետ պարտադիր կերպով հանդես են գալիս զրաբարի կրավորական վերջավորությունները- սիրվեցա, սիրվեցար, սիրվեցամ...

Աչգլիսով, ներգործական և կրավորական սեռերի հակադրությունը բարբառում արտահայտվում է հետևյալ հատկանիշներով.

ա) -վ բայածանցի առկայություն-բացակայություն՝ լծորդ ձայնավորների հակադրության ուղեկցությամբ՝ ազաղել-ազաղվիլ,

բ) է-ի լծորդ ձայնավորների հակադրություն՝ ազաղել-ազաղիլ, գ) ներգործական-կրավորական խոնարհում հակադրություն՝ ազաղեցի-ազաղցա,

դ) ներգործական-կրավորական խոնարհում հակադրություն՝ -վ բայածանցի բացակայություն-առկայություն հակադրության ուղեկցությամբ՝ ազաղեցի-ազաղվեցա:

Ներգործական սեռի բայերի հակադրությունը շեղոքներից ընդհանուր առմամբ արտահայտվում է -վ||ֆ բայածանց ընդունելու-շրջադրման, իսկ կրավորականներիինը՝ -վ||ֆ-ի առկայություն-բացակայություն հատկանիշով: Սակայն նրկու հակադրություններն էլ չեղորների համար թույլ հատկանիշներ են, որովհետև հաճախակի են խախտվում սահմանները, որոշ շեղոքներ երբեմն ստանում են -վ||ֆ. Ըտ սովալին խոսելով հօր շիշնրվիլ (Այդ հիմարի խոսքով կարելի չէ հօր իշնել):

Ավելի թույլ է կրավորական և շեղոք սեռի հակադրությունն արտահայտող -վ||ֆ-ի առկայություն-բացակայություն հատկանիշը, քանի

³⁹ Ի-ն այստեղ ոչ թե կրավորականի ցուցիչ է, այլ խոնարհման համակարգում գործող ընդհանուր օրինաչափության արդյունք, բայ որի սեպալիններից առաջ է-ն վերածվում է ի-ի: Առաջացած համանունության պատճառով ներգործական և կրավորական սեռերի հակադրությունն այս դեպքում չեղարացված է:

⁴⁰ Կեսարիայի բարբառում, օրինակ, անօրոշ զիրարը գոյականաբար հուղվելիս հանդես է բերում զրաբար ոչ>ա հուղվանքում, միամտմանով ունենալով անվանական տարածված ի-ն՝ կարցուլ-ուլ-ի, որով ստացվում է սեռական-առկակի երկնակի ցուցիչ (տե՛ս Մ. Աբրաջյան, Կեսարիայի բարբառը, Երևան, 1961, էջ 69):

որ այդ անանցով հանդես են գալիս անգրագրածութունն և փոխադարձութունն ցույց տվող մի խումբ բայեր, որոնք բառ սեռային պատկանելությունն կրավորակերպ չեզոքներ են, ավազվորվի, պաշրոմվի, տարբրվի, հաբխի, սրբի, մեղեղվի, կարճի: Այս բայերի հակադրություններն կրավորականներին չեզոքացված է, որովհետև ինչպես անցեմ, այնպես էլ դիմավոր աներում նրանք միմյանց հետ հանդես են բերում և անային բացարձակ նույնությունն, խոնարհման մասնակ կրկու խմբում էլ հանդես են գալիս ի լծորդը, -վ անանցը և -էցա-էցար, -էցավ... կրավորած վերջավորությունները կարճիմ, կարճիս, կարճի, կարճիցա, կարճիցար, կարճիցավ... Այս խմբի չեզոքները ներգործականներին հակադրում են նույն հատկանիշներով, ինչով կրավորականները:

Ընդհանրապես չեզոք սեռի բայերը խոնարհման հարացույցում չեզոքանում են մերթ ներգործական, մերթ կրավորական սեռի բայերի հետ՝ ըստ համապատասխան լծորդությունների հանդես բերելով նույնական վերջավորություններ:

Այդ բուրրից կարելի է եզրակացնել, որ ներգործական-կրավորական-չեզոք սեռերը ձևարանական մակարդակում հատակորեն չեն հակադրվում միմյանց, որովհետև նրանցից ոչ մեկը չունի ինքնակն և միանշանակ ձևարանական ցուցիչ: Սեռերի իմաստային տարբերակման ճշգրիտ ոլորտը ի վերջո հանդիսանում է շարահյուսական մակարդակը՝ նման գրաբարին:

Հիմնականություն

Բայի բուրր աները կազմվում են ներկայի և անցյալի հիմքերից, ինչպես նաև անորոշ դերբայից:

Ներկայի հիմքը բայի էլակետային ձևի՝ անորոշ դերբայի, հիմքն է: Այն լինում է անանցավոր և անածանց:

Ներկայի հիմքից են կազմվում հետևյալ ժամանակները և դերբայները. գրաբարի նման՝

ա) բուրր բայերի (անանցավոր և անածանց) բղձ, եղ, այ, և անց. այ, (այս ձևը համապատասխանում է գրաբարի սահմ, եղ, ներկա և անց, անկատարին), ինչպես նաև՝ բղձ, կազմվող սահմ, եղ, ներկա և անկատար, այ, և անց, այ, ժամանակները. խօս-իմ, տես-ամ, ազգով-իմ, հասկըց-իմ, կրկոս-իմ, կրկն-ամ, կազավ-իմ, կրկն. կըց-իմ, պի խօս-իմ, պի դեսն-ամ, պի ազգով-իմ, պի հասկըց-իմ:

բ) Արգելական հրամայականը եզ, և հոգ, թվերում՝ մի՛ խօսիւ, մի՛ խօսիւք, մի՛ մօղէնար, մի՛ մօղէնաք, մի՛ փախցընէ, մի՛ փախցընէք: գ) Անորոշ դերբայը. բսլ, հարցադի, հասնլ, մօղէնալ, փարզիլ, հօղվըզալ, Լըզընցել:

դ) է, ի լծորդություն անածանց, ինչպես նաև դրանց և անանցով բայերի ու պատճառականների ենթակայական դերբայը. պլեոզ, ազա-զոզ, տխնօզ, իշնօզ, փրցըցեոչ:

-վ սեռանիշ, դ, աղ, զօղ և մյուս կերպանիշ անանցներով բայերի դիմավոր և անցեմ ձևերի կազմությունները նման են է, ի լծորդություններով պարզ բայերի կազմությանը, ուստի վերջիններին մասին ասվածը վերաբերում է նաև հիշյալ անանցներով բայերին, ինչպես վերը հիշատակած դեպքում՝ ինչդղօզ, հարբողոչ:

ե) է, ի լծորդներով անածանց բայերի հարակատար և վաղակատար դերբայները: Սրանք համապատասխանում են գրաբարի անց, դերբայները. որը նշված խմբի բայերում հանդես է բերում ներկայի և անցյալի հիմքից զուգահեռ կազմություններ՝ սիբեալ և սիբեցեալ, իսկ ներքին էլ միայն անցյալի հիմքից կազմություն՝ հայեցեալ: Բրբո, կայունաց-իւ էլ միայն ներկայի հիմքից կազմությունները. սիբե, խօսե, նաե, հանե, զմեզե—սիրամ, խօսած, հայած, հանած, զանցած:

զ) Ներկայի հիմքից է կազմվում նաև ժխտան դերբայը, որն իբրև այդպիսին գրաբարում չկար, ուղե, վազե, տառեար, հասնիւ, մօղեար, մօղէնար, ավըվե, շօրցընէ:

Ի տարբերություն գրաբարի՝

ա) անածանց բայերի բուն հրամայականի եզակին. խօսե՛, վազե՛, ազա՛: Այս ձևերը ուղղագծորեն համապատասխանում են գրաբարի խօսեա՛ն, վազեա՛ն, ազա՛ ձևերին (եա>է հնչյունափոխություն), որոնք գրաբարում դիմավում են անցյալի հիմք (անշնշտ դիրք առանց ց-ի)⁴: Բարբառում, սակայն, դրանք անցյալի հիմք դիմել չի կարելի:

Անցյալի հիմքը բառ կազմության երկու տեսակ է՝ ցույական (ց-անանց) և ոչ ցույական (արմատական): Բարբառը չունի գրաբարի ի թուլ բաղադրիչով անցյալի հիմք: Այդպիսին ունեցող բայերը հիմնականում հանդես են գալիս ոչ ցույական, մասամբ միայն՝ ցույական հիմքով. գրբ, բաբ, փախի, բրբ, բախի, բայց՝ գրբ,՝ գաբրի, բրբո՝ աքրընց: Զարքնալ բայը բարբառում դանդաղով ա լծորդության անանցավոր բայ՝ բարբառում օրինաչափորեն ունի ցույական հիմք:

4) Տե՛ս Ա. Աբրահամյան, Գրաբարի ձևերակ, էջ 165—166:

Անցյալում ոչ ցոյական հիմք ունեն. դրաբարի նման՝
ա) է, ի լծորդութիան ն-ածանց բայերը՝ հասնել-հաս, մլնելի-մլն,
հաբնիլ-հաբ:

Գրաբարի հնչյալ լծորդութիւններով մի շարք բայեր բարբառում
թեև փոխել են լծորդութիւնը՝ վերածվելով ա-ի, պահպանել են, սակայն,
անցյալի ոչ ցոյական հիմքը. տեսանելի>տվնալ-տվա, մտանելի>մտը-
նալ-մրդ, գտանելի>կրցնալ-կրդ, անկանելի>ինալ-ինգ: Ինալ-ի անորոշ-
շում ընկած կ-ն անցյալի հիմքում և նրանից կազմվող ձևերում վերա-
կանգնվում է իջանելի>ինալ>ինչա կատարելի ձևում առկա ն-ն ոչ
ին բայածանցի արժեքով հանդէս եկող ձևով է (գրաֆորված), այլ
հայկալի հնչյուն, որը բացատրվում է հնչյունական այն օրինաչափու-
թյամբ, ըստ որի շնչեղ խուլիքից առաջ ավելանում են անգայիններ
(հմտ. կանալ>կանանլ):

Չարքանելի>հարցնելի, ցուցանելի>ցուցնել բայերը գրաբարում օրի-
նաչափորեն ունեն ոչ ցոյական հիմք՝ հարց, ցոյց (անշեշտ դիրքում՝
ցուց): Բարբառում դրանք ձևով նման լինելով պատճառականներին՝
վերջիններն համարանկությամբ ունեն ցոյական հիմք՝ հարցուց, ցուցց:

Գրաբարում ու լծորդութիւն բայերը անցյալում ունեն ոչ ցոյական
հիմք: Բարբառում այդ բայերը բաշխվելով այլ լծորդութիւնների վրա՝
բոլոր լծորդութիւնների ու կազմութիւն (ածանցավոր կամ անածանց)
ունենում են ոչ ցոյական կամ ցոյական հիմք: Այսպէս, առնուլ>առնել-
առ, թքնուլ>թքնելի>բրլ, կնուլ>կուլել-կուլեց:

Աւ լծորդութիւնը հանդէս եկող միակ բայը՝ բողոլ, անցյալում ունի
ցոյական հիմք՝ բողուց:

Անցյալի ցոյական հիմքը ստեղծվում է հնչյունական հերթագայու-
թիւնների միջոցով.

ա) ինչպիսի գրաբարում, անորոշից լից հերթագայութիւնամբ ստեղծվում
է է, ի, ա լծորդութիւններով անածանց բայերի անց. հիմքը⁴². ի լծոր-
դութիւնը այս դեպքում դանդում է է. բաշխ-լալէց, նախ-նալէց, վազել-
վազէց, սխրել-սխրէց, մընալ-մընաց, խազալ-խազաց||խախց:

Այդ խմբի մի բանի բայեր շեղվում են ընդհանուր օրինաչափու-
թիւնից՝ անցյալում հանդէս բերելով ոչ ցոյական հիմք. բւել-բա(ի),

նըստի-նըստ, պէրէլ-պէր, սձէլ-սձ: Բացի ասիլ բայից, մյուսները
նույնպիսի հիմք են զբաղեցրած նաև գրաբարում:

Է, ի լծորդութիւններով մի շարք բայեր, որոնք գրաբարում հան-
դէս են գալիս անանցավոր, իսկ բարբառում անածանց ձևով, անց. հիմ-
քում մերթ նմանվում են գրաբարյան ձևին (ոչ ցոյական), մերթ էլ անց-
հիմքը ստեղծվում է բարբառի անածանց ձևի օրինաչափութիւնով (ցոյա-
կան). զրբ.՝ սկանանիլ-սկա||սկա, օծանել-օծ, բրբռ.՝ բսկըսիլ-բսկըս,
բայց՝ օձէլ-օձէց: Այստեղ, ըստ երևույթին, դեր է խաղում բայերի սե-
ռանդի պատկանելութիւնը՝ Դիտելի է, որ ներգործականները հանդէս են
բերում ցոյական, իսկ չնդրսիները՝ ոչ ցոյական հիմքեր: Կրավորական-
ների համար հիմքերի հակադրութիւնները էական դեր չունեն, դրանք
ավելի շատ թվադրում են դիտմանովային վերջավորութիւնների հակադ-
րութիւններ:

Սպանանելի>բսպաննել բայում թեև առկա է գրաբարի -ան-ին հա-
մապատասխանող -ն օձանցը, բայց վերջինս չի դիտակցվում իբրև ա-
ծանց, որի պատճառով էլ այդ բայի անց. հիմքը ոչ անանցավորների
նման ցոյական է՝ րսպաննէց, հակառակ գրաբարի սպան ոչ ցոյական
հիմքի:

Չարքանելի>գնարգլ բայը անց. հիմքում ունի ոչ ցոյական և ցոյա-
կան զուգահեռ տարբերակներ՝ գնարգ և գնարգլց, առաջինը իբրև կազմու-
թիւն գրաբարյան, երկրորդը՝ բարբառային ձևից:

բ) Բայահիմքից նկ հերթագայութիւնով է ստեղծվում ա լծորդու-
թիւն անանցավոր բայերի անցյալի հիմքը՝ նման գրաբարին. մտնալ-
մտց, կողնալ-կոխց, մողնալ-մողնց, մկղնալ-մկծց||մկծծ (վերականգ-
նրվում է նախկին ծ-ն): Նույն հերթագայութիւնն է առկա նաև պանալ-
պաց, կէնալ-կէց, նուլ-խլլնալ-լէց ձևերում:

դ) Ռնւրց հերթագայութիւն է անցի ունենում պառնալ, տառնալ
թայերում՝ պարց, տարց: Վերջինս երբեմն հանդէս է գալիս նաև ոչ ցո-
յական հիմքով տառ:

դ) (Ա, Է, ր)ց||ծ(ըն) անանցով բաւերի անց. հիմքը ստեղծվում է
բայահիմքից ընկուց հերթագայութիւնով՝ հակառակ գրաբարի ուցանուց
հերթագայութիւն. զրբ.՝ փախուցանել-փախուց (շեշտված դիրքում՝
փախոյց), զարմացուցանել-զարմացուց, մուշուցուցանել-մուշուցուց, բրբռ.
փախցընել-փախցուց, կարմացընել-զարմացուց, մողնցընել-մողնցուց:
Չերթագայական տարբեր տիպերով, սակայն, առկա է պատճառա-
կանների անց. կատարայի նույնաձևութիւն գրաբարում և բարբառում
կանակածից դուրս է, որ բարբառի անցյալի ձևերը ուղղակիորեն առաջա-

⁴² Ե, ի լծորդութիւններով բայերի գրաբարի անցյալի հիմքի շեշտված դիրքի -ևաց.
անշեշտ դիրքի -կց-ի փոխարեն բարբառում միշտ հանդէս է գալիս -կց. զրբ.՝ գրեցի,
գրեաց, զրբ.՝ կրելցի, կրելց:

ցիւն են գրաբարի նույն ձևերից: Անց, հիմքում առկա երկու ց-իքից առաջինը հիմքածանց է, երկրորդը՝ պատճառականի, որը բարբառում հանդիս է գալիս իր նախնական տեսքով՝ ու ձայնավորի հետ զուգորդված, ինչպես՝ հրամացուցի, անցուցի, վախցուցի:

Բարբառի ձևերի կազմության համարանույնյամբ են ստեղծված -ն և -շ ածանցներով բայերի անց, հիմքերը՝ տէցուցի, փախցուցի, հասցուցի՝ գրաբարի տեսուցի, փախուցի, հասուցի կանոնաչօր ձևերի փոխարեն: Բարբառի ձևերի առաջին ց-ն կապ շուրի ո՛չ անց. հիմքի, ո՛չ էլ պատճառական ածանցի հետ:

ե) Անց, հիմքի նյւ հերթագայություն է առկա տանել-տար, անել-ար, տրեւել-տրբ բայերում: Հերթագայություն ստիպով է նրա մէջ բաշխվող օրինակներով բարբառը համարկնում է գրաբարին:

զ) Չ/վը- գրաբարի մի քանի բայերի դիմաց (տալ-տուալ, լսել-լուսայ) հերթագայական նշված տիպով բարբառում հանդիս է գալիս միայն տալ բայը՝ արվ(ի):

Անց, հիմքից կազմվում են այն ժամանակաձևերը և զերբայները, որոնք այդ հիմքից են կազմվում նաև գրաբարում: Գրանք են՝

ա) բոլոր բայերի անց, կատարյալ ժամանակը. հանկցի, վախցա, տեսա, սիցա, քրոցուցի, օլբովկցա, հրմբբղզկցի.

բ) բուն հրամ. հոգ., իսկ ածանցավոր բայերի նաև եզ.՝ վազէցէ՛ք, մընացէ՛ք, կրնէցէ՛ք, արվէ՛ք, ա՛ն-առէ՛ք, աէ՛ս-աէ՛տէ՛ք, մըղի՛ր-մըղէ՛ք, իըմցու՛ր-խըմցուցէ՛ք: Պատճառականի եզ. հրամ. տեղի է ունենում անցյալի հիմքի ց/ր հերթագայություն. ծիխցուց-ծիխցա՛ւր.

զ) (ա, է, ր)ն, շ և (ա, է, ու, ր) ց]մ (քն) ածանցներով բայերի հարակատարը և վաղակատարը. փախալ, բռնած, տեսած, ծառվըցած, կիցած, անցուցած, հրամացուցած-փախիւր, բրոէր, ւտէտր, ծառվըցէր, կիցէր, անցուցէր, հրամացուցէր:

Բարբառային կազմության և փոխառյալ հիմքերով բայերն ըստ կազմության (ածանցավոր և անածանց) և լծորդությունների անցյալի հիմքում բաշխվում են համապատասխան տիպերի (ցոյտկան և ոչ ցոյտկան) միջև:

Ներկայի և անցյալի հիմքերում տարահիմքերով հանդիս եկող բայերը բնվում են Անկիսնոն բաշխք բաժնում:

Անորոշ դերբայը իբրև հիմք հանդիս է գալիս ընթացակցական դերբայի մեջ: Անորոշին ափելանում է -լէ. ի լծորդության բայերի ի-ն այս զնպարում փոխվում է է-ի. ուղէլ-ուղէլէն, ննիլ-ննիլէն, խրեղալ-խրեղալէն. շաք դաշտին մէլ էրգար մընալէն ձագգէր էլ:

Բայի անդեմ ձևերը ունեն հետևյալ շարքերը.
անորոշ—լըսել, խազնլ, խօսիլ, հաբնիլ, մընալ, հասկընալ
վաղակատար—լըսել, խածլ, խօսել, հաբն, մընացել, հասկըցել
հարակատար—լըսած, խածած, խօսած, հաբած, մընացած, հասկըցած

հնթակայական—լըսող, խազնող, խօսող, հաբնող, մընացող, հասկըցող

ժխտման—լըսէր, խազնէր, խօսիր, հաբնիր, մընար, հասկընար
ընթացակցական—լըսէլէն, խազնէլէն, խօսէլէն, հաբնէլէն, մընալէն, հասկընալէն:

Գրաբարի համեմատություն բացակայում է ապ. զերբայը, իսկ նորակազմություն են հարակատար, ժխտման և ընթացակցական դերբայները:

Վերորոշյալ շարքերից բուն դերբայներ են՝ անորոշը, ենթակայականը, ընթացակցականը, կիրառելիան ոլորտների մեծ մասով նաև հարակատարը, իսկ կախյալ⁴³ դերբայներ են վաղակատարը, ժխտմանը, մասամբ միայն հարակատարը:

Ա ն ո Ր Ո շ ղ Դ Ե Ր Ա Յ : Դասական շրջանի անորոշ դերբայի Ե,ա,ու լծորդությունների դիմաց⁴⁴ բարբառի անորոշ ունի է, ի, ա: Գրաբարի խոնարհման հարացուցում հանդիս եկող ի խոնարհիչը բարբառում առկա է նաև անորոշում: Այսպես՝ դրբ.՝ խօսելի-խօսիմ, նայելի-նայիմ, բրբռ.՝ խօսելի-խօսիս, ննիլի-ննիս⁴⁵: Հաճախ անորոշում ի-ով են հանդիս դալիս գրաբարի նաև և խոնարհման բայերը. ասնիլ, հասնիլ հայերի: Հնեղաներպան է, ի լծորդությունների բաշխման ոլորտները խիստ անբովանդակ լին և հաճախ մեկը փոխարինվում է մյուսով: Անորոշում հակուձք մեծ է զեկի ի լծորդությունը:

Բարբառային կազմության և փոխառյալ հիմքերով բայերի անորոշում լծող ձայնավորների հանդիս են գալիս ըստ սեռային պատկանելություն. ներգործական սեռի բայերը հանդիս են գալիս է (խըբղէլ, ծագողէլ), չեզոք սեռի բայերը՝ ի և ա լծորդություններով (կարմրողգիլ,

⁴³ Ըստ եզանակային ձևերի մասնակցության դերբայների աշգրտի (բուն և կսիսյալ) խմբավորում է կատարել Ս. Արքանամյանը (Նշվ. աշխ., էջ 154):

⁴⁴ Ակառի չեք առնում ա լծորդությունը, որով հանդիս էր գալիս միայն զով բայը:

⁴⁵ Բնված է բարբառի 2-րդ զնքը, որովհետև թէ՛ և թէ՛ ի լծորդությունների գեղբում սեղայիններից առաջ բարբառն ունի ի:

բըրբողլի)։ Բատ այսմ էլ դրանք բաշխվում են համապատասխան խոնարհման տիպերի միջև։

Բարբառը շունի ու լծորդությանը բայեր, եթե շնաշղենք քոզուլ միակ բայը, որը գոյություն ունի մի շարք բարբառներում։

Գրաբարի նկատմամբ մի շարք բայեր անորոշ ձևում տարբերություններ են կրեան հանում բայահմբի կառուցվածքի տեսակետից։

Այդպիսի անանցավոր ձևի դիմաց առկա է պարզ հիմք, զարկանել > գորգիլ > զարկել, սկսանել > ըկկրիլ, անկանել > ինալ, լուանալ > վրլալ։

Բ) Հակառակը՝ պարզ հիմքի դիմաց բարբառն ունի անանցավոր ձև, պատկանել > պատվրնալ, կտեել > կրեել, քնել > քնեցնալ, դեանել > կիկուեալ, կուլ > կկեալ, կարտանել > կարտուալ, իշխել > իշխրեալ։

Անորոշ գերբայը, ինչպես օրոհարում, չի մասնակցում բայի եղանակային ձևերի կազմությանը։ Այն շարահյուսական մակարդակում հանդիս է զուլով գոյականաբար հոլովվում է՝ սեռական-տրականում ստանալով գոլ (ն) հոլովակիրտը։ Ի լծորդը բերված ձևերում գտնուում է է. խոսիլ-խոսուելու-խոսելի-խոսելով։

Անորոշ գերբայի շարահյուսական իրացումներն են՝ ենթակա, հատկացուցիչ, խնդիր, պարագա, վերադիր, Մարթու էղջվանց խօրաբելը չի-րա-բան չէ (ենթակա)։ Տիրապիտ զուեւ ձրլէլուս բլա սիպարը գր-րինգիս կրեանց էղջվեն (ժամանակի պարագա)։ Կրագին քով էրգա մը-նալուն էրէօք գարմըրգղէցավ (պատճառի պարագա)։ Հանդիսանող գր-րօթլ բան մը բւլլու համար (նպատակի պարագա)։ Փալէլով դէլօ դէղ գացինք (ձևի պարագա)։

Վ ա զ ա կ ա տ ա ռ դ ե բ բ ա յ : Գրաբարի անցյալ գերբայի նալ վերջավորությանը համապատասխանում է -ւր, որը բաղադրվելով բայահմբերին՝ կազմում է վաղակատարի իմաստ արտահայտող գերբայաձև։

Վաղակատար գերբայը շունի անկախ կիրառություն, նամիշտ հանդես է գալիս օժանդակ բայի ներկա և անցյալ ձևերի հետ հարադրված՝ կազմելով սահմանական եղանակի վաղակատար և անցյալի վաղակատար ժամանակներ, ալսէր իմ, նրստէր իմ, հասկըցէր իմ։

Հ ա ր ա կ ա տ ա ռ դ ե բ բ ա յ : Կազմվում է -ամ վերջավորությամբ, որը բատ լծորդությունների և բայերի կազմության (անանցավոր և անանցավոր) զրվում է ներկայի կամ անցյալի հիմքի վրա։

Հարակատար գերբայի մասնակցությունը բայի եղանակային ձևերի կազմությանը շունի յուրահատկություն, այս գերբայով է օժանդակ բա-

յի ներկա և անց, ժամանակների հարադրությամբ ձևավորված ժամ, ազատորեն արտահայտում է արդի հայերենի վաղակատար ժամ, իմաստ, ինչպես՝ Հրահրտութիւն աշխար բըրնամ էր (Նրանց բրբէլը աշխարհ էր բռնել)։ Ճիգիս էղեվը ուս մը էլամ է (Վզիս ետեր ուսուցը է կելի)։

Եթե հիշյալ բայաձևը չի արտահայտում վաղակատար ժամ, իմաստ, ապա այն ավելի ճիշտ վիճակային, բան ժամանակային հարաբերություն է մատնանշում, Հազմիթը զարբողամ է (Ձուս կտորված է)։ Սաղ է, բի մէլամ (Ողջ է, թե մեռած)։ Մաթիգը որդցամ է (Մաթիգը գեղեցկացած է)։

Ավելին, հարակատար գերբայը իր շարահյուսական կիրառությամբ ավելի հաճախ հանդես է գալիս որպես որոշիչ, բան օժանդակ բայի հարադրությամբ՝ որպես ստորոգյալ, ժըմնամ (հասունացած) զըլա, հավկամ ախլիկ, տարգած հավգիր։

Որ հարակատար ձևն ունի հիմնականում անվանական արժեք, բան կախյալ գերբայական, երևում է նրա ժխտական կիրառություններում։ Հակառակ եղանակային ձևերին մասնակցող գերբայների (վաղակատար, ժխտման, որոնք ժխտական ձևերի էզ, Յ-թղ դեմքում հարադրվում են օժանդակ բայի շիլը ձևերի հետ, հարակատարը նույն պարագայում հանդես է գալիս չէ տարբերակի հետ, ինչպես դա տեղի է ունենում անվանական ստորոգյալների դեպքում, չի մէլուր, չի մէլեհիր, բայց՝ չէ մէլամ)։

Հարակատար գերբայը փոխանուն կիրառությամբ ստանում է հոգ, ի(ն) հոլովակիրտ և հոգնակերտներ՝ շարահյուսական մակարդակում դուռնալով նախադասության զանազան անդամներ, Անցածը մօռցուց զըլալ (ենթակա)։ Էղամ ճամփուղ մաղաղ ըլլամ (որոշիչ)։ Քօղ, օ մէկք ա գիտցազնես անիքք (ուղիղ խնդիր)։ Մարթը սաղը սօլը (աչը ձախը) չի նաիր, հասանին զուղա մէրքի զօրալով (հանդման խնդիր)։ Մէղէն օտակի էլավ ու հէրօղամ հէրօցավ (ձևի պարագա)։ Չար ասիքի դազ ձընամ է (ստորոգյալ)։

Ե ն ք ա կ ա յ ա կ ա ն գ ե բ բ ա յ : Վերջավորությունն է -օղ, որը բատ լծորդությունների և բայերի կազմության զրվում է ներկայի կամ անց, հիմքի վրա, ինչպես՝ խրմօղ, ծէնօղ, ուլօղ, հասնօղ, սօրվօղ, հասկըցնօղ, բայց՝ կարբըցօղ, ախցօղ, մընցօղ, հասկըցօղ, հօղրղացօղ, կիտցօղ։

Մտրալ և գտրալ բայերը, հակառակ և լծորգութիւն բայերին հաստի օրինակաբարձութիւն, վաղակատար են կազմում ներկայի հիմքից՝ մտրօղ, կտրօղ, առաջինը գալիս է դեռևս զրաբարբան շրջանից, նրկրորդն ստացել է մտրալ բայի համարանութիւնը՝ նրա հետ անբաժան գործածվելու պատճառով:

Ենթակայական դերբայը չի մասնակցում բայի եղանակային ձևերի կազմութիւնը: Ետրահայտական մակարդակում նրա իրացումներն են՝ ենթակա, որոշիչ, հակակացուցիչ, խնդիր, վերադիր: Ախշիզ չի ձևօժըր ձուկը գրծվէ (ենթակայ): Զուղօղի են մալը ուղօղին հայու (հակակացուցիչ և հանգման խնդիր): Էփ ու թագի կիսցօղ զին է (որոշիչ):

Փխտմաւ և գերբայ: Բոլոր բայերի համար կազմվում է անորոշ ձևից՝ բառավորի լի հերթագայութիւնը. վազէ-վազէր, խօսիլ-խօսիր, փախնիլ-փախնիր, տէնսիլ-տէնսիր, աղալ-աղար:

Գրաբարում բայական սառ հանդես է գալիս հրամայականի արդիական տարբերակի եզ. թվում՝ մի՛ հասաներ, մի՛ խօսիր, մի՛ վազեր, մի՛ աղար: Բարբառը պահպանելով այդ բայաձևի նշված կիրառութիւնը, միաժամանակ ընդարձակել է նրա գործառնութիւնն ոլորտը՝ այդ բայաձևի և օժանդակ բայի ժխտական ձևերի հարադրութիւնը կազմելով սահմ. ներկա և անկատար ժամանակների ժխտման հարացուցեհար: Քանի որ նշված բայաձևը բոլոր դիմերիի համար հանդես է գալիս անփոփոխ, ուստի այն ձևեր է բերել զերբայն արժեր:

Է լծորգով պարզ բայերի վաղակատար և ժխտման դերբայների միջև առաջանում է համանունութիւն (լիսլը՝ և՛ վաղակատար է, և՛ ժխտման), որը, սակայն, խոսքային մակարդակում շփոթի տեղիք չի տալիս:

Քերբայկցալկան գերբայ: Այս դերբայն անեղծվում է անորոշից՝ և՛ վերջավորութիւն հավելումով և ձևով նույնանալով բացառական հոլովաձևի հետ, վերջինիցս տարբերվում է իմաստային յուրահաստկութիւնը: Նրանով արտահայտվում է հիմնական գործողութիւնը հարակից գործողութիւն կատարելու իմաստ. Ուղիղն զբրալը: Ձեանիմաստային ինքնուրույնութիւնն պատճառով հիշյալ բայաձևերը ստացել են անկախ դերբայի արժերը⁴⁶: նախադասութիւն մեջ ընթացակցական դերբայը լինում է ձևի պարագա:

Բացի կանոնավոր ու օրինաչափ գործածութիւն ունեցող նշված դերբայներից, բարբառում հանդիպում են՝ ուլ-ով վերջավորող դեր-

բայներ՝ կայնով, մօցուով, բընով, պաղուով: Մահմանափակ գործածութիւնն պատճառով այդ դերբայաձևը բարբառում որակ չի կազմում, և նրա անկախութիւնը բացատրվում է սակայ այլ բարբառների ազդեցութիւնը՝ ժողովրդական բանահայտութիւնն միշտով, որից և թագանցել է առօրյա խոսակցական որոշ դարձվածքների մեջ. Անցանը մօցուով բլլա: ձագաղաղիր շագղին վրա գրուով է: Ըս պուպուր գօտուով է (կտրբված է):

Փոխանցումներ լծորգութիւնների միջև: Բարբառի բայերը միշտ չէ, որ լծորգութիւններով համընկնում են գրաբարի համապատասխան բայերի հետ: Ու լծորգութիւնն բոլոր բայերը. բացի թողուլ>բողուլ բայից, բաշխված են տարբեր լծորգութիւնների միջև. առնուով>առնելի, կրկնուով>կրկնելու, զարթնուլ-արթննալ-գրտնուով>ըսպօնելի, կրկնուով>կրկնել, լեուլ>լեցնել, արգելուով>արհիլել, թքնուով>ըրհնել: Այստեղ առկա են լծորգութիւնների ու/ա, ու/ի, ու/է փոխանցումներ:

Զգալի թիվ են կազմում նաև լծորգութիւնների ե/ա փոխանցումը բայերը. իջանել>իջնալ, մտանել>մըտնալ, տեսանել>տէննալ, ելանել>կլլալ, ամաշել>ամըշնալ, ճանաշել>ճաշնալ, իշանել>իշնիրնալ:

Հայտնի է, որ գրաբարում խոնարհման հարացույցում ի խոնարհելով հանդես եկող բայերը անորոշում ունեցել են և լծորգութիւնն: Բարբառում այս խմբի բայերը ի-ն պահպանում են նաև անորոշում, որով առաջացել է ե/ի փոխանցումը. խօսել>խօսիլ, նայել>նայիլ, թռչել>ըրշիլ, փախել>փախիլ, փախնիլ>փախնիր: Անորոշում ի-ով են հանդես գալիս նաև գրաբարի և խոնարհման հասնել, հատանել բայերը՝ հասնիլ, հաղնիլ:

Հիմնականում անփոփոխ է և լծորգութիւնը:

Գիմավոր ձևեր

Գեմմի և բվի կարգերը: Ողջ հայերենի նման նրգիկայի բարբառում եւ բաշի դեմքի (1-ին, 2-րդ, 3-րդ) և թիի (եզակի, հոգնակի) իմաստներն արտահայտվում են միեւնույն դիմաբվականից ցուցիչների միջոցով: Դրանց մեջ ընդհանուր ձևով առկա է նաև ժամանակի կարգը:

Գրաբարի համեմատութիւնը օժանդակ բայը կրկնել է հետևյալ փոփոխութիւնները. նախ՝ այստեղ բացակայում է օժանդակ բայի ապ. ժամանակաձևը (ինչպես ետգրաբարյան շրջանի հայերենի բոլոր դրսեվորումներում), իսկ ներկա և անց. ժամանակաձևերի համապատասխանութիւններն ունեն հետևյալ պատկերը.

⁴⁶ Տե՛ս է. Ալալյան, Մեղրու բարբառը, էջ 196: Ա. Աբրահամյան, Հայերենի դերբայերը և նրանց ձևաբանական նշանակութիւնը, Երևան, 1953, էջ 262—266.

Ն երկա

գրաբար	բարբառ
հմ եմք	իմ ինք
ես էք	էս էք
է են	է են
Ա ն ց յ ա լ	
էի էաք	էի էանք
էիր էիք	էիր էիք
էր էին	էր էին

Ներկա ժամ. եզ, թվի 1-ին դմբի և հոգն. թվի 1-ին և 3-րդ դմբեր-
բի ե >ի փոփոխությունը, որ հատուկ է շատ բարբառների, բացա-
ռարվում է ե-ի դիրքով, իբրև ռեզյուսիոններից առաջ կատարված հնչյու-
նափոխություն⁴⁷: Հոգ. 1-ին դմբի մ-ի դիմաց առկա ե-ն մե՛նք գերան-
վան առնամանությունը է⁴⁸: Վերջինիս համարանությունը է մեկնվում
անց. ժամ. էանք ձևում առկա ե-ն⁴⁹:

Սամառիկ բառի վերջավորությունները համընկնում են դիմային
վերջավորությունների հետ: Վերջիններս համապատասխան լծորդ ձայ-
նավորների հետ հանդիս են գալիս համադրական ձևերում և կատարում
են նույն դիմաթվանիչ ցուցիչի դերը, ինչպես ի լծորդության դեպքում՝
իմ, իս, ի, ինք, իք, ին (ներստիմ, ներստիս, ներստի...), և լծորդության
դեպքում՝ ամ, աս, ա, աք, աք, աք (հաղամ, հաղաս, հաղա...):

Անցյալի ձևերում է և ի լծորդության բայերի վերջավորությունները
նույնն են՝ էի, էիր, էր, էանք, էիք, էին. և լծորդության բայերը, գրաբար
նման, հանդիս են գալիս իրենց լծորդ ձայնավորով՝ աի, աիր, աք, ա-
յանք, աիք, աին (աղաի, աղաիր, աղաք, աղայանք, աղաիք, աղաին):

Գրաբարի համանաությունը բարբառի դիմաթվանիչ ցուցիչները
արտահայտում են հետևյալ հակադրությունները.

գրաբար	բարբառ
1- ին դ. մ/մք, Յ/յք	մ/նք, Յ/նք
2-րդ դ. ս/չք, բ/բ, հ/բ/ք, բ/չք	ս/թ, բ/թ
3-րդ դ. յ/ն, լր/ն, Յ/ն, լն	Յ/ն, լր/ն, վ/ն

47 Հ. Անտոյան, Իրակատար քերականություն, հ. 4, գ. 2
48 Նույն աղբյուր:
49 Նույն աղբյուր:

Գրաբարի եզ. և հոգ. թվերի 2-րդ և 3-րդ դմբերում առկա յ-ն, որը
հանդիս է գալիս այն օրենքի համաձայն, բայտ օրի գրաբարում վանկը
չէր կարող ավարտվել ձայնավորով, բարբառում բնկել է, որով և պար-
զեցվել են դիմաթվանիչ հակադրությունները:

Հակառակ գրաբարի, ուր բաղմարժեք էր Բ-ն (ինքնուրույնաբար
այն հոգ. թվի ն՝ 1-ին, և՛ 2-րդ դմբի ցուցիչ է), բարբառում այդ-
պիսի արժեք ունի Բ-ն (այն եզ. թվի և՛ 2-րդ, և՛ 3-րդ դմբի ցու-
ցիչ է)⁵⁰:

Մյուս դեպքերում գրաբարի և բարբառի դիմաթվանիչ ցուցիչները
համընկնում են:

Հրամ. եզ. դիմաթվանի (միայն 2-րդ դմբ) հակադրության գրա-
բարի տիպերը՝ Յ/Ա՛՛Բ, Ե՛ն/ա՛ն՛Բ, ա՛ն/ա՛ն, Բ՛ն/Բ, Բ՛ն/Բ⁵¹ (ինչպես թո՛ղ-թո-
ղ՛ք, սիրո՛ւ-սիրեց՛ք, աղա՛-աղաց՛ք, մի՛ գրե՛ր-մի՛ գրէ՛ր, հասո՛-
հասուց՛ք) բարբառում պահպանված են, միայն Ե՛ն/ա՛ն՛Բ-ի փոխարեն
առկա է Ե՛ն/ա՛ն, ինչպես՝ սիր՛ւ-սիրեց՛ի՛:

Ա՛ն/Բ հակադրությունը, որը գրաբարում սևեթ համակարգային ար-
ժեք, բանի որ նրանով ստեղծվում էր պատճառական բայերի հրամայա-
կանի դիմաթվանի հակադրություն, բարբառում գործում է միայն գալ >
կալ բառում՝ էզո՛-էզի՛: Իսկ պատճառականների համար ստեղծված է
նոր հակադրություն՝ ս՛ւր/ա՛ն. փախցա՛ն/իխսցազ՛ի՛:

Ժ ա մ և ն ա կ ի կ ա ր գ ր: Միայն այն. ժամանակն է, որ ունի ինք-
նուրույն ձևաբանական արտահայտություն, որով և ստեղծվում է անց-
յալայնությունը՝ անցյալայնություն⁵² իմաստային հակադրություն: Անց-
յալայնությունը մասնավորվում է անց. անկատար, անցյալի ապառնի,
անցյալի վաղապարի և անցյալ կատարյալ ժամանակակետերում: Ա-
ռաչին Լերբի անցյալի ցուցիչները նույնն են բոլոր տիպի բայերի հա-
մար՝ լրս-ի, լստ-ի, աղա-ի, պա՛րկ-ի, լրնէ-ի, մոզէնա-ի... իսկ և
լծորդության պարզ, է լծորդության պարզ և ամանցավոր, բաղմարայա-
կական ամանցով ներգործական սեռի և պատճառական ամանցով բայե-

50 Գրաբարում Բ-ն, բացի անկախ դիմաթվանիչ վերջավորություն լինելուց, հան-
գիս է գալիս նաև յ-ի և ե-ի հետ զուգորդությունով, ե-ն այս դեպքում լուրի լծորդ ար-
ժեք (հմտ. գրի, աղալ-անց, կատ. գրեցր, աղալիր):

51 Բացառում ենք հրամայականի կրավորակն իտալերձան ալեյնայ ցուցիչները,
ինչպես՝ ի՛ր/ի՛Բ, Յ/ա՛ն՛Բ, ա՛ն՛Բ, ի՛ր/ա՛ն՛Բ, ա՛ն՛Բ, ի՛ր/ալա՛ն՛Բ, ա՛ն՛Բ, ջի՛ր/ջի՛Բ, որոնցում
դիմաթվանի հակադրությունը արտահայտվում է միայն ր/կ վերջավորություններով, իսկ
մյուս ցուցիչները կրավորական իմաստակիրներ են:

52 Գ. Զանոյան, Էջ. աշխ., էջ 260:

րի անցյալ կատարյալի ցուցիչները թեև հիմնականում համընկնում են առաջինների հետ՝ աղաց-ի, լրսւց-ի, պաւ-ի, պատօղւց-ի, ճասկը-ցուց-ի, բայց ծագումնաբանորեն դրանք նույնը չեն, այլ միմյանց հետ կազմում են համանուններ, Խ լծորդութիան, (ա, է, ր) Ն, չ և վ փանցնե-րով բայերի անց. կատարյալը հանդես է բերում այլ ցուցիչներ՝ խօսւց-ա, աւա-ա, բըռ-ա, շարժվւց-ա... (ա, աբ, ալ, աճ, աբ, աճ):

Գրաբարի համեմատութիամբ անց. ժամ. ձևաբանական ցուցիչները բարբառում ունեն հետևյալ արտահայտությունը.

գրաբար	բարբառ
-ի -աք (խօսէի խօսէաք)	-ի -անք (խօսէի խօսէանք)
-իր -իք (խօսէիր խօսէիրք)	-իր -իք (խօսէիր խօսէիրք)
-յր -ին (խօսէր խօսէին)	-ր -ին (խօսէր խօսէին)
-ի -աք (մնացի մնացաք)	-ի -ինք (մընացի մընացինք)
-եր էք, իք (մնացեր մնացէր)	-իր -իք (մընացիր մընացիրք)
Շ-ին (մնաց մնացին)	Շ-ին (մընաց մընացին)
-ալ -աք (փախալ փախաք)	-ա -անք (փախա փախանք)
-ար -արք (փախար փախարք)	-ար -աք (փախար փախարք)
-աւ -ան (փախաւ փախան)	-աւ-ան (փախաւ փախան)

Ինչպես երևում է, անց. ցուցիչները գրաբարում և բարբառում հիմնականում նույնն են: Գրանք են՝ ի, ա, բ, ը > վ, որոնք պայմանականորեն կարելի է առանձնացնել դեմքի և թվի ցուցիչներից իբրև զուտ անցյալի ցուցիչներ:

Անց. կատարյալի եզ. 2-րդ զեմքի -եր-ի դիմաց բարբառում առկա իր-ը և հոգ. 1-ին զեմքի -ա-ի դիմաց զոյություն ունեցող ի-ն պետք է բացատրել մյուս զեմքերի ի-ի համաբանությամբ, որով, ինչպես նաև հոգ. 2-րդ զեմքի -էլ, -իք գոյական ձևերի դիմաց միայն իք ձևի գործածությամբ, բարբառում միասնականացել է այդ ժամանակի ձևաբանական արտահայտությունը:

Գրաբարի և լծորդության ածանցավոր բայերի ներգործածել խոնարհման եզ. 3-րդ զեմքի արտահայտան հիմքի, այսինքն՝ ժամանակադիմաբանիչ Շ ցուցչի զիմաց բարբառար հանդես է բերում -ալ փերջավորություն՝ խած-խածալ, զարկ-զարկալ, էլ-իծալ, հմուտ-մղղալ: էհա-հասալ:

Ոչ անցյալյանության եզրի ներկա ժամանակը հայերենի ոչ մի գրականում չունի ձևաբանական հատուկ ցուցիչ, նրա իմաստն ար-

տահայտվում է դիմաբովային վերջավորությունների միջոցով: Այսպես, մ-ն, ինչպես գրաբարում, այնպես էլ բարբառում կ' 1-ին զեմքի, կ' եզ. թվի, կ' ներկա ժամ. իմաստակիր է: Սակայն բարբառում դիմաբովային վերջավորությունները միշտ չեն, որ բավարար են ներկա ժամանակի իմաստի արտահայտման համար: Հենց բուն ներկայի համար կիրառվում է կը նախամասնիկը, որը թեև առաջացել է որպես եղանակակիր⁵³, բայց հենց դրանով է բնութագրվում ներկա ժամանակը:

Ոչ անցյալյանության եզրի մյուս ժամանակը՝ ապառնի, գրաբարում հանդես է գալիս 1-ին ապ. և 2-րդ ապ. տարբերակներով: Սրանք իրենց -ից և -այց, -ցէտ, -ցէ, -չուլ, -չիլ, -ցնե (իսկ ավելի անկախ՝ -ց և -չ) ձևաբանական ցուցիչներով ետզբաբարյան շրջանում գրուս են մեծում համակարգային գործառնմից: Ապ. ժամ. իմաստի արտահայտման համար ստեղծվում են նոր միջոցներ, որոնք հայերենի հետագա դրսևորումներում չեն բնութագրվում զուտ ձևաբանական արժեքով: Երզնկայի բարբառում ապառնիության իմաստը արտահայտվում է պիղի||պիտ||պի||պ անխամասնիկով, որը միաժամանակ եղանակակիր է:

Հրամ. եզ. ժամանակածը, որն իր բնույթով կ' ներկա է, կ' ապառնի, իր այդ կարգի արտահայտման ինքնուրույն ցուցիչ չունի. դիմաբովային վերջավորությունները միաժամանակ ժամանակի իմաստակիրներ են:

Ե Ղ Ա Ճ Ա Կ Ի Կ Ա Բ Գ Ը: Բարբառում, ինչպես գրաբարում, խոնարհումը կատարվում է երեք եղանակով՝ սահմանական, ըզգական (զբ.՝ ստորագրական) և հրամայական: Սրանց ձևաբանական հակադրությունը, ի տարբերություն գրաբարի, ուր այն արտահայտվում է վերջավորությունների տարբերությունների միջոցով, բարբառում հիմնականում բնութագրվում է նախամասնիկների առկայություն-բացակայություն հատկանիշով:

Ե և պի նախամասնիկներով, որոնցից առաջինը կազմում է ներկա և անկատար, իսկ երկրորդը՝ ապ. և անց. ապ. ժամանակածը, սահմ. հակադրվում է ըզգ. և հրամ. եղանակներին: Խոնարհման վերջածական ձևերի առկայություն-բացակայություն հատկանիշը ևս բնութագրական է եղանակների հակադրության համար: Ըստ որում, ըզգ. և հրամ. աչդպիսի ձևերի բացակայությամբ հակադրվում են սահմանականին, որի վազակատար ներկա և անց. հարակատար ներկա և անց.

53 Տե՛ս 2. Անտոյան, Հայոց լեզվի պատմություն, հ. 2, էջ 433:

ձևերը ունեն խոնարհման վերլուծական կառույց: Սահմանականի միակ պարզ ձևը՝ անցյալ կատարյալը, բղձականին և հրամայականին, ինչպես նաև վերբիեներս իբար հակադրվում են վերջավորությունների աստիճանայինը:

Սահմ. եղ. կր-ով և պի-ով ձևերին հասուց է բաղմիմաստություն. կր-ով ձևերը, բացի ներկայի իմաստից, արտահայտում են նաև սահմ. և պայմ. եղանակների ապանիի իմաստ: Պի-ով ձևերը, սահմ. ապանիից դատ, երկրորդաբար արտահայտում են հարկադրական եղ. իմաստ:

Խոնարհում

Բարբառի բայական համակարգին բնորոշ է խոնարհման համադրական տիպը՝ նման գրաբարին: Միայն վաղապատար և հարակատար ժամանակներն են, որ ունեն խոնարհման վերլուծական տիպ: Մի քանի համադրական ձևեր ուղեկցվում են նախածաննիկներով: Այդպիսիք են սահմ. եղ. ներկա և անկատար, ապ. և անց. ապ. ժամանակները: Առաջինները հանդես են գալիս կր||կ|լու, երկրորդները՝ պի||պի||պ նախածաննիկներով: Ինչպես արդեն ասվել է, կր||կ|լու-ով ձևերը երկրորդաբար արտահայտում են նույն եղանակի ապանիի և պայմանական եղանակի ապանիի իմաստներ, իսկ պի||պի||պ ձևերը՝ նաև հարկադրական եղ. ժամանակավանկի իմաստներ: Այս իմաստների արտահայտումը հիմնականում պայմանավորված է շարահյուսական գործոններով, որի պատճառով էլ շնեք սալիս կր-ով և պի-ով ձևերի պայմանական և հարկադրական եղանակների ձևաբանական հարացույցներ:

Բարբառում խոնարհումն իրականացվում է երեք խոնարհչիով՝ է, ի, ա: Դրանց հանդես գալու պայմանները հիմնականում բացատրվում են պատմական գործոնով. գրաբարում այս կամ այն խոնարհչիով հանդես կկող բայը նույն խոնարհչին է օտանում նաև բարբառում. վաղես, վազէ>վազև, վազէ, նստիս, նստի>նստիս, նստի, աղաս, աղա>աղաս, աղա (իհարկե, այստեղ պետք է նկատի ունենալ լծորդությունների փոփոխությունների պատճառով առաջացած խոնարհչների փոփոխությունը, ինչպես՝ իբանեի>իբնալ): Սակայն նորակազմ բայերը (բարբառային և փոխառյալ հիմքերով) է, ի, ա խոնարհչներին չուրաքանչյուրի հետ զուգորդվում են բառ սեռային պատկանելության: Գրաբարի ներգործածել և կրավորածել խոնարհման վերջավորությունները բարբառում բաղմիմաստ են հետևյալ կերպ.

ա) ե>է խոնարհման պարզ բայերը, անկախ սեռային պատկանել-

յությունից, ստանում են ներգործածել վերջավորություններ՝ սիբեցի, վազեցի:

բ) ի>ի խոնարհման պարզ բայերը ստանում են կրավորածել վերջավորություններ՝ առանց կրավորական իմաստի՝ նաեցա, բերունցա:

գ) Ա>ա խոնարհման պարզ բայերը հանդես են գալիս ներգործածել վերջավորություններով՝ հազացի, խրնդացի:

դ) Բոլոր ածանցավոր բայերը ստանում են կրավորածել կամ խառ խոնարհման վերջավորություններ՝ հասա..., մըղա..., հասկըցա... խա-նի, խանի, խանավ:

ե) -լ ածանցով բայերը անկախ սեռային պատկանելությունից (կրավորական, թե չեղոր) ստանում են կրավորածել վերջավորություններ՝ բազվեցա, կըզզվեցա:

զ) Պատճառական ածանցով բայերը հանդես են գալիս ներգործածել վերջավորություններով՝ բրցուցի, սուզվեցուցի:

է) է, ի, ա խոնարհման պարզ բայերը հրամայականի եղակի թվում գոտորդվում են ներգործածել վերջավորություններին՝ վազէ, խուէ, մը-նա՛, իսկ ածանցավոր բայերը՝ կրավորածել վերջավորություններին՝ առանց կրավորական իմաստ հաղորդելու՝ կըի՛ր, հասի՛ր, բրի՛ր, կօխ-ցի՛ր:

ը) Հրամայականի հոգ. թվում առկա է միայն գրաբարի ներգործածել վերջավորությունը՝ վազեցէ՛ք, խուեցէ՛ք, մընացէ՛ք, կըղէ՛ք, բը-ռէ՛ք, հասլէ՛ք, կօխցէ՛ք:

թ) Հրամայականի արդիական տարբերակում է, ա խոնարհման բայերը ունեն ներգործածել վերջավորություններ, իսկ ի խոնարհման բայերը՝ կրավորածել վերջավորություններ առանց կրավորական իմաստի՝ մի՛ վազէ, մի՛ վազվ, մի՛ մողէնա, մի՛ մողեմա, մի՛ նըստի, մի՛ նըստի:

ժ) Մի խումբ բայեր, գրաբարի նման, ստանում են Ա՛ ներգործածել և՛ կրավորածել վերջավորություններ՝ համապատասխան սեռային իմաստների հաղորդումով: Դրանք են՝

ներգործածել վերջ.		կրավորածել վերջ.	
ներգ. սեռ		կրավ. սեռ	
ազաղէլ-ազաղի	ազաղէցի	ազաղէցա	ազաղէցա
շարծէլ-շարծի	շարծէցի	շարծէցա	շարծէցա
կըլօրէլ-կըլօրի	կըլօրէցի	կըլօրէցա	կըլօրէցա
կօռլէլ-կօռի	կօռլէցի	կօռլէցա	կօռլէցա

ծրռէլ-ծրքիլ	ծրռէցի	ծրռէց
ծրնէլ-ծրնիլ	ծրնէցի	ծրնէցա
օլլբրէլ-օլլբրիլ	օլլբրէցի	օլլբրէցա
մբրօզէլ-մբրօզիլ	մբրօզէցի	մբրօզէցա

Բարբառում խոնարհման ելակետային ձև է ըղձականը, որը ձևով համընկնում է զրարարի սահմ. ներկայից և անկատարին: Ըղձականի ձևերից համապատասխան մասնիկների հավելումով կազմվում են սահմ. եղ. ներկա և անկատար, ապառնի և անցյալի ապառնի ժամանակ-ները:

Գրական խոնարհմանը հակադրվող ժխտականը բարբառում ձևաբանորեն արտահայտվում է չի/չ և մի/մ նախամասնիկներով: Առաջինը հանդես է գալիս զրարարի ոչ-ի և չի/չ-ի փոխարեն և ունի նախդաս կիրառություն. վերլուծական ձևերում օժանդակ բայը շարադասությունը դառնում է նախդաս, որի վրա և գրվում է չի/չ-ն. չի խօսիմ, չիմ խօսիւր: Զի ստանում են բաղաձայնով, չ՝ ձայնավորով սկսվող բայաձևերը՝ չի նրստիմ, չըսիմ:

Այդ ժամանակի ժխտականում, ուր պիղի-ն սովորաբար հանդես է գալիս պի տարբերակով, չի/չ-ն գրվում է պի մասնիկի և բայի միջև. պի չի խօսիմ, պի չըսիմ:

Սահմ. եղ. ներկայի և անկատարի ժխտականը կազմվում է ոչ թև զրական ձևից չի/չ-ի հավելումով, ինչպես այդ կատարվում է մյուս ժամանակների դեպքում, ալլ ժխտման զերբայի և օժանդակ բայի ժխտման ձևերի հարադրումից՝ չիմ սիւրէր, չիմ խօսիւր, չիմ մօղէնաւ: Այս ժխտականները, սահմ. ներկայի և անկատարի զրական ձևերի նման, բազմի-մաստ են: Բացի նշված ժամանակներից, զրանք արտահայտում են նաև պայմանական եղանակի ապառնիի և անցյալի ապառնիի ժխտական իմաստներ:

Մի/մ-ն, որը զրարարի նույնիմաստ մասնիկն է, հանդես է գալիս հրամայական եղանակի արգելականի տարբերակում: Մի են ստանում թե՛ ձայնավորով, և թե՛ բաղաձայնով սկսվող բայաձևերը, իսկ մ՝ միայն ձայնավորով սկսվողները. մի՛ էթար, մէ՛թար, մի՛ խաղար:

Ստորև ներկայացնում ենք է, ի, ա լծորդություններով անածանց և անանցավոր բայերի զրական և ժխտական խոնարհումների հարացույց-ները:

	է լծորդության բայեր		
անածանց բայ	սեմէլ	Գերբայներ	անանցավոր բայ
			իսզնէլ (<խաթանէլ)
անորոշ՝	իսբմէլ		իսազնէլ
վաղակատար՝	իսբմէր		իսաձէր
հարակատար՝	իսբմօ		իսաձօ
ենթակայական՝	իսբմօղ		իսազնօղ
ժխտման՝	իսբմէր		իսազնէր
ընթացակցական՝	իսբմէլէն		իսազնէլէն
	Էղծական եղանակ		
	ապառնի		
եզակի	նօզնակի	եզակի	նօզնակի
իսբմիմ	իսբմինք	իսազնիմ	իսազնինք
իսբմէս	իսբմէք	իսազնէս	իսազնէք
իսբմէ	իսբմին	իսազնէ	իսազնին
	անցյալի ապառնի		
իսբմէի	իսբմէանք	իսազնէի	իսազնէանք
իսբմէիք	իսբմէիք	իսազնէիք	իսազնէիք
իսբմէր	իսբմէին	իսազնէր	իսազնէին
	Սանմահական եղանակ		
	ներկա		
կրիսբմիմ	կրիսբմինք	կրիսազնիմ	կրիսազնինք
կրիսբմէս	կրիսբմէք	կրիսազնէս	կրիսազնէք
կրիսբմէ	կրիսբմին	կրիսազնէ	կրիսազնին
	անցյալի անկատար		
կրիսբմէի	կրիսբմէանք	կրիսազնէի	կրիսազնէանք
կրիսբմէիք	կրիսբմէիք	կրիսազնէիք	կրիսազնէիք
կրիսբմէր	կրիսբմէին	կրիսազնէր	կրիսազնէին
	ապառնի		
պի իսբմիմ	պի իսբմինք	պի իսազնիմ	պի իսազնինք
պի իսբմէս	պի իսբմէք	պի իսազնէս	պի իսազնէք
պի իսբմէ	պի իսբմին	պի իսազնէ	պի իսազնին

անցյալի ապառնի

պի խըմէի	պի խըմէանք	պի խազնէի	պի խազնէանք
պի խըմէիր	պի խըմէիրք	պի խազնէիր	պի խազնէիրք
պի խըմէր	պի խըմէին	պի խազնէր	պի խազնէին

վաղակատար

խըմէր իմ	խըմէր ինք	խաձէր իմ	խաձէր ինք
խըմէր էս	խըմէր էք	խաձէր էս	խաձէր էք
խըմէր է՛	խըմէր ին	խաձէր է՛	խաձէր ին

անցյալի վաղակատար

խըմէր էի	խըմէր էանք	խաձէր էի	խաձէր էանք
խըմէր էիր	խըմէր էիրք	խաձէր էիր	խաձէր էիրք
խըմէր էր	խըմէր էին	խաձէր էր	խաձէր էին

հարակատար

խըմձ իմ	խըմձ ինք	խաձձ իմ	խաձձ ինք
խըմձ էս	խըմձ էք	խաձձ էս	խաձձ էք
խըմձ է՛	խըմձ ին	խաձձ է՛	խաձձ ին

անցյալի հարակատար

խըմձ էի	խըմձ էանք	խաձձ էի	խաձձ էանք
խըմձ էիր	խըմձ էիրք	խաձձ էիր	խաձձ էիրք
խըմձ էր	խըմձ էին	խաձձ էր	խաձձ էին

անցյալ կատարյալ

խըմէցի	խըմէցինք	խաձի	խաձինք
խըմէցիր	խըմէցիրք	խաձիր	խաձիրք
խըմէց	խըմէցին	խաձավ	խաձին

Հրամայական եղանակ

խըմէ՛	խըմէցե՛ք
խա՛ձ	խաձե՛ք

Այսպիսի են խոնարհվում պարզ բայերից՝ լըսել, նէքէլ, ծախսել, կօ-
 նել, բալլել, խօրաթել, ծէձէլ, պըռնել, հառնել, կըլլել, վա՛ռել, կըռել, պըր-
 թել, կօնձէլ, փաղէլ, անըձէլ, հանէլ, պըլլել, շըբզէլ, կօրծիլ, ծըբէլ, վաղել, 106

մօրթել, հաստաղէլ, ծաղղէլ, ճըմըռթիկէլ, բըշէլ, մարէլ, աղաղէլ (ներ-
 դրծական սեռի իմաստով), թալլել, ըսպաննէլ, կօզէլ, ծըռէլ, փըռէլ, սիրէլ,
 սիրէլ, կանչէլ, թաղէլ, կարէլ, կըբզէլ, փընդողէլ, շափէլ, խտկէլ, համօղէլ
 և այլն, ածանցավորներից՝ առնէլ, պարնէլ, թըբնէլ, զաննէլ թըբնէլ:

Ի լծորդության բայեր

անաձանց

ննիլ (< նայիլ)

անորոշ՝
 վաղակատար՝
 հարակատար՝
 ենթակալական՝
 ժխտման՝
 ընթացակցական՝

Գերբայներ

ննիլ, հասնիլ
 ննէր, հասէր
 ննչած, հասած
 ննչօղ, հասօղ
 ննիր, հասնիր
 ննէլէն

աձանցավոր

հասնիլ (< հասնիլ)

Բղձական եղանակ

ապառնի

ննիմ	ննի՛նք	հասնիմ	հասնինք
ննիս	ննիրք	հասնիս	հասնիրք
ննի	ննին	հասնի	հասնին

անցյալի ապառնի

ննէի	ննէանք	հասնէի	հասնէանք
ննէիր	ննէիրք	հասնէիր	հասնէիրք
ննէր	ննէին	հասնէր	հասնէին

Սահմանական եղանակ

ճերկա

կըննիմ	կըննինք	կըհասնիմ	կըհասնինք
կըննիս	կըննիրք	կըհասնիս	կըհասնիրք
կըննի	կըննին	կըհասնի	կըհասնին

անցյալի աձկատար

կըննէի	կըննէանք	կըհասնէի	կըհասնէանք
կըննէիր	կըննէիրք	կըհասնէիր	կըհասնէիրք
կըննէր	կըննէին	կըհասնէր	կըհասնէին

ապառևի

պի ննիմ	պի ննինք	պի հասնիմ	պի հասնինք
պի ննիս	պի ննիք	պի հասնիս	պի հասնիք
պի ննի	պի ննին	պի հասնի	պի հասնին

անցյալի ապառևի

պի ննէի	պի ննէանք	պի հասնէի	պի հասնէանք
պի ննէիր	պի ննէիրք	պի հասնէիր	պի հասնէիրք
պի ննէր	պի ննէին	պի հասնէր	պի հասնէին

վաղակատար

ննէր իմ	ննէր ինք	հասէր իմ	հասէր ինք
ննէր էս	ննէր էք	հասէր էս	հասէր էք
ննէր է	ննէր ին	հասէր է	հասէր ին

անցյալի վաղակատար

ննէր էի	ննէր էանք	հասէր էի	հասէր էանք
ննէր էիր	ննէր էիրք	հասէր էիր	հասէր էիրք
ննէր էր	ննէր էին	հասէր էր	հասէր էին

հարակատար

ննյամ իմ	ննյամ ինք	հասամ իմ	հասամ ինք
ննյամ էս	ննյամ էք	հասամ էս	հասամ էք
ննյամ է	ննյամ ին	հասամ է	հասամ ին

անցյալի հարակատար

ննյամ էի	ննյամ էանք	հասամ էի	հասամ էանք
ննյամ էիր	ննյամ էիրք	հասամ էիր	հասամ էիրք
ննյամ էր	ննյամ էին	հասամ էր	հասամ էին

անցյալ կատարյալ

ննէցա	ննէցանք	հասա	հասանք
ննէցար	ննէցարք	հասար	հասարք
ննէցավ	ննէցան	հասար	հասանք

Հրամայական եղանակ

ննէ—ննէցէ՛ք
հասի՛ր—հաստէ՛ք

Այսպես են խոնարհում և դիրքային երկրային կազմութուն ունեն պարզ բայերից՝ խօսիլ, ծըռիլ, ծընիլ, պանիլ, ասդիլ, պըշկիլ, ազադիլ, կըռվիլ, օկնիլ (հոգնել), աբբիլ, հարցազիլ, հանիլ, մըշիլ, տէղնիլ, սէվազնիլ, կըլօրիլ, հանդըբիլ, զըզվիլ, շուլըվիլ (մազլցել), կըռիլ (կրավորական իմաստով), խափանիլ, բըրդնիլ, պակսիլ, շօքիլ, և այլն. ածանցավոր բայերից՝ չի, վ, ալօր ածանցներով բայերով՝ թըռչիլ, փախչիլ, փըլչիլ, համօզվիլ, նկզվիլ, պամըզվիլ, փըռվիլ, կըզզըվիլ, կուլվիլ (փոխադրվել), ուռէսֆօրիլ, պօխշազօրվիլ և այլն, և ածանցով բայերից՝ մէռնիլ, հադնիլ, պուսնիլ, հաքնիլ, սանիլ և այլն բոլոր ածանցավոր ու անածանց բայեր, որոնք ունեն կրավորական և շեղօք սեռի իմաստ. կարմըրդիլ, պաղըշկիլ, ճըլօրիլ (կազդորվել), մարմըրիլ, պարքըրիլ, սըքֆիլ, հաքֆիլ և այլն:

Ա լծորդության բայեր

անսածանց բայ	վըլալ (լվանալ)	սածանցավոր բայ	մօղէնալ
--------------	----------------	----------------	---------

Գերբայներ

անորոշ՝ վըլալ, մօղէնալ
վաղակատար՝ վըլացէր, մօղէցէր
հարակատար՝ վըլացած, մօղէցած
ենթակայական՝ վըլացօղ, մօղէցօղ
ժխտման՝ վըլար, մօղէնար
ընթացակցական՝ վըլալէն

Էղծական եղանակ

ապառևի

վըլամ	վըլանք	մօղէնամ	մօղէնանք
վըլաս	վըլարք	մօղէնաս	մօղէնանք
վըլա	վըլան	մօղէնա	մօղէնան

անցյալի ապառևի

վըլաի	վըլայանք	մօղէնաի	մօղէնայանք
վըլաիր	վըլաիրք	մօղէնաիր	մօղէնաիրք
վըլար	վըլաին	մօղէնար	մօղէնաին

Սահմանական եղանակ

Ենրկա

կը վըլում	կը վըլանք	կը մօղէնամ	կը մօղէնանք
կը վըլաս	կը վըլաք	կը մօղէնաս	կը մօղէնաք
կը վըլաւ	կը վըլան	կը մօղէնա	կը մօղէնան

անցյալի անկատար

կը վըլաի	կը վըլալանք	կը մօղէնաի	կը մօղէնալանք
կը վըլաիք	կը վըլաիք	կը մօղէնաիք	կը մօղէնաիք
կը վըլար	կը վըլաին	կը մօղէնար	կը մօղէնաին

ապսոնի

պի վըլամ	պի վըլանք	պի մօղէնամ	պի մօղէնանք
պի վըլաս	պի վըլաք	պի մօղէնաս	պի մօղէնաք
պի վըլաւ	պի վըլան	պի մօղէնա	պի մօղէնան

անցյալի ապսոնի

պի վըլաի	պի վըլալանք	պի մօղէնաի	պի մօղէնալանք
պի վըլաիք	պի վըլաիք	պի մօղէնաիք	պի մօղէնաիք
պի վըլար	պի վըլաին	պի մօղէնար	պի մօղէնաին

վաղակատար

վըլացեր իմ	վըլացեր ինք	մօղէցեր իմ	մօղէցեր ինք
վըլացեր էս	վըլացեր էք	մօղէցեր էս	մօղէցեր էք
վըլացեր է	վըլացեր ին	մօղէցեր է	մօղէցեր ին

անցյալի վաղակատար

վըլացեր էի	վըլացեր էանք	մօղէցեր էի	մօղէցեր էանք
վըլացեր էիր	վըլացեր էիք	մօղէցեր էիր	մօղէցեր էիք
վըլացեր էր	վըլացեր էին	մօղէցեր էր	մօղէցեր էին

հարակատար

վըլացած իմ	վըլացած ինք	մօղէցած իմ	մօղէցած ինք
վըլացած էս	վըլացած էք	մօղէցած էս	մօղէցած էք
վըլացած է	վըլացած ին	մօղէցած է	մօղէցած ին

անցյալի հարակատար

վըլացած էի	վըլացած էանք	մօղէցած էի	մօղէցած էանք
վըլացած էիր	վըլացած էիք	մօղէցած էիր	մօղէցած էիք
վըլացած էր	վըլացած էին	մօղէցած էր	մօղէցած էին

անցյալ կատարյալ

վըլացի	վըլացինք	մօղէցա	մօղէցանք
վըլացիր	վըլացիք	մօղէցար	մօղէցարք
վըլաց	վըլացին	մօղէցա՛վ	մօղէցան

Հրամայական եղանակ

վըլա՛ - վըլաց՛ք
մօղէցի՛ր - մօղէց՛ք

Այսպես են խոնարհում և դերբայների այսպիսի կազմութիւն ունեն պարզ բայերից՝ մընալ, հէվալ, համղալ, խընդալ, պօռալ, կարթալ, աղալ, ճընգալ և այլն, ածանցավոր բայերից՝ դարմանալ, հասկընալ, ճաշնալ, կիզնալ, հըվըտնալ, ուրախանալ, քընանալ, վախնալ, ցազնալ, տարնալ, տառնալ, ախմանալ, թուխնալ, իմանալ, կըրնալ, կէնալ, շաղնալ և անվանական արմատով ու հիմքածանցներով բաղադրված բոլոր բայերը:

Պատճառական բայերի խոնարհումը, ինչպես արգեն ասվել է, կատարվում է է խոնարհման պարզ բայերի նման: Ներկայացվում է խրմ-ցընէլ բայի հարացուցը:

Իերբայներ

անորոշ՝ խրմցընէլ	ենթակայական՝ խրմցընօղ
վաղակատար՝ խրմցուցըր	միտման՝ խրմցընէր
հարակատար՝ խրմցուցած	ընթացակցական՝ խրմցընէլէն

Ըղնական եղանակ

ապսոնի

խրմցընիմ	խրմցընինք
խրմցընէս	խրմցընէք
խրմցընէ	խրմցընին

անցյալի ապսոնի

խրմցընէի	խրմցընէանք
խրմցընէիր	խրմցընէիք
խրմցընէր	խրմցընէին

Սահմանական եղանակ

ճերկա

կրխրմցընիմ կրխրմցընինք
 կրխրմցընէս կրխրմցընէք
 կրխրմցընէ կրխրմցընին

ապառնի

պի խրմցընիմ պի խրմցընինք
 պի խրմցընէս պի խրմցընէք
 պի խրմցընէ պի խրմցընին

վաղակատար

խրմցուցէր իմ խրմցուցէր ինք
 խրմցուցէր էս խրմցուցէր էք
 խրմցուցէր է խրմցուցէր ին

հարակատար

խրմցուցած իմ խրմցուցած ինք
 խրմցուցած էս խրմցուցած էք
 խրմցուցած է խրմցուցած ին

անցյալ կատարյալ

խրմցուցի խրմցուցինք
 խրմցուցիր խրմցուցիք
 խրմցուց խրմցուցին

Հրամայական եղանակ

խրմց՛ուր խրմցուցէ՛ք

անցյալի անկատար
 կրխրմցընէի կրխրմցընէանք
 կրխրմցընէիր կրխրմցընէիք
 կրխրմցընէր կրխրմցընէին

անցյալի ապառնի

պի խրմցընի պի խրմցընէանք
 պի խրմցընէիր պի խրմցընէիք
 պի խրմցընէր պի խրմցընէին

անցյալի վաղակատար

խրմցուցէր էի խրմցուցէր էանք
 խրմցուցէր էիր խրմցուցէր էիք
 խրմցուցէր էր խրմցուցէր էին

անցյալի հարակատար

խրմցուցած էի խրմցուցած էանք
 խրմցուցած էիր խրմցուցած էիք
 խրմցուցած էր խրմցուցած էին

Գերբայներ՝

անորոշ՝ ազարդիւ
 վաղակատար՝ ազարդէր
 հարակատար՝ ազարդած
 ենթակայական՝ ազարդող
 ժխտման՝ ազարդիր

Ըղծական եղանակ

ապառնի

ազարդիմ ազարդիինք
 ազարդիս ազարդիք
 ազարդի ազարդին

անցյալի ապառնի

ազարդէի ազարդէանք
 ազարդէիր ազարդէիք
 ազարդէր ազարդէին

Սահմանական եղանակ

ճերկա

կազարդիմ կազարդիինք
 կազարդիս կազարդիք
 կազարդի կազարդին

անցյալի անկատար

կազարդէի կազարդէանք
 կազարդէիր կազարդէիք
 կազարդէր կազարդէին

ապառնի

պի ազարդիմ պի ազարդիինք
 պի ազարդիս պի ազարդիք
 պի ազարդի պի ազարդին

անցյալի ապառնի

պի ազարդէի պի ազարդէանք
 պի ազարդէիր պի ազարդէիք
 պի ազարդէր պի ազարդէին

վաղակատար

ազարդիր իմ ազարդիր ինք
 ազարդիր էս ազարդիր էք
 ազարդիր է ազարդիր ին

անցյալի վաղակատար

ազարդիր էի ազարդիր էանք
 ազարդիր էիր ազարդիր էիք
 ազարդիր էր ազարդիր էին

հարակատար

ազատված իմ ազարդված ինք
 ազարդված էս ազարդված էք
 ազատված է ազարդված ին

անցյալի հարակատար

ազարդված էի ազարդված էանք
 ազարդված էիր ազարդված էիք
 ազարդված էր ազարդված էին

անցյալ կատարյալ

ազարդիցա ազարդիցանք
 ազարդիցար ազարդիցաք
 ազարդիցավ ազարդիցան

Հրամայական եղանակ

ազարդի՛ ազարդիցէ՛ք

Ժխտական խոնարհում

Տրվում է միայն լրսւլ բայի հարացույցը: Մյուս լծորդութուններով, ինչպես նաև անանցավոր բայերի խոնարհման ժխտական ձևերը

ունեն համանման կազմություն՝ համապատասխան հիմքերի, վերջավորությունների, գերբայների և լծորդ ձայնավորների պահպանումով:

Գերբայներ՝

անորոշ՝ շիլբսեր
 հարակատար՝ շիլբսած
 ենթակայական՝ շիլբսոջ

Մյուս գերբայների ժխտման ձևերը գործածական չեն:

Ըզձական եղանակ

ապառնի

շիլբսիմ շիլբսինք
 շիլբսէս շիլբսէք
 շիլբսէ շիլբսին

անցյալի ապառնի

շիլբսէի շիլբսէանք
 շիլբսէիր շիլբսէիրք
 շիլբսէր շիլբսէին

Սամանական եղանակ

ենրկա

շիլմ լբսեր շինք լբսէր
 շէս լբսէր շէք լբսէր
 շիլբսեր շին լբսէր

անցյալի անկատար

շէի լբսեր շէանք լբսէր
 շէիր լբսէր շէիրք լբսէր
 շէր լբսէր շէին լբսէր

ապառնի

պի շիլբսիմ պի շիլբսինք
 պի շիլբսէս պի շիլբսէք
 պի շիլբսէ պի շիլբսին

անցյալի ապառնի

պի շիլբսէի պի շիլբսէանք
 պի շիլբսէիր պի շիլբսէիրք
 պի շիլբսէր պի շիլբսէին

վազակատար

շիլմ լբսեր շինք լբսէր
 շէս լբսէր շէք լբսէր
 շիլբսեր շին լբսէր

անցյալի վազակատար

շէի լբսեր շէանք լբսէր
 շէիր լբսէր շէիրք լբսէր
 շէր լբսէր շէին լբսէր

ծ > է խոնարհման պարզ բայերի վազակատարը և անցյալի վազակատարը ժխտականում ներկայի և անկատարի ձևերի հետ կազմում են համանուններ, իսկ բայերի մնացած տիպերի այդ ձևերում տարբերվում են, ինչպես, ներկա՝ շիմ նաիր, շիմ հաֆնիր, շիմ հասնիր, շիմ մրնաւ, շիմ հասկրնաւ, վազակատար՝ շիմ նաւր, շիմ հաֆւր, շիմ հասւր, շիմ մրնացւր, շիմ հասկրցւր:

հարակատար

շիլմ լբսած շինք լբսած
 շէս լբսած շէք լբսած
 շիլբսած շին լբսած

անցյալի հարակատար

շէի լբսած շէանք լբսած
 շէիր լբսած շէիրք լբսած
 շէր լբսած շէին լբսած

անցյալ կատարյալ

շիլբսէցի շիլբսէցինք
 շիլբսէցիր շիլբսէցիրք
 շիլբսէց շիլբսէցին

Արգելական հրամայական

միլբսեր միլբսէք

ԱՆԿԱՆՈՆ ԲԱՏԵՐ

Բայերի խոնարհման անկանոնությունը հանդես է գալիս անցյալի հիմքից կազմվող ձևերում և հատկապես անցյալ կատարյալ ժամանակում: Անկանոնությունը գրառվում է երկու եղանակով. ա) ներկա և անցյալ հիմքերում բայերի տարբարմատությունը, բ) մի տիպի բայերի անցյալ կատարյալում այլ տիպի բայերին հատուկ կազմություններով:

Առաջին խմբի մեջ մտնող բայերի անկանոնությունը բացատրվում է պատմական գործոններով և ընդգրկում է ուղէլ, էթալ, ըլլալ բայերի խումբը: Գրանք հանդես են գալիս հետևյալ հարացույցներով.

ըզծ. եզ. ուզիմ, ուզէս, ուզէ..., էթամ, էթաս, էթա..., ըլլամ, ըլլաս, ըլլա... սաշմ. եզ.՝ անց. կատ.՝ կէրա, կէրար, կէրազ..., կացի, կացիր, կընաց..., էզա, էզար, էզազ...

հրամ. եզ.՝ կէր-կէրէք, կընա-կացէք, էդիր-էդէք արգել. հրամ.՝ միլ ուղէր||մո՛ւղէր-միլ ուղէր||մո՛ւղէր, միլ էթար||մէթար-արգել. հրամ.՝ միլ էթար||մէթար, միլ ըլլար||մըլլար-միլ ըլլաք||մըլլաք գերբայներ՝ ուղէլ, ուղոջ, կէր!, կէրած, ուղէր, ուղէլէն. էթալ, կացոջ, կացէր, կացած, էթար, էթալէն, ըլլալ. աղէր, ըլլար, ըլլալէն:

Գրաբարի անկանոն բայերից բարբառում խոնարհման կանոնավոր հարացույց են կազմում լբսէլ, հանէլ, հաշնալ բայերը, որոնցից առաջինները կատարյալում հանդես են բերում է լծորդության անածանց, իսկ վերջինը՝ ա լծորդության ածանցավոր բայերին հատուկ կազմություն՝ լբսէցի, լբսցիր, լբսցե..., հանէցի, հանցիր, հանէցե..., հաշնալ, հաշնալ (ծ-ն ց-ի տարբերակն է խուլ շ-ի մոտ):

Դրան հակառակ, գրաբարի կանոնավոր խոնարհման մի շարք բա-
յեր բարբառի խոնարհման համակարգում բնութագրվում են շեղումնե-
րով: Գրաբար հիմնականում բացատրվում են լծորդությունների փոխան-
ցումներով և բայահիմքերի տարբերությամբ (ածանցավոր ձևի դիմաց
անածանց ձև կամ հակառակը):

Այլ լծորդություններից հատկապես ա լծորդության անցած բայերը
կատարյալում ստանում են իրենց նախնական լծորդությանը հատուկ
հիմքեր կամ կարելի է ասել, թե այդ բայերի կատարյալի կազմության
համար ելակետ է ոչ թե բարբառի սկզբնավոր, այլ՝ գրաբարի: Դրանելի>
իշնալ, տեսանելի>տէսնալ, մտանել>մըղնալ, էլանել>էլլալ, եղա-
նել>ըլլալ, զտանել>կըղնալ բայերը կատարյալում ունեն ոչ ցոյական
հիմք՝ ինչ(ա), տէս(ա), մըղ(ա), էլլ(ա), էղ(ա), կըղ(ա)՝ նման գրա-
բարի և լծորդության ածանցավոր բայերին և հակառակ բարբառի ա
լծորդության բայերի ցոյական հիմքի: Հիշյալ բայերը հրամայական ե-
ղանակում հանդես են գալիս հետևյալ ձևերով՝ ինչի՛ր-ինչէ՛ք, տէ՛ս-
տէսէ՛ք, մըղի՛ր-մըղէ՛ք, լէ՛լ-լէ՛լէ՛ք, էղի՛ր-էղէ՛ք, կըղի՛ր-կըղէ՛ք, որոն-
ցից եղակի թվում միայն տէ՛ս և լէ՛լ արմատական ձևերն են նույնու-
թյամբ համընկնում գրաբարի հրամայականին, մյուսները հանդես են
գալիս գրաբարի կրավորածն վերջավորությամբ առանց կրավորական
իմաստի:

Կատարյալում, հակառակ ընդհանուր կանոնի, ոչ ցոյական հիմ-
քով են հանդես գալիս նաև ըսել, պէրել բայերը՝ ըսի, պէրի:

Չարկանել, աեկանել ածանցավոր ձևերի դիմաց բարբառի գնորդել,
իևալ անածանց բայերը կատարյալում, հակառակ բարբառի օրինակա-
փության, հանդես են բերում գրաբարի ածանցավոր ձևերին բնորոշ ոչ
ցոյական հիմքեր՝ գնորդի, իևգա:

Երկրորդ խմբի մեջ մտնող մյուս անկանոնությունն արտահայտվում
է դիմաթվանիշ վերջավորությունների ոչ համակարգայնության մեջ: Մի
խումբ բայեր կատարյալի եզ. թվի 1-ին և 2-րդ դեմքերում հանդես են
բերում ներգործածն, իսկ 3-րդ դեմքում՝ կրավորածն վերջավորություն-
ների. պանալ-պացի, պացի, պացցավ, առել-առի, առի, առավ, տա-
նել-տարի, առի, տարավ, պառնալ-պարցի, պարցի, պարցավ, պե-
րել-պերի, պերի, պերավ, ըսել-ըսի, ըսի, ըսավ, աեղ-առի, առի, ա-
ռավ, գնորդել-գնորդի, գնորդի, գնորցավ, արնել-արի, արի, արավ:
Սրանց հրամայականի ձևերն են՝ պա՛ց-պացէ՛ք, ա՛ռ-առէ՛ք, տա՛ր-տա-
րէ՛ք, պա՛րց-պարցէ՛ք, պե՛ր-պերէ՛ք ըսէ՛ք-ըսէ՛ք, ըսէ՛ք-ըսէ՛ք, գնոր-գնոր-
ցէ՛ք, տր՛ար-արէ՛ք:

Որոշ բայեր դրսևորում են մեկից ավելի անկանոնություններ. դի-
մաթվանիշ վերջավորությունների ոչ համակարգայնությանը զուգահեռ
ունենում են հիմքերի անկանոնություններ (առնել, աեղ, արնել, ըսել,
պլրել, գնորդել):

Տարբեր տիպի անկանոնություն են հանդես բերում գալ>կալ,
տալ>տալ, ալ>լալ միավանկ բայերը: Գրանց խոնարհման հարա-
ցույցներն են՝

կալ

առամ. եղ., ներկա՝ կուբամ, կուբաս, կուբա... անց. կատ.՝ էգա, էգար,
էգավ...

հրամ. եղ.՝ էգօ՝ լէգօ՛ր-էգէ՛ք
արդել. տարբ.՝ մի՛ գար-մի՛ գար
դերբայներ՝ կալ, էգօղ, էգէր, էգած, կար

տալ

առամ. եղ., ներկա՝ կուզամ, կուզաս, կուզա...
անց. կատ.՝ տըվի, տըվիր, տըվավ...

հրամ. եղ.՝ տո՛ւր, տըվէ՛ք
արդել. տարբ.՝ մի՛ դար, մի՛ դար
դերբայներ՝ տալ, տըվօղ, տըվէր, տըված, տար

լալ

առամ. եղ., ներկա՝ կուլամ, կուլաս, կուլա...
անցյալ կատ.՝ լացի, լացիր, լացեց...

հրամ. եղ.՝ լա՛ց, լացէ՛ք,
արդել. տարբ.՝ մի՛ լար, մի՛ լար
դերբայներ՝ լալ, լացօղ, լացէր, լացած, լար:

Պակասավոր բայեր

Գրաբարի պակասավոր բայերից գործածվում են եմ>իմ և կալ>
կա ձևերը, իսկ անկանոններից պակասավոր են դարձել ունիմ>ունիմ
և զիտեմ>կիդիմ բայերը:

Սրանք ունեն միայն ներկա և անցյալ ժամանակներ:

իմ իմ, էս, է, ինք, էք, ին

էի, էիր, էր, էանք, էիք, էին

կա կամ, կաս, կա, կանք, կար, կան

կաի, կաիր, կար, կայանք, կաիրք, կաին

ուճիմ ունիմ, ունիս, ունի, ունիք, ունիք, ունին
ուճի, ունեիր, ուներ, ունանք, ունեք, ունին
կիրիմ կիրիմ, կիրէս, կիրէ, կիրինք, կիրէք, կիրին
կիրէի, կիրէիր, կիրէր, կիրէանք, կիրէիք, կիրէին:

Այս բայերի պակասող ժամանակները լրացվում են համապատասխանաբար ըլլալ, ունենալ, կիրկնալ բայերով:

ՄԱԿԱՐԱՅ

Փամանակի մակրայններն են՝ հիմա, այժմ (ա՜հա հիմա), պաշմ (պա՜հ քո ալ), ալ (այլեւս), նոսաշուց, օրէօր, վերջը վերջը, օր մը օրանց, օրին մէջը, օր մը, իրիցման զէմ, հիմազուհիմա, հիմաշուկ, շաղունց, արդազուց, պրզգիտաց, աղէն, վախար, թէզ, արհա (դեռ), հըլա (դեռ, սակավին), տիա(մինչև), սօնը (վերջում):

Տեղի մակրայններն են՝ հօս, հօտ, հօն, վար, վեր, ի վար, ի վեր, նէս, սուս, հէսու, էղին (ետեր), մէզդին, վերէվ, էղէվ, կուշտին, տազը, մէշը, շօրս փօօրը, աէմ զէմի, շօրս տի, ըտտին, ընդին, տար վար (դարն ի վար), տար վեր, տին(դին), մէշտէզ, աէմը, ուրգուր, աէզ, նոշէվ, յէս, քօվը, հօտտէզ, հօտտէղ, հօնդէզ:

Ձևի մակրայններն են՝ մինաշուկ, կօղզուկ, մէզէզ, նշկլարնո, ափնշկլարնո, ափալ-թափալ, պէրիսկիփալ, կըրզու-կըրզու, պարաբ զէզը, սըրզուզօզ, մէզ բերան (միաբերան), տէրնդէզօք (մանրամասնորեն), սըրզուց, մինակ, քիշ-քիշ, պէրանբաց (զարմացած), շարնաշար (ապամա), կինէ (կրկին), մէզէն, մէզէնիմէկ, կուշտիտուզ, կուշտուգուտ, կըրնգօխ, հայրի(արագ), հօնբուր-հօնբուր, պրզիզ-բրզիկ, կօղնիզօզ, կըզնէվագ, եօրէն, կամաս-կամաց, զըն (բոլորովին), սանգ-նանգ (այսպես-այնպես), խօշօր, խօռ, խօռ-խօռ, շիզգէ-շիզակ, ումբէզըս (աննը-պատակ, իղուր), պարապ-սարապ, վաշնաշար, վիրա (շարունակ), թաք (լոկ, մայն թև), զօրօվ, քահ-քահ, խբբըռ-խբբըռ, ծրվիզ-ճրվիկ, կիս-վազէս:

Չափ ու Բանակի մակրայններն են՝ քիշ մը, խէլ մը, էփէի (բավականին), քանի հէզ, հէզ մը, հէմը, մէլմը, հէլ, շատ, հատ, քանի մը, անբամ մը, հէմ զէ (ընդամենը), ըսզղէ, ըզղզէ, ընզղէ (այսպիսի, այդպիսի, այնչափ):

Կան մակրայններ, որոնք ըստ կիրառությունների արտահայտում են մեկից ավելի իմաստներ: Տրջանց ունի կ' ձևի, կ' առջի, կիճէ, Եօրէն, վիրա ունեն կ' ժամանակի, կ' ձևի իմաստներ:

Կ Ա Պ

Բարբառում զործուն շնն զբարբի նախդիրները, Ավանդաբար որոշ կապակցություններում հանդես է գալիս ի-ն' լինն ի վեր, տար ի վար (դարն ի վայր), կօղնիզօղ:

Եթե զբարբառում իշխողը կապակցի նախադաս կիրառություններն են՝ նախադրությունները, ապա բարբառում բանակային առումով ավելի մեծ թիվ են կազմում հոտարությունները:

Իսկական կապերն են՝ համար, առանց, զատ, չէտէր, շիզակ, աէօ (մինչև), կիճը (համեմատ), հագառակ, աէզ (փոխարեն), աէի (իբր), տա (մինչև), վըրա (մասին), սայայլն (շնորհիվ), զըզէ:

Անիսկական կապերն են՝ վըրա, հէտ, տազը, աէմ, մէլ, պէս, խէշը (մտաբ), քօվը, նըման, շափ:

Կապական բառերն են՝ ժամանակ, ազնև, նէս, սուս, վէրէվ, նէրբէվ:

ՇԱՂԿԱԿ

Շաղկապների մեծ մասը փոխառություններ են:

Համադասական շաղկապներն են՝ ու, ինէն (է), իլէ(է), աէ (է), համ, համ... համ, ա||ալ, հըբա||հըբը, չէ նը, յա, յա... յա, նէ'...նէ', անիսէ (մինչդէռ), իսէ (մինչդէռ), ամա||ամա||ամա:

Ստորադասական շաղկապներն են՝ օ||օր, քի(օր), նախ||նախ (հիթև), չէփ, չէփօ, շուքի, թաքի (միայն թև), սանքի (քանի որ), հինօ (որպեսզի), թէ, աէի (որպես, իբրև թև), ղօշամ (որպես թև), նը (նիթև), բնքան օ (այնքան որ), աէվօ (մինչև որ):

ԵՂԱՆԱԿԱՎՈՐՈՂ ՐԱՆԵՐ

Որպես կղանակավորող բառ լայն կիրառություն ունի եր-ն, Թացի շաղկապական իմաստով կիրառությունից, եր-ն ավելի հաճախ կրանգավորում է այն նախադասությունը, որում հանդես է գալիս՝ նրան հաղորդելով զանազան զգացական վերաբերմունք: Ան զվճօ ըզ գօծին ըլլա եր, օրն ա իրինգուն զըզառնա (դժգոհություն): Ազն գուպկն նը, օ նէ-զըս խաղամ եր չըբըգուրուն մանէր (պայման): Ղըսմէրը ինէ է եր բնօվ զօն նալի'ր (զիջում):

Մյուս կղանակավորող բառերն են՝ հա, չէ, հըբա, չէ նը, ազէկ, մի բսբի'մբսեր (մինչդեռ), իշաէ, խօշ (մի'թև, չէ' որ), պէլքի (թերևս), աշէրա (արդյոք), հայրաթ (երևի), զարաբ (հավասարաբ), հիշա օր, հօ, մինակ (միայն թև), թօզ, իշ ֆօրէ, զուտ, ըհը, անբամ, պիլէ (նույնիսկ):

ՁԱՅՆԱՐԿՈՒԹՅՈՒՆ

Բարբառը հարուստ է ձայնարկություններով: Մարդկային յուրաբանչյուր զգացման՝ ցալի, վշտի, ուրախության, զարմանքի, ափսոսանքի, դժգոհության, արճամարհանքի և այլնի, բնածայն նրեությունների նմանություն, կենդանական աշխարհի հետ կապված վերաբերմունքի նամար բարբառն ունի գանապան զգացական ու կամային վերաբերմունք արտաստող ձայնարկություններ: Ահա ցրանց ոչ լրիվ ցանկեր՝ օ՛, է՛, ա՛յ, ա՛հ, հ՛է՛յ, հա՛յ, է՛հ, օ՛հ, հօ՛, քա՛, տէ՛, ճի՛, հայլէ՛, հա՛, վա՛յ, օ՛խ, օ՛ֆ, օ՛ֆ, մէ՛խի, ճո՛ւ-ճո՛ւ, շո՛ւ, շօ՛, շո՛ւշ, տա՛հ-տա՛հ, օ՛շ-օ՛շ, օ՛շտ, պրոէ՛, ճր՛ու-ճր՛ու, ճի՛վ-ճի՛վ, քր՛շ-քր՛շ, շր՛խի-շր՛խի՛ և այլն:

Ա Մ Փ Ո Փ Ո Ւ Մ

Ձևարանական մակարդակում բարբառը բնութագրվում է հետևյալ հիմնական հատկանիշներով.

ա) զբարբառի -Բ հոգնակերտի դիմաց համակարգային արժեքով զործառում են -էր, -ներ մեություններ, որոնց ոլորտների բաշխումը կատարվում է ձևային հատկանիշով՝ ըստ վանկարանակության:

բ) Հոլովումն իրականացվում է -ի(ն), -ու(ն), -վա(ն), -ա(ն)ք, -օշ(ք) մասնիկավոր և -ու/ա, -ա/օ, -Բ/ց հերթադասական տիպերով: Բացարձակ իշխողը -ի(ն) մասնիկավոր տիպն է: Անկա է շուր հոլովածն հետևյալ ցուցիչներով՝ ուղղական-հայցական՝ Չ, սեռական-տրականում հանդես են գալիս մասնիկավոր և հերթադասական ցուցիչները, բացառական՝ -է(ն), -մէ(ն), -մընէ, զործիական՝ -օվ, -մօվ: Հոգնակի սեռական-տրականում հոլովման բոլոր տիպերն ստանում են -ու(ն): Հոլովները կազմվում են ուղղական-հայցականից և սեռական-տրականից: Չկա անհի և իրի առման բերանակալակ կարգ: Գրաբարի համեմատ հոլովման համակարգը պարզեցված է՝ ի դեմս նախդրների վերացման, իստը հոլովման տիպերի բացակայության, ներքին հոլովման տիպերի սահմանափակման, -ի արտաքին հոլովման առավել տարածվածության, որոշ հոլովածներում որոշյալ և անորոշ իմաստների ձևաբանական հակադրությունների շեղորացման, եզակի և, դիսլոգոսպան, հոգնակի թվի հարացույցում կայուն միտրիանկության և միասնականության առաջացման: Գրաբարի համեմատությամբ թեն առաջացել են հոլովման նոր տիպեր՝ -օշ(ք), -վա(ն), բայց սրանք իրենց կատարյալությամբ և բնույթով նույնատիպ են արտաքին թեքման մյուս հոլովումների

հետ և հոլովման ընդհանուր համակարգում շեն ստեղծում այլաձևություն:

գ) Ա, ց, ն հոգնակի հետ զործառում է ը-ն: Գրանց միջոցով արտահայտվում են որոշյալության, ստացականության և դիմորոշության ենթակարգերը: Բարբառը լուծի ցուցականության ձևարանական ենթակարգ:

դ) Ածական և թվական անունները հոլովվում են միայն փոխանուն կիրառությամբ՝ սեռական-տրականում զուգորգվելով -ի(ն) հոլովականներին:

ե) Գերանվան համակարգում առկա է որոշակի միտում դեպի գոյական անվան համակարգը: Նախ՝ հոգնակի թվում բոլոր դերանունները, բացի մէնէ, առի մներից, ունեն անվանական կազմության՝ հանձնա-օնէ, -էր, -ներ հոգնակերտների՝ աճօնէ, սըվօնէ, ինչէր, մէզայնէրը: Ապա՝ բացառական, զործիական, մեծ մասամբ նաև հայցական հոլովներում զերանունները հանդես են բերում գոյական անվան հոլովական կառույց, ինչպես՝ իմմրէ, էլզօվ, աճօնօվ, հայցական հոլովան, աճօնէ: Հոլովական համակարգի սաօրինակ բնույթով բարբառում վերացած է զբարբառի՝ ամբողջ հարացույցներով դերանվանական և անվանական հոլովման տիպերի հակադրությունը:

զ) Բայական համակարգում՝ հիմքածանցներն են՝-(ա, է, ք) և Ն: Առաջինը կենսունակ է, երկրորդն ունի սահմանափակ կիրառություն: Գրաբարի համեմատ առաջացել են սեռանիշ -վ և կերպանիշ -ողլրդ, -վըրդ, -գ, -ղգ, -գըր, -գրդ և այլն անանցներ: Վերջիններս ունեն մեծ համակարգանություն: Սեռի կարգը արտահայտության պլանում բնութագրվում է -վ անանցի ակալություն-բացակայություն (կրավորական-ներգործական), բայը -վ անանց ընդունելու-չընդունելու կարելիություն (ներգործական-չեզոք), է-ի ծարղ անլավորների (ներգործական-կրավորական), կրավորան և ներգործան վերջավորությունների հակադրություններով (կրավորական-ներգործական):

Մակայն այս ձևարանական ցուցիչներից և ոչ մեկը միանշանակ չէ, որի պատճառով էլ սեռի կարգի արտահայտումն ճշգրիտ ոլորտը շարժյուսական մակարդակն է՝ նման գրաբարին:

Գերբայներն են՝ անորոշ (լի՛ իլ՛ ալլ), վաղակատար (էր), հարակատար (ած), ենթակայական (օղ), ժխտման (էր, իր, աք) և ընթացակցական (կն), որոնցից ժամանակային ձևերի կազմության ժամանկյում են վաղակատարը, ժխտմանը, մասամբ՝ հարակատարը՝ ժամանակօրինակությամբ ցուցիչները հիմնականում համընկնում են զբարբառի հետ,

զղտոյթուն ունեցող մասնակի տարբերութիւնները հնչյունափոխական երևույթներէ հետևանք են: Խոնարհումն իրականացվում է երեք եղանակով՝ սահմանական, քղձական և հրամայական: Սահմանականի ներկայ անկատար, ապառնի և անցյալի ապառնի ժամանակաձևերը ուղեկցվում են համապատասխանաբար կր/կ և պիտ/պի/պ նախամասնիկներով: Այս ժամանակաձևերին հատուկ է բազմիմաստութիւնը. առաջինով արտահայտվում են նաև պայմանական եղանակի ապառնի և սահմանական եղանակի ապառնի, իսկ երկրորդով՝ հարկադրական եղանակի ապառնի իմաստներ: Խոնարհման գրաբարի կրավորաձև և ներգործաձև վերջավորութիւնների հակադրութիւնը համապատասխան սեռային իմաստների արտահայտումով գործուն է սահմանափակ թվով բայերում: Իսկ քնդհանրապես բայերը հանդես են գալիս կամ ներգործաձև, կամ կրավորաձև վերջավորութիւններով: Բարբառի միտումն է՝ կրավորական և շեղոր սեռերի, ինչպես նաև անանցավոր բայերի (բացի է խոնարհման անանցավորներից) հիմքերի զուգորդումը կրավորաձև, իսկ ներգործական սեռի բայերինը՝ ներգործաձև վերջավորութիւնների հետ: Խոնարհման ժխտական ձևը իրականացվում է մի/մ և չի/չ նախամասնիկներով: Քրաբարի մի քանի անկանոն բայեր բարբառում մտել են խոնարհման կանոնավոր համակարգի մեջ, իսկ մի խումբ բայեր, լծորդութիւնների փոփոխութիւնների պատճառով, ձեռք են բերել անկանոնութիւններ:

Ձևաբանական մակարդակի բոլոր իրակութիւնները բացատրվում են գրաբարի համակարգով: Մի շարք երևույթներ, բարբառում ունենալով համակարգային բնույթ, թև և բնորոշ շեն հին հայերենին, սակայն այս կամ այն ձևով առկա են նրանում:

ՇՈՐԱՀՅՈՒՍԱԿՈՆ ԱԿՆՈՐԿ

Բարբառում կան նախադասութիւնն նույն տեսակները, ինչպիսիք կան ողջ հայերենում: Նախադասութիւնն տեսակների և կազմութիւնն մեզ նշելի են հետևյալ առանձնահատկութիւնները:

Նիստ տարածված են՝

ա) գեղչված ենթակայով նախադասութիւնն տեսակը, երբ ենթական որևէ դեմքի անձնական դերանուն է. Կըսիմ, քի, այ մարք, խալ-խևն շև ամբըճար եր. աստուգմէ և շև վախեաւ: Կըսէ, քի, էս ճէ ասված գրքաշում. ճէ և մարք (գեղչված են նս, դու, նա ենթակաները):

բ) Զեղչված հանգույցով նախադասութիւնն տեսակը. Ընդդէ բոխի ղվիւ բէրանը մաղ բուսալ, ամա մըղից անօղ ղօ՞ղ (ող է): Աշիկէ գէս, պէրէնէ գարօտ (տես է, կարօտ է): Կօղ, սիբըր դօղ (գող է, գող է): Չալօղին մալը ուլօղին հալլալ (հայալ է):

գ) Ընդհանրական դիմավոր միակազմ⁵⁴ նախադասութիւնների տեսակը. Հարցըօղ էլիք, քի գիցօղը ըլլաս: Երգար խօսկին գարը սի-րիմ: Մօրու շուխիմ, քի խօսլար ասիք:

դ) Մ, դ, ն, ր հոգիքը զուգորդվելով կայական բաների հետ՝ արտահայտում են համապատասխան դեմքի իմաստ և գեղչված կազմովը բառը. Կըրաս կրխընդան (ինձ վրա): Պի գանգըղիմ վրաս (ներս վրա՝ նրանից): Խէղք մարքը ֆօվը դասը փարս բիլէ շուին չօղէ (իր մտա):

ե) Հաճախ տեղի է ունենում նաև հակառակ երևույթը, գեղչվում է կապական բառը, իսկ դերանվանական ձևը պարտագիր ձևով հանդես է գալիս ի հակվածով. Քէզի երգու բայման ունիմ (քեզ հետ): Էս տի-վանա, դուն գիվանա. ասված մէկի դու մը բանա (մեզ համար): Հիմա ղերանք բախվօրիք ֆօվ ու ընօր ախչիքը քէզի գուփիք (քեզ համար):

զ) Նրկիստութիւնն մեջ կարող են գեղչվել նախադասութիւնն բոլոր անդամները.

1. — Ո՞րակէ գուրաս:

— Ք՛մ մախիւն:

54 Ս. Արևոնամյան, նշվ. աշխ., էջ 341:

Յի հրաշքերով — նախաստակն արտասայ-
տաթանն

Ճրբբրբոյն — խնկն ու խելառ
Ճրբոն — նախաստակոյ, նախանապոյ
Ճրխիկի չորհարդի — ուտել (նախաստ-
ակն խմաստով)

Ճրմփիկ — սաստիկ ցորա
Ճրնգոս — ձայնարկութեան
Ճրզգրցայ — ցրտիկ ցրցայ
Ճրաւ — զուտ

Ճրս — անբողովքն, լրիվ
Ճրբողիկ — խնկնուկ
Ճրզոցոց — զոտոց, զոտց, լայց
Ճրթօ — խոշոր, աճողին

Ճրհարթ — 1. խառնկութեան, զրուց,
2. ուխտի զնուր, 3. աղբթի ձև
Ճիկ — սուրի թափից վերն ընկած մաւր
(կենդանիների)

Չուլում — սղեկ
Չուռնա — զուռնա
Չօր — անէլ — արիպի
Չօրբա — բռնակալ
Չօրով — բռնութեամբ, ուժով

Նիկ — հառ
Նիկանց — հանից
Նիկնոց — միացորդ խմորից թիված ճոց
Նիկն — իրիկնեղևի
Նիքոնար — անգուհա

Նլ — օտար, ուրիշ
Նլման — վարարած շոր
Ն՛ — ձայնարկութեան
Նհրամ — քոպ, ծածկոց
Նև — անկնից, ամենա...

Նեթարի — պարեպոս
Նշրճագուկ — անիմաս, մեռնոց
Նշխա — արագակ
Նոպիս — պաշար, ուտելիք
Նվլլոտ — արկիցունիկ

Նրան անէլ — նապահատիկը երանելի, բա-
ժուն առջ
Նրաննարով — երկար կյանք
Նրանն բարակ — մանրամասն

Նրդգանի — երկմանի
Նրէս — այս

Նրեմէանք ըլլալ — նախատիների առար-
կա լինել
Նրդգանիթիս — արագարկութեան
Նրնուս — զգաւած

Նրնուսարթար — զրմանապար
Նրնէլ — երանելի
Նրոննէլի — արարտասան
Նրոննէլի — տարբերիկ — վերջին զավակը
Նիկի — բավականին

Նիկիկի — կանէլ — նապոց կերակուր խառ-
նել և փշել (շիթափշիկու նամար)

Նիկըրէլ — հապոց շրով լվանալ
Նիկուր — հապոց շրով
Նի ու թեփ — կիկիլ — թափելը
Նիտն — 1. շուտ երկոց, 2. լավ երկված,
3. կյանքի բովոյն անցած մարդ

Նիփիլ — կփեղն վարձ
Նիփոլ — թափոց — տեսնութեան մէջ շնոր-
հայի

Նրրբի — շրի անն, թաս
Նոպոց — այգոյն
Նոչոց — այգոյն
Նրիսմուր — բուժիչ նախնութեան ուն-
ցոյ թույս

Նիտովոր — թխա զիտոց
Նիտիար — ձեր
Նիտարեալ — ձերանալ
Նեանց — աշակես

Նեղոցիկ — ընկույզի միջուկ
Նեղին — այն կոպմ
Նեթուսագան — ընդունելի
Նեղըր — աշխարհ

Նշխար — վալրի թույս (ուտելիք)
Նուլուտ — մշակ
Նուսից — այգուկես
Նուղըր — այգուկի

Նուդիտոց — սպիտակուց (աշրի)
Նուտն — այլ կոպմ

Ռարա — արտ
Ռարար — բարբի — նաշտանակ

Ռարարի — 1. թևակի երկված 2. շտապ
պարաստած կերակուր
Ռարարմիկ — Ռարարիսմի — արժանի
ուր ցավ

Ռարից — քոզիկ — քոզի թափան տեսիլը
Ռարպան — ձևանոց
Ռան — նաշի տեսակ
Ռարաթուկ — զորք նապեղ կատարել
Ռարան — կոչոյտու

Ռարիկ — կոչոյտու
Ռարա — գա՛
Ռարա — սարքի տեսակ
Ռարարար — թանապար

Ռարերան — զարանիք շարճոց
Ռանգոլ — թանց ծախոց
Ռանալ — խաշիկ (թանով և ձավարի
այլուրով)

Ռան — 1. թան (նալի), 2. արտասան
մէջ թախտի նման նարարանք ծա-
ռանների նամար

Ռավ — խնամութեան
Ռավան — արտասանպարա անաստոց
Ռարար — պատիկ նարարեղջիված զարակ
Ռարիկ — արտանունք
Ռարանա — խուս՛ թանով և կորիտի
մանարով

Ռարանարար — Ռարանով արար
Ռարիթ — բարբարիկի թաց
Ռարիթ — կարնի տեսակ
Ռանշիկ — արգենն կաթա

Ռանգան — տիկ
Ռան — քրդի թել
Ռանդիկ — թեռով շուտված նոպաթ
Ռանդիկ — վերջ տալ, զարարիցիկ

Ռան — միայն
Ռանքի — միայն թե
Ռանքան — սուլի ակ
Ռիկ — շուտ

Ռիկիկ — շտապոց
Ռիկ զրբակ — թե՛ կրակ
Ռիլար — մանեակի

Ռիկիկ — թե՛ կրակ
Ռիմիկ — ծուլլ

Ռիմիկուս — նարարան մարդուն սրճո-
նելու ձև
Ռիլար — կոտորոց
Ռիլ — բարակ շտգված խմոր

Ռիլիկ — գերանիկ
Ռիլուս — խեղճ, սրբունիկ
Ռիլարուս — թոյտու
Ռիլարիկ — Ռիլարուկ

Ռիլարիկ — խաշ (խմորի)
Ռիլարուկ — Ռիլարուս միս — փափուկ միս
Ռիլարուկ — Ռիլարուկ
Ռիլարուկ — Ռիլարուկ

Ռիլարուկ — Ռիլարուկ
Ռիլարուկ — Ռիլարուկ
Ռիլարուկ — Ռիլարուկ
Ռիլարուկ — Ռիլարուկ

Ռիլարուկ — Ռիլարուկ
Ռիլարուկ — Ռիլարուկ
Ռիլարուկ — Ռիլարուկ
Ռիլարուկ — Ռիլարուկ

Ռիլարուկ — Ռիլարուկ
Ռիլարուկ — Ռիլարուկ
Ռիլարուկ — Ռիլարուկ
Ռիլարուկ — Ռիլարուկ

Ռիլարուկ — Ռիլարուկ
Ռիլարուկ — Ռիլարուկ
Ռիլարուկ — Ռիլարուկ
Ռիլարուկ — Ռիլարուկ

Ռիլարուկ — Ռիլարուկ
Ռիլարուկ — Ռիլարուկ
Ռիլարուկ — Ռիլարուկ
Ռիլարուկ — Ռիլարուկ

Ռիլարուկ — Ռիլարուկ
Ռիլարուկ — Ռիլարուկ
Ռիլարուկ — Ռիլարուկ
Ռիլարուկ — Ռիլարուկ

Ռիլարուկ — Ռիլարուկ
Ռիլարուկ — Ռիլարուկ
Ռիլարուկ — Ռիլարուկ
Ռիլարուկ — Ռիլարուկ

կէրաթիւր—սիւսասուկի
կէր—բարիք, սպաս
կէր—զաւ
կէրբէիկ—խենթ, քնթխամիտ
կորակ—պոքաս
կորզիկ—պտակ
կորզուք—պատմած մասը
Քըզմէթէք—ծառայող
կըզմիկ—տե՛ն կըզուկ
կըբուզ—ցորենի և գարս, լավ չկանք—
ված մասը
կըբուկ—կոր գորս կէած վարունգ, սեխ,
դդում և այլն
կըլալ—գնք, պարտա
կըլալալ—գիրանալ
կըլէ-բըլէ-ուրիք, անարմեք
կըլիկ—ուրիք, քուր
կըլլտ—խշեքտ
կըլիլիլիլի—խարխուլվել
կըլիլիլիկ—խարխուլ
կըլբը—մանր կարկուտ
կըխմիլ—սաստիկ քըզվել
կըմբըլ—հիմար, ազուշ
կըմէլուկ—պուպիթ, արկննկ
կըմիշէլ—խմիշք
կըմիլմը—քնտու քոտող
կըբար—վարունգ
կըբանդիք—խանութներ կատարէն աքը—
ված հաշվարկութիւն, խնդուք
կընգուտե—լնտան սալոր
կընդիկ հազմ—խնկագույն խազող
կընդամէլքու—ծպտագեմ
կընդուք—ծիմաց
կըրիլիլիլիլիլիլի—տե՛ն կըմիլմը
կըրիլի—ընդդիմէն մտացորդը
կըլիլըլալ—կովժուլ (վերքի)
կըլիլըլուք—կովժ
կըլուլըլիլիլ—քնթխամուկ
կըլուլըլուկ—խենթ ու խելառ, քնթխարա—
քու
կըլիլի ըլլալ—1. կողմ, 2. սենձք
ձե՛ք՝ հաշմովի
կըրալիլիլըլալ—ընած մամանակ խազմ-
փոք հանկ

կըրպոց—խմփոց
կըրոթ—անխելք, միամիտ
կըրֆիլ—զտամուկ
կըրհամ—խուտահամ
կըրուզիլ—խրտակ, դասախրտակ
կըրփըր կըրփըր—ընամայն բոլ
կըրտ քան ուտելու մամանակ առաջա-
ցած մայր
կըրզուլ—կարճ վերարկու
կըրփրուցանել— խրփըր-խրփըր մայն
հանկ
կըրփրփիլի—այրերը անընդհատ փակել
ու բացել
կըրզուլ—այլիների և բանչարանցների
մէջ շինված հրուզակ
կուխիկ—գլխաշորը զնտաի տակէջ կա-
պելու նն
կուշուրիկ—խրփիլիակ, որ երկամեքը,
կըշտի մամանակ պտակցեմ էին
սիւք տուն
կուլ—գարշուլք, ցավագարսիլուն
կուլը բրանկ—սաստիկ բարկանալ
կուշվորիլ—տե՛ն կուլը բրանկ
կուշիլ—կիտ, էլի շորաքրած ազըք
կուրալալ—լոտում
կուրդ ու խաշ—շարդ ու փշուր
կուրդիլուրդիլ—խաշընի
կուրդուլ—խաշով լի
կուխ—երեսկայանակ շար ոգի
կուշուլ—1. մայի սեղան, 2. Նարանիքի
մամանակ գտելը բացած սեղան
կուշուլ—կամպոս
կուշ—մի՛նե, չի՞ որ
կուշիկ—երեսներին մաշիկ հիվանդու-
թիւն
կուշրուկ—մաղիլուց հետո մազի մէջ
մնացած խաշոր մաց
կուշրուք—տե՛ն խաշրուկ
կու—խոտո, խեթ հայացք
կու—խոտ—լուտի սաստիկանք
Քուտ հոնիլ—խոտո նայել
կուղվանք—փոս՝ Հնդկաստաների մէջ
կուկուլ—աղջիան ուղելու մամանակ
կատարվող արարողութիւն

կուկուրուկ—հու, հեազանգ
կուտուկ—տար ցավ
կուրալալ—խաշ, խոտակցութիւն
կուրալիլ—զրուցել
կուրան—պար
կուրան բուշէլ—շորըլար բունկ
կուրուլ—աքաղազ
կուրոմ—խոր
կուրոմիլ—խորակ կազմել
կուրուզ—խոր
կուրուզուլ—խորանալ
կուցուս—որոտ պտուղ

Մագաշիլ—ազու՛
Մագաշիլ—տե՛ն ծագաշի
Մագաղգիլ—ծակի՛նկ
Մագուլալ—ծակ, ակըք
Մագուլիկ—1. տե՛ն ծագուլա, 2. կնեու-
րուտմ ակըք ունեցող կըր հաց
Մագուտուկ—ծակ ու ծակ
Մալը—պատի մէջ խոտը՝ անկողինը տե-
զավորելու համար
Մախու—ծախիլք ապրանք
Մակ քար—վանքերի մտ գտնվող և ակըք
ունեցող մայրեք, որոնք միտմ անց-
նում են շրք կանայք, գովակ ունե-
կալու հավատով
Մագղկիլ—մաղիլիկ—լնեային բանչարիղեն
Մագղիլ—մաղիլ, շիպուս՝ բույր, բամ-
բակ ձեռնելու համար
Մագղուարը—մաղիլներով ու մարգա-
բով ծածկված վայր
Մամիկ—բազըքալուի արմատներով
բույր, որ մամում էին երկխոտերը
Ման-ձուկ—ձակ, ձուկ, շշուկ
Ման-ձըրդուկ—տե՛ն Ման-ձուկ
Մասաստակ—այգեասակ
Մափ—կազն ցեարակված լայնաբերան
կարաս
Մափիկ—մափիկ (մակեկ)
Մափիկարուկ—պատ, կակաշի կոկոնը
Մարտիլ—ձար հանկ (անասունների,
թռչունների)
Մկզըրդուք—բրար ձեռնել

Մկզըրվիլ—բրար ձեռնել
Մկզըրվորիլ—մկզըրդուք—տե՛ն մկզըրդուք
Մկզըրդիլ—Լուր ձեռնելի բազմապատ-
կանար
Մկնուկ—հասած մտք վրա գոյացած մանր
որդի
Մկնուկուս—կնիվ
Մկուլալ—գաղտագողի կաշի
Մկցըրդուկ—կնկոն, արագիլ
Մկզուլ—ձեռնակ՝ կուրծք ուտող երկիս
Մկզմար—ծծմայր՝ ստետու
Մկզվալաբար—ծծվալաբար՝ գուլնգուլե-
ման բաբար
Մկնույուք—մկնույուք
Մկնուս—ձուկանախան անձրե
Մկուսու—մրտող
Մկուրդիլ—ծրտակ
Մկուրդըրիլ—սեթեթիլ
Մկուս—մուտ
Մկզիլ—մկզիլ—ծփիկ-ծփիլ՝ պատաս-պա-
տու
Մքըրբըլիլ—հետանցիկ
Մքրանի գողի—ծիման
Մքրիլ—պղծութեւ, շամալող
Միլիկիլ—տմար, պինկ
Միլիլ—ամբաս, պինկ
Միլիլիլ—ամբաս
Միլըրիլ—ամբաս
Մուրդուկ—լարսիտ
Մուրդուկ—մուրդ—մուտ-մուտ
Մուֆոր—կի
Մուֆորիլ—հրահայ

Կարող քողիկ—բողի տեսակ (կապույտ
գույնով)
Կարուկ—կապված
Կարակ—բլվատ
Կարալքիլ—հալի կատար
Կարալիլ—բողի տեսակ
Կուրզըրլուս—մեղմ բնավորութիւն անը
մարդ
Կարալիլ—մեղմիկ
Կարալքիլ—խոտիկների տեսակ
Կարակ—կատարայ
Կարալուկ—կատարած

Կօզմիզոզ — ցոզմիզոզ
Կօմ քրտի — Շիմար, ապուշ
Կնօզմիկ — արմտեակ
Կօնկի — ապահարար խմել
Կօնք — պղնձյա աման
Կօշիկի կօշիկի — փոխազրկել, սեղափոխ-
վել
Կօշիկ — 1. ստրի կնճը, 2. կարճ բաճ-
կան, թիկնոց
Կօս — մասնկանկանի գերեզման
Կօսեց — մասնկանկանների գերեզման-
տուն
Կօտակ — կտորված
Կօտ — կտտ
Կօտակա — սուր ցավել
Կօրօգտարուր — կրկնտոմ արար
Կօրօգտարութ — մամուտ
Կօրկնակ — կրտսուկ
Կօջկ — փակել, գոջել
Կ՛լ՛՛լ — լճակ
Կ՛լ՛՛ք — համեմատ

Լօ — ալո
Լօզիկ — 1. խաշած ջորեն, 2. ուսելիք
սեռակ
Լօզնում — սպառում
Լօզր — պատրաստ
Լօզրքիթիկ — դատրասովել
Լօ — 1. միճակ, 2. ուժ, կարողություն
Լօնալ — ալարա, ալիկ
Լօնալքիթիկ — Նարի և փեռայի հան-
ցիքանների որհեկու արարողությունը
Լօնաթ — երկի
Լօնշիկի — ռճալվելու բայի բաղձազատ-
կաները
Լօնշիտք — Նալվածք
Լօնվա — Նալվա
Լօնի — 1. կրճմուք, 2. արձեք, վարճ, 3.
վրճ
Լօնիկ գալ — վրճ լուծել
Լօն — հաս
Լօն... համ — և... և
Լօնախի — կախարհանքներ
Լօնհոտ — համ և հոտ

Լօնփեղանք — համբերություն
Լօնիմ հոգով — համ ու հոտ ունեցող
Լօն — հա՛ն (ձայնարկություն)
Լաշրի — արագ
Լաշիկի լաշի — դի՛ (եղանակավորող բառ)
Լաշրիթ — Նազմանգամ
Լաշիակ — անասուն, կենդանի
Լանակ վարած — անբարոյական
Լանդաշուկ — հանդուցել
Լանց — Նանց
Լանվրդի — մանկի — բազմապատկաներ
Լաշուկի լաշուկ — խոտրճեր կայի մեջ
Լասարչիկ — համեկու համար
Լասարչիկ — մեծ պաշտի կերակուր
Լասալիկ — Նասասովան
Լաստիան — Նալալի և շարքավ պատ-
րաստած կյուտ
Լասարչոց — ալմուկ, ալազակ
Լարամ — Նարամ, ոչ արար
Լարամի — ալազակ, գոզ
Լարանխար — Նարանկար
Լարանա — Նարանի ծնողների սեղի առ-
կելու, հանկու արարողությունը
Լարանուկ — Նարաի փաղաքշականը
Լարանքար — Նարանքար
Լազակի լազակ — փոքր սանդ
Լազանք — հնուան համար շարոց արած
միջոց
Լազուս — արամադրություն, ցանկություն
Լազուսիկ լազուսի — ցանկանալ
Լազար — սգնու, քանու կանչ
Լազուր — լազուրի արի հիվանդու-
թյան, սկառլաթյան
Լազարա — Նալի կրթի բարակ երկնյուր
ուկարը
Լազուր — արտք այնասողկների հաց
տանող անք
Լափից անկ — ուսել (մանկ.)
Լափուր անկ — փոշտուլ
Լ՛կ — անգամ
Լ՛կ — Ն՛կ (ձայնարկություն)
Լ՛կ — Ն՛կ մը՛ մի անգամ
Լ՛ն՛ — դէ — բնորմենք
Լ՛ն՛ — հին՛ Նյութը

Լ՛ն — բոյորգիկ
Լ՛նիթի — նախի, անփորձ
Լ՛նք — բարկություն
Լ՛նքուտ — բարկացիտ
Լ՛նքողի — բարկանալ
Լ՛նքիմ — մարդկական բիշկ
Լ՛նքուրհիտ — առալմ
Լ՛նքուրիկ — սիմառ բանի փաղաքշակ-
եք
Լ՛նքի — տեղական լաշակ
Լ՛նքուրիկ — հիմ, մաշված
Լ՛նք — արդուկ
Լ՛նք — տակալի, դե
Լ՛նքի — 1. շատ ծերանալ, 2. հյուժիկ
Լ՛նքի — Նյութով
Լ՛նքի — 1. մաշվել, 2. շատ նստանա-
լուց լինել
Լ՛նքուրիկ — սկրմացու
Լ՛նքողի — սերմով լըվել, սերմականել
Լ՛նից Ն՛նից ըլլու — Նեճեճ, ծմբոք-
վել
Լ՛նքիտալ — կնճուլ
Լ՛նքիտուր — կնճի
Լ՛նքուրալ — բարձր ձայնով ձիճազել
հնուալ
Լ՛նքուրաց — հուճոց, քրիշ
Լ՛նքուրուր — տե՛ս Լ՛նքուրաց
Լ՛նքանք, Նրաճանքուր — գինու հար-
ցայից, քաղաքավարական ևև
Լ՛նքանկ — Նալմիկ (քաղաքավարական
ևև)
Լ՛նքալալ — Նրճուկ
Լ՛նքալալ — Բրճուրակի — բազմա-
պատկանք
Լ՛նքալալ — Նրճուրաց
Լ՛նքուր — կարտեզ
Լ՛նքուր — հիմար
Լ՛նքուր — կարտեզ
Լ՛նքուր — փորճանք
Լ՛նք — անքողի հոգ
Լ՛նքուր — ցրճե ձայն հանել
Լ՛նք — Ն՛ (ձայնարկություն)
Լ՛ն — չէ որ (եղանակավորող բառ)
Լ՛նքուր — Նասովան
Լ՛նքի — ալիքների մեջ փոքր հյուճակ
Լ՛նքուր — սալքի մեծությունք սե խաղող

Լօզիկ — հոգով մածակ
Լօզիսալ — հան շրթ, որի վրա փոստ ևև
մանկան սակ գրվելիք ալազանոք
Լօն — անխոզ
Լօնզկ — այնտեղ
Լօնքուր հօնքուր լալ — Նեկեկալով լաջ
լինել
Լօս — այնտեղ
Լօսուր — ալալալ
Լօս — այնտեղ
Լօսուր — ալալալ
Լօրիտալ — Նարական
Լօրուրալ — հոր — խուր — ալալ՝ հոր-
քուր ամտոսիկ
Լօր — շրճուր
Լօրիսալ — հոգու կէս — զրտանքի գնալ
(մանկ.)

Ղարուլ — համեմալ
Ղարա — ցավ, եղալություն
Ղարան — ալվելու մեծ կալիս
Ղար — 1. տան հարկ, 2. ծալ
Ղարմալ — խմորակ
Ղար — 1. մուշ, 2. կնճ
Ղալիտալ — սալալիկ
Ղալմալալ — ալալի, իրարանցում
Ղախ — լոր տան ու խեղճ
Ղալի — երկի
Ղախա — թրտուի թև
Ղաղա — ալալով
Ղարմալալ — ցրճանտի մեծությունք
սե ու թիվալ պտուղներով թուփ
Ղարիկ — պանդուր
Ղարմալալ — զարմալալ — զարմալալ
Ղալիս — հիմար
Ղալիս — կարտեզ
Ղալիս — փորճանք
Ղալ — անքողի հոգ
Ղարուր — ցրճե ձայն հանել
Ղարմալալ — զմալալ, ճիճուլ
Ղարմալ — խեղճ
Ղարմալ — բախտ
Ղարմալալ — պանդուր
Ղար — թրտու

Ղուրջու—զրամ
Ղուամ—որդիս թի
Ղոսխոս—Նյար
Ղոսդ—պայտ
Ղոնդուսու—Նասս
Ղոնդուսու կիսակոշիկ
Ղոսդուս—մանր-մուկը, հին, առկեար
իրը
Ղովա—գույլ

Ճագրեց—զարգ, որ կրում էին նահապի
վրա
Ճասարեզ—նարդիկ
Ճասոր—կահաղեց, վճուկ
Ճաթ—ենթը
Ճաթրոզէլ—նկղել բայի բազմապատ-
կականք

Ճայիս պոչիկ—բողի տեսակ
Ճայիշ բար—բազազի երկանարար
Ճայիթ—նազի կոչերով զագազ
Ճա՛—տան մեջ փորված ճոր, որտեղ
լըվում էր ամիրայ կ կեցտա ճորը
Ճա՛ի—1. քահէլ, զեռասի, 2. անփործ
Ճա՛րա—նահարակ
Ճաղ—պուպա Նյուսեյու բարակ ձող
Ճամ—պակի
Ճանդերէլ—նանկել բայի բազմապատ-
կականք

Ճանդերոթ—նանկումք
Ճաշֆոր—մանթ
Ճաշֆորտիուն—մանթոթյուն
Ճաշ—լու
Ճաթճուրթ խորաթէլ—պարծենակ
Ճարգարճորի—աշուծանակ
Ճարէլ—նարեկ
Ճարբարակ—նար, Նասր
Ճարէթ—մանկա
Ճեկեոս—հեննա
Ճեմազերես—պարզերես, ներսպարզ
Ճեմազ չար—օջի
Ճերմբակ—սպիտակել
Ճերմբակ—սպիտակեց
Ճիլ—զգակ
Ճիղեց—վզեց

Ճըզզոթիլ ճըթուս, ճըթուսուք—չլուկ, ճըպ-
տան
Ճըզ բը անէլ—խորճած անէլ
Ճըզբրիկ—երթշտական լարային գոր-
ծիք
Ճըթիկ—նկոյթ մաս
Ճըթրուր—բրինձով կամ ձավարով պատ-
րաստված չրալի կերակուր (չրապուր)
Ճըլգորիկ—կազգորվել, գորգահալ
Ճըլզ—նիւր
Ճըլն—թոխս կտած ճափ տանի փշու-
ցած մուկ
Ճըլըրայ—1. չորս բարակ ճոսէլ 2.
ճրագ մարկով վառվել
Ճըլվալ—նվթողել
Ճըլվալուց—նվթողուն
Ճըլու—չգրու
Ճըլուր—բերրայ
Ճըլիկրիլ—նարեքել
Ճըլիկ—օմիս
Ճըլագորթ—նյուր կարած
Ճըլա զերվ—եզան լեզու բույր
Ճըլզ—գործի, խաղի մեջ խաբարի
Ճըլզուիուն—խորգաթաթյուն
Ճըլիք չըլիք փուլ, ըլլալ—ցավիք, Նուգ-
մանքից խիստ սաստակել
Ճըմուս—յուրի մեջ մանրած Նաջ
Ճընդլ—կոնեկ
Ճընդիկ—1. մանր բուժած, 2. փոքր զանգ
Ճընդի մուլ—սաստիկ մուլ
Ճընդգրաբաշարի նընըրգաբաշար—եքնե-
շուիկ զոչարս կշիվից բույր
Ճըլալ—նյալ, բզավել
Ճըլըմորթ անէլ—անվարձ մորթել, կի-
սամա՛ անէլ
Ճըլուլ—նոսլ
Ճըլուս—նպտա
Ճըլբորիկ—նիւրիկ
Ճըլիկ—բարակ Նասոզ չոր
Ճըլըրտան—նահան
Ճըլըրոց—նանոց
Ճըլուլ—նյալ, բզավել
Ճըլվիլ—նվթի-նվթի անէլ, թե՛ան ա-
նէլ, բզանել

Ճըլըրալ—կալի-ի բազմապատկանք
Ճըլիկ-չըլիք անէլ—բզակել
Ճըլբարակ—նարգալու
Ճըրբան—չըրաշի
Ճըրգըթուս—զգմազգի կուտուրա
Ճըրդուր—այդին չըրեկ գործողութունը՝
չրապ
Ճըրիաշ—չըմ, չըլզով, նվթ պատարա-
տած կերակուր
Ճըրեմ—անեմ
Ճըրընել—չըր ցանել
Ճըրմա—մեղ
Ճի—նարեարկութուն (մանկ.)
Ճիպարա—սիգարիթ
Ճիճիլ—կշիի սեսակ
Ճիվիթ—խորամանկ, ենեց
Ճիճիմ—խանիխոտ
Ճիճիլեն—գե, պի
Ճիլա օր—նիլա օր (նշանակաւորոյ
բառ)
Ճիլիլ բանիթ—թէլ պանիթ
Ճի՛վ-նի՛վ—նարեարկութուն
Ճիտ—վիլ
Ճիթիթ—խազառանակ
Ճիթիթ—կազմաբի թիճով պատարաստ
կերակուր
Ճի՛-նի՛—նարեարկութուն (ճավ կան-
չելու)
Ճիթ—ողիտը
Ճուլուս—Նեղիմազ
Ճուլուս—զուլ
Ճուլուց—պատասխան
Ճուլուկ(թ)—ճավ, վտակ (մանկ.)
Ճուս-արուք
Ճուր թափել—միջել
Ճոթ—մայր
Ճոխնոցընէլ—պանծաթել
Ճոնէլ—նեղանալ
Ճոն—նամար
Ճորուլ—նյուրիկ
Ճորըրուլ Նըրբուլ—զանգազ շարժվել,
չարալ
Ճորըր—մանուկներին զրանցնելու խազ
Ճորով—զմարտութունը

Մագրեցու—մառազի՛ գոչի Նամար,
նախտանված կենդանի
Մագր ըլլալ—մառազ լինել
Մագրիկ Նալ—մառի ձեռով Նաջ
Մագրեանէլ—մանանյունէլ ՚հիսնեդու-
թյունը
Մագր—սխորճակ
Մալ—Նարտոթյուն
Մալկարուր—խալիթի չրալի տեսակը
Մախոս—թիճով խմորի խուրով պատ-
րաստված ճաշ
Մախորար—տե՛ս Մախոթ
Մախուս—զիտավորայ
Մա՛ղիթի՛մըլզիթ—երտաղիմ օխտի
զեցած և վերաշարժած անեղ՝ Նաջի
Մարմա—թաշկինակ
Մախ ըլլալ—՛հանալ
Մախ—ոխարենքի փորճարութուն (տե-
ղի է ունենում մախ ամբի)
Մախօղիլ—փորճարութուն ունենալ
Մախ օխաը—կրտական տակակառա-
բության օր
Մաղիք-մաղիք ըլլալ—լափազանց տառա-
պել
Մաղմալ—Նանգար, մարմանց կրակ
Մաղմալ ըլլալ—մաղի պես մակծվել
(գործանվում է անեծի մեջ)
Մաղմըլէլ—բազակ անեծի
Մախ—կաթի սերուց
Մանգակ—մանգակ (բույս)
Մանթ—կանաչի երկար վերարկու
Ման—տաջ
Մանուս—բաժնակ անգանակ կերպա
Մանուր—մանրք
Մախարա—խեղկատակ
Մախարաթիուն—խեղկատակութուն
Մասա—զավազան
Մասապակ—վերանկ կարելու Նասա
տակ
Մասում—անեղ (փոխարկան իմաս-
տով երեխա)
Մարթալը—մարգանտ, ուրախ, զվարթ
Մարթ մարթասանք—որև մեկը, օմե
Մարթ-մարթ—ու օր, որև մեկը

Շալախի—խակ ու անձով ձմեռուկ, սեխ
Շալվար—տարաթ
Շանձան—նովանոց
Շանկրիս—աներեւ, անաճոթ
Շանգազան—անարգանական արտահայտու-
թյուն
Շանկազատ—անարգանական արտահայտու-
թյուն
Շան ձաք—շան ձաք
Շան ձրեուկ—անարգանական արտահայ-
տութիւն
Շան սագակ—շան պին սատակած
Շան վառասակ—շան ձաք
Շան քրգնած—շան ձաք
Շան բարոզ—անձով ու անպատկեր
բարոյախտութիւն
Շանաշուուլ—շուուլ (անձրեկ)
Շար—շարք
Շարմազ—շարի մազ
Շարճար—շարքար
Շաֆորտ—խաղաղի անեակ
Շեզուիկ—շեկ գուշնով
Շեզո—շեկ
Շեխով—շեխով—շեղք
Շեխիք—բազմամարդ տեղ
Շեն միւսուլ—բարգաձուակ
Շենետ—բարգաձուակ, շենանալ
Շեխորտ—ուրխ, քվարթ մարդ
Շէո—մեկ
Շէք—ազգրի ներքի կողմը
Շերքիլլշարքիլ—ողկույզ, հակ և ալև
ապի մեկ անեկով և վերջը վար ցա-
շկով մերգանեկ
Շիլիտիտ—անկիրթ և շատ ման եկող
ազգիկ, կին
Շիրերդուք—շրիկոց
Շիրերդոց—շրիկոց
Շընկրոց կակրոց սեւէլ—ունեցվածքը
վատեկ անբարձուն մարդկանց հետ
Շըշմիլ—շմեկ
Շըտալ—շուալ (շրթ)
Շըտան—տանկին միտոզ
Շըտէլ—միտոզ
Շըտըտալ—շըտալի սաստկականք

Շըփտլլշիֆտո—սասպակական շար ոգի
Շըրլշէլ—սոսեկէլ
Շըրշուկ—շրեշ բույսը
Շիփրոցնեկ—ապտակի
Շիփրոցոց—ապտակ
Շըթֆիլլսըթֆիլլ—զուպիկ, քարքարէկ
Շիդզիլլշըթիլլ—շակել, ուզգի
Շիդզիլլշիդան—ուլիդ, ուզգակի
Շիդզուկէլ—շիդզիլլի բազմապատկանկա-
նը
Շիւլշիք—տաստիտ
Շիշար—խաղաղի քաղքը հյոթի
Շիրին—սիրուն, զեղեցիկ
Շիփ շիդան—ուլիդ, ուզգակի
Շուլալ—լալն ու անկանոն կար
Շուլլէլ—1. լալն ու անկանոն կարել, 2.
սեռական հարաբերութիւն ունեւալ
Շուլլըվիլլ—մաղլցիկ
Շուք—սովեր
Շուշարթ—ապուշ, խենթ
Շար—տղի
Շար—մանկան տակ դրձոզ շար
Շարա—մանքահառ խաղաղ
Շարուալ—շարքուլ
Չարալամիշ ըլլալ—չանալ
Չաթ—ձնդձիկու ձաշիք
Չաթիթուլ—ձիթթուլ
Չաթիթուք—ձիթթուք
Չալ—խառտուտիկ
Չալէլ—եզագի
Չար—հանցիմանութիւն, նախատիք
Չարէլ—հանցիմանեկ, նախատեկ
Չարալախ—1. շրագացի թակիշը, 2. մե-
տալն թակ, որով դրձոց տուն կեղքը
իմացեում էր զարք
Չաղալալ—խակ պտուղ, հատկապես ծի-
րակ
Չանա—կզակ
Չանկ—քամված խաղաղի մեղադրոց
Չանլան—չատախոտ
Չանուլալ—թափթիված, ցանցառ մա-
զիք՝ բեղեր

Չարուրլլշար—մարթի թուփ (անասու-
նեքի ձեռան կեր)
Չար սախ—չար բախ (չար սատոց)
Չարկ—կտտի քառորդ լափք
Չարնալար—անաճա
Չարուլ—շուակ
Չար—կալի վրա փոփած՝ ցորենը կամ
գարնի, որ պիտի կամենն
Չարլիլ—ցորենը կամ գարնի կզանով
փակ՝ տարածել
Չարսաֆ—սալման
Չարիալուալ—թափթիված, անհոգ մարդ
Չանգանալլշըթիլլ—կանեկահառ
Չէ կը—կէթ ոչ
Չէլիք—սեռական
Չէլ—ոչ
Չըրվա—անպտեր
Չըրլըր—լըրի
Չըրիկէլ—ձագիկ
Չըրիսիկ—ազու՝ ձագիւշը
Չըթիդ մառ—ձեկուշի մառ
Չըլա—փոքր կարծ
Չըլիթիկ—անպատկան և անկիրթ կին
Չըլլատ—ազատ, ցնցոտիներ հազած
Չըկուլ—լիկուլ, շրիկուլ
Չըխտ—լիտոզ
Չըխտական—լիտոզ
Չըզուտ—չըզուտ
Չըմլըմալ—կերպարներ անբարձունով շու-
տել, մամեկ
Չընշովառ—անվճար
Չըթֆիլլ—կորիկ, անհետանալ
Չիկ—վեպի փոս կողմը
Չիկ—կակն աման՝ դրսից և ներսից
չեռարկված
Չիկանան—1. զնու, 2. մլառ
Չիկլալ—լըր թշիտ ձաշխարկութիւն
Չիկիլ—թոնի որ
Չիկլ—լըր կանգնեցնելու ձաշխարկու-
թիւն
Չուլալլշուլիկ—սուլիլ
Չարան—հոլմիլ
Չարիկ—ձախարկ
Չարիլ—երեւոյ

Չոս—անասունի հիվանդութեան տեսակ
Չոթ—կոտր, կոպիտ
Չորակ—պուր
Չորալ—պուր
Չոր քրտիլ—համառ մարդ
Չորան—լորթիկ
Չորատի—լորտ զին, լորտ կողմը
Չորլալի անկէլ—լողանալ (մանկ.)
Չորտիլիկ—կաթնաշուռ
Չօրիլ—լորեկ
Պարուկ—պապ
Պարդիք—պատով կից հարեան
Պարիլլ—պատանեկ
Պարդիլլ—պատանեկ
Պամիլ—պատարադի համար գործածելի
զինել
Պանո—պատիծ
Պարքըր—ազգր
Պարք—կարցիկ
Պարալ—խորանլլպալլա խորան—բալլա
խորան
Պարալ—աչքի
Պանո—պանո
Պանլըր—պանոցի խաղը
Պարքուլ—պարապուր
Պարակ արուք—անժպտ մարդ
Պարիլլ—ստեկ
Պարքիլ—ստեկ Պարակ արուք
Պարքիլլ—պարք շրով ցողիլ լվացած
շորը, ամանը և այլն
Պարուկ—հանելի զով
Պան—քեղեկեքի կամալ պատալալը
Պամրաուկ—խեղկատակ
Պարլիլ—պակ
Պարմա—մի պահ (պահ մը ալ)
Պարլիլլ ըլլալ—ուշագնաց լիկել
Պանկ—խալ
Պանկալ—եկեղեցու դրան մտ սենյակ,
ուր մտ է վառանովում
Պանիլ—1. աշխատել, 2. գործել, 3. ա-
շխարհ կարել

Տրեղրեալ—գանգաղել
 Տրեղղղի—տան ու տեղ լինել, ընտանեք կազմել
 Տրելըլե—տեսարար
 Տրեմբա—տանք մնացած, շատանա-
 ցած ազգիկ
 Տրեմօրիկ—1. մեկին սան ու տեղի տեք
 գարնել, 2. տան ու տեղի տեք դառ-
 նալ
 Տրեփեա—տեփեա
 Տրդրայ—տեղեղճա գանգաղել
 Տրոմմ անէլ—ուսել թմահանթրեն,
 ծածմծել
 Տրտղ անէլ—ցախտեղ
 Տրտղի—հնդգանալ
 Տրեսնց—գուրբը հնդկերէր զգեստ
 Տրփէլ—մեծել
 Տրփոց—ձեծ
 Տրթալ—տեթալ
 Տրթանց\տրթրենց—գրպաների համար
 փայտե հարմարանք
 Տրթրղի—գրպով արագ-արագ ոտել
 Տրթրթալ—անթրեթալ
 Տրթց—տեթք
 Տրա—1. մինչև, 2. ա՛ւս
 Տրդից անէլ—նստել (մանկ.)
 Տրմի—մանկածքի թևերից գործված
 կերպաս
 Տրե—անհոգ, հանդիստ
 Տրբի—աշխատք, միք
 Տրբիեալ—աշխատմանալ
 Տանդարակ—խաղի համար շինված
 տանկ (մանկ.)
 Տուլման—թշմամի
 Տուշանեմ—տա՛նդարութուն
 Տուշանեմը ըլլալ—մատուցվել
 Տուրան—հարթ, գաշտ տեղ
 Տուրէլ—հարթեցնել
 Տուրիկ—1. զգործականի պայտասկ 2.
 Տուրեղանի պարկ, 2. հովիթ ուսա-
 պարկ
 Տուրդրիկ—հարթ ու հավասար (մանկ.)
 Տուփ-տարբ—բոլորովին հարթ

Տօղիկ—1. սար (մանկ.), 2. խաշ (կե-
 րակոբ)
 Տօթալ—մարմնի քով ցավք
 Տօղղիկ—կերակուրք կրկար մնալուց
 անբէ և անհամեմալ
 Տօյազ—պահարան
 Տօրանն—խիտուն
 Տօղ էլլալ—զրպացնել
 Տօրրղիկ—պարկի մեջ գնել
 Տօղղրալ—շարժվել
 Թալ—մարտը շրթ մեղանցանք՝ ջրդի
 Թաղիկ\ցաղղիկ—բավական ցած
 Թաղանկ\ցաղանց—ցածք տեսակի ապ-
 րանք
 Թախալէլ—ցախավել
 Թախմարտը—ցախի նման կըշտ մարտը
 ունեցող
 Թախուտ—ցախուտ
 Թածանս—սարք մարզ
 Թան—գեմքի վրա բծեր
 Թանուկ—ցանկված
 Թնկիլ—ցեցիկ, շարժիկ, Թափահարել
 Թրտիկ ալսէ—տարբի տեսակ որք տաա-
 մըքի խաղարում է առաջանում
 Թրոջտուկ—մարմնի վրա տարածվող
 վերք
 Թրվիք—բիվ
 Թրթրցնել—չոր ցանկ
 Թուցանք—բացասական անկ կամ երե-
 վույթ
 Թուցան—շատանք
 Թուան—ուղող
 Թաթու—հարթուկ
 Թաթուկ—ուճեղ
 Թուրուկ հանէլ—ազմուկ, ազդարակ հա-
 նել
 Թաղար—բարբ
 Թախալ—սա
 Թանարունը—մանրամասնութունը
 Թախմարտը—1. ուղի մի բանի տեղից.
 2. հղանալ
 Թուկ—որակից
 Թուկուս—կազմ կամ պղծն խոր աման

Ուր—քնտանի կենդանիների տեղք
 Ուրղուր—որակից որակը
 Ուրղուր—որակը
 Ուհ—ս՛գ (նախարկութուն)
 Փաղէլ—1. փայտով ձեռնէ, 2. փայտը
 շարակել, նետել
 Փաղվոր—փայտ բերող
 Փաղրան—գիշերպատկ
 Փաթաթիս—կարտեֆի
 Փաթաթիք ըլլալ—պոսթիկալ
 Փալան—նմանա
 Փայտու—ալծի մաղից շինված կարգեա
 Փայտառ—նշարով և շարքով պատ-
 բասաված խուս
 Փայտուկ—խեղճ, հիմար
 Փայտառ—կազին
 Փանթալան—տարաա
 Փանջրա—լուսամտա
 Փաստօր—փայտօրինի
 Փասա—դրած
 Փարղիլ—տարբերել
 Փարղիլ—լաթ, որով մարքում են քոնքի
 կողքի
 Փառ—1. կամպարտութուն մեջ ազ-
 տագործող մար, 2. բորոս
 Փարղիլտառ—տե՛ս Փառ 1.
 Փառան—մազափոշ
 Փառապոցնել—շափոց զուրս մեծաց-
 նել, պանծացնել
 Փաստափուսա—մանր մանր իրեր
 Փէլին—դանակամ ըլլալ
 Փէլիլման—հպտ, բաշ, կորեմ
 Փէնկ—սովեցուշն հին մանր դրամ
 (զորածովիկ է որպիս զարգ)
 Փէշ—փէշ
 Փէտեղնոց—փեթականոց
 Փէրան—պատասխանող
 Փիլաֆ—փալ
 Փիշտ—նախարկութուն (կատուներին
 վտելու)
 Փիսի—փիսի—նախարկութուն (կատու-
 ներին կանչելու)
 Փխտիկ\փքրիկ—կատու (մանկ.)

Փիլրուկ—փուլ
 Փիլթուկ\փքրատուկ—ու զիմացուն
 Փրլիլիլ\փքրիլիլիլ—խիտա մաշվել
 Փրլիլրուկ—փլված, քայտալած
 Փրմփուլ—փնտար (զիսի մասի)
 Փրուլղիլ—մարմնով մեկ ձգվել, պատկ
 Փրուրոն—հարսի քող
 Փրտարք հանէլ—շատ ձեռնով հոգն
 հանել
 Փրտար—փշրանք
 Փրտարուկ\փրտարուկ—կարած (կաթ)
 Փրթիլիլ—մատ մատ լինել
 Փրրիլ—կեղծը հանել
 Փրրցնել—1. թոցնել, 2. մզնել
 Փրիլարա—զգայուն (մարդ)
 Փոթին—երկարաճեա կտրիկ
 Փոթին քուշ—կրկնակտրիկ
 Փոզան—աղբանոց
 Փոշա—գեշտ
 Փշէլուր—միտքաշար
 Փշիլիլիլ—զգալ
 Փոտանք—փոռոտակ
 Փորով—հղի (կենդանու)
 Փորք ըրլիլ—փորձարկութուն ունենալ,
 լուծել
 Փորքալոր—կենդանու պատասխար
 Փորքառ—թամբ կամ համեաք ամբաց-
 նելու պահի
 Փա՛—նախարկութուն (գարմանքի, զգծ-
 դուրութուն)
 Փաղղղիլ—ամբողջովին բաժան-բաժան
 անել
 Փալ—խակ պտուղ
 Փայտառ—շարքանով պատրաստած ու-
 տեղք
 Փայիկ—նոպաթափ
 Փալիֆթիլ—ուճելի
 Փալուշ—կրկնակտրիկ
 Փաղղուր—բաղող, քաղ անող
 Փամակ—բամված
 Փամոց—քամիլ
 Փաշ—կշիռ

Քանի՞ն է—հարիսա
 Քաղաքի||քաղաք—կազմ խոր աման
 Քառասներ—քառասունք
 Քաղաքի—կառավարություն մեջ սպասարկող պարան, որից քար են կանխում՝ հավասարակշռությունը պահելու համար
 Քարագլ—լայն անցքերով մազ՝ քարք բեղեղեղեղ շոկելու համար
 Քարանոց—ասոր, անպետք մարդ
 Քարայտուկ—ան գունդի միջատ
 Քաֆ—քափ
 Քնն—հազատ
 Քննվողի—1. բամբի, 2. քարուկիք
 Քննար—չան
 Քննարգայֆ—անգնազործ
 Քննարան—փայտե կլոր տաշտ
 Քննիկ||բեռնիկ—կայանարձեղ
 Քննիկ||կեղևի—կեղևը հանել
 Քննիկ—բյանանա
 Քննար—կեղևը, ափ
 Քնն—1. դրամը, ծխախոտը պահելու տողարկ, 2. լողանալու ժամանակ մարմնի կեղևը հանելու հատուկ տողարկ, 3. Խմորեղենի տեսակ
 Քննվողի—բոր գալ
 Քննվողի—բոր գալը
 Քննար—ամանի հատուկ կողմ հաշի մեացողը
 Քնն—բեֆ, խնդույթ
 Քնն—մեթոդի, սեխի կեղև
 Քննարան—բարան, խոխոտան
 Քննարի—զատումն
 Քննարոց—բարոց, խոխոտան
 Քննար—բեկուտ
 Քննարի—նիրհն
 Քննար—բնած
 Քննար—ստուկն
 Քննարանի—չանք մեկի վրա գրգռել
 Քննար—մազկատար
 Քննիկ—բեկնե և անկարգ կարեկ
 Քննիկ—1. կրճիկ, 2. անարի մնացորդ
 Քննիկ—անարեկներ կարեն այժ՝ ոչխար

Քննարդիկ—հեղ լայն բազմազանականը
 Քննար—մտածկոտ
 Քննարդարիկ—նորածիններ գողացող լար ուղի
 Քննար—փոփոց
 Քննարդիկ—փոփոց
 Քննար—գանգազարդարծ
 Քննարդիկ—1. որե՛ բանի բազմ, 2. շղարկել, 3. հանդիսանալ
 Քննարդիկ—ըլլալ—չորից խաշվել, աշրվել
 Քնն—1. որ, 2. որպեսզի, 3. որովհետև
 Քննար—մասան
 Քննար—ոչոտ
 Քննար—բանալ, պահանջ
 Քնն—բն—բն—բն
 Քնն—բն
 Քննիկ—բամբի, կարմրախոտ
 Քննիկ—չոր խոշորակ
 Քննիկ || բեֆ—կարաս
 Քննիկ—հայհոյանք
 Քննիկ—օղալած
 Քննիկ—ասանե կղզյորի այժ
 Քննար—ածուխ
 Քնն—կույր
 Քննար—կուրանալ
 Քնն—մոտ
 Քննան—գլխաշորով գլուխը կապելու մե

Օին—ի որմանք
 Օխարի—փառե բարակ գլանակ՝ խմորը բացելու համար
 Օխանոցար—բուրդովի անձանոթ
 Օկուլի—բավահանացնել
 Օկիկ—օղի գալ—ցավից գալարվել
 Օկին—չրեղ
 Օկուլ—զավանկ
 Օլուտ—ոչլուտ
 Օտան—պատի մեջ շինված զատարան
 Օրվա—կենտրոն, մեղանդ
 Օր մը սրանց—օրերից մի օր

Յալախ—պատժի և շարժարանի՝ գործիք
 Յնս—բուրբախան գլխարկ
 Յլան—այրիկը
 Յըլալ—ֆըլալ
 Յըլֆըլալ—ֆըլալ (լրի)
 Յըլոց—ֆըլոց
 Յըլֆըլալ—ֆոփոց
 Յըլալ—ֆոսալ

Յըրիկ—բժանեղբ
 Յըսան—անիկը
 Յըսըլոց—ֆոփոց
 Յըսըրալ—ֆոփոց
 Յիբիկ—պատրույգ
 Յիբիկ—գրգռել
 Յիկ—տրտաղի բույս
 Յիբ սուլ—գրգռել

Սըմբուտ
Սըրբուհի՝ Սըրբուհի
Սիման
Սուսան՝ Սուսանի
Սուքա՝ Սուքուտ
Սոգոման
Սաֆրիկ՝ Սոֆրի

Վահան
Վահրամ՝ Վաչրամ
Վազարյանի
Վանկէն
Վանիկ
Վարթան
Վարթանուշ
Վերքին
Վըլթանէա՝ Վըլթիկ
Վըտաճարուտ՝ Վըտաճարուտ
Վիքուց

Տանէլի՝ Տանիէլ

Աղանա
Աղասարգար
Ալաշիկոտ
Ամէրիկոտ
Անքըլիտ
Ասլաննրոց
Արարցիք
Աֆրուս (Ղարաշէար)

Աղին
Աղիքանէ
Անգյուրի
Անթափ
Աղշէրյանց
Ավարանի
Աբրանի

Չէլթուս
Չէլիւ

Շշիանի
Շրդան

Տաքատ
Տաչարուհի
Տալիթ
Տէփանի՝ Շատէփանի՝ Մէփան
Տըրթատ
Տիրուհի՝ Տիրուհի
Տիրթան

Թողիկ

Ռանփէնի՝ Ռուփէնի

Փիղանց
Փիլոս
Փըրտփիշանի՝ Փըրտփի

Քարիկ
Քարթին

ՕՏանէն
Օվագիմի՝ Օվանի

Տեղանիկներ

Էրզնդու (Էրջ.՝ Արզնդանի)
Էրվան
Էրմանիքյանց
Էրուտաղիմ

Ըսպահան
Քամուկոտ
Քավրիկ
Քըրարքոն
Քիլ
Քիֆիկ
Քոնուտ
Իզմիր
Իթալիտ

Հալիստան
Հոնգոն (Քրթ.՝ Հոնդրա)

Խարփէրթ
Խրնձորէկ

Մաթիկ
Մաթեր

Կարին
Կյամաքանի
Կարաքեր
Կէլիքեր
Կիրքոտ
Կիլիզիտ
Կիրսոն
Կյուլաշէ
Կյուլուշէ
Կւզուտ

Հալալ
Համաղան
Հաչըն
Հարարէղի
Հընթիստան
Հնուստան
Հոսմաքանի
Հոսմզէկ

Հանգուլ
Հասարա
Հարազալ
Հարաղիկ
Հարասուրազար
Հարաքիլթան
Հարս
Հոթուրդուք

Հարաշէար
Հիմին
Մանգիթան
Մանազկըտ
Մալաթիտ
Մահմուցիք
Մանիստ
Մարաշ
Մարազըվան
Մարաթի
Մարալիտ
Մէղզիք

Մըթընի
Մուշ
Մուսուլ
Մուլաղի
Մուկոզ

Յէրբըրտ
Յոզդան

Նախնըվան

Շարուն՝ Ղարաշէար
Շրիլի
Շարուլ՝ Ջարուլ

Չարաշա
Չարաճար
Չըմըշիկազար

Պարազալ
Պարմ
Պալիլիկ
Պախիսարաշ
Պազդատ
Պարարթ
Պանդըր
Պանդըրմա
Պաշքանց
Պարա

Պարիզանի
Պէլան
Պըզվան
Պըլուք
Պիլիկ
Պուլանուր
Պուրգուք
Պոլիտ
Պոզդան
Պոստան

Ռուստանի՝ Ռուստատան

Սարմատ
Սաման
Սասուն
Սէլանիկ

Մեկտատիա
 Մերրէհան
 Մըվէզիտ
 Մըվէրէկ
 Միյվան
 Միտ
 Միվրիհէտար
 Մուրիտ
 Վան
 Վասկաթիլ
 Վասկէրտ
 Վարի Չիթիկ
 Վէրի Չիթիկ
 Տազգաստան
 Տաշքրակ
 Տանիզամի
 Տէրքնզէ
 Տէրսիմ
 Տիազին
 Տիարփէթիթ
 Տիվրիկ
 Տիրքանազերտ
 Ռուկ
 Ռըքա

Փայու
 Փազէ
 Փասէն
 Փարիզ
 Փափէրթ
 Փրթասիլ
 Փըշերթազ
 Քյամմաթ
 Քէտազ
 Քէշինթյար
 Քէրասիտ
 Քըշի
 Քիլիս
 Քյարթիշէ
 Քյուպոցթ
 Քուզարտի
 Քոնիտ
 Օլթի
 Օրգու
 Օրթազէ
 Օվաշուզ
 Յըրանտ

ԵՄՈՒՇԵՆԵՐ ԵՐՁՆԿԱՅԻ ԲԱՐԲԱՌՈՎ
 Հ Ե Ք Ի Ա Ք

Վախտօվ էրից մը ու զընից մը զան անգրու էրիզը Բէնրէլ, կընիզը անգրուից: Ամէն օր, առդու լուացածին բէս կընիզը էրգանը անշէվ էրգու հաս(հաց) կը նէղէ. «Տո՛ւս, աշկիս մէրէվար» կըսէ անգրու էրիզը զէթա ձովուն քննարը զը նրատի: Մէջ հաց ինք կուղէ, մէգալն ա ձովուն ձըգ-նէրուն զը նէղէ, կէսը առդու, կէսն ա բաշուն: Պըզդից ձըգնէրը հացը դանէլու շարալամիշ կըլլան, բմա անմէն օր մէկ ձուց (մեծ ձուկ) մը գու-թա, բնօս ձէրէն (բնօնց ձեռքէն) գաննէ, կը դանի անգրու: Ըսանց գաննէ զարի մը անմէն օր: Անիսէ (միւշիգետ, աշիիւշ) ըս ձուցը ըս հացէրը իրէս (իրենց) մէձավօրին զը դանի անգրու: Մեծավօրնին ըսանց հըզընդուրնուն մը գուննետ, օ փօրօր հէրիմնէրը շին զըրնա ըրտացընէր: Էն յէտկը զը-սին, քի, անգա, (եթն) զարի մը հաց ուղէ եր, զըրըզնա: Տարիէն յէտկը մէձավօրը զըրըզնա, իրէն հաս պէրօղ ձուցը անշէվը զը գաննէ, կըհարցը-նէ, քի ըս հացէրը ոսկէ՞ զը բէրէս: Ան զըսէ, քի ձովուն քննարը մարթ մը նըսուր, անմէն օր ըս հացէրը ձովը զընէղէ, էս ա գաննիմ քե-զի զըրէրիմ: Ըն սրանի մէձավօրը հըրաման գաննէ, օ էթա ըն մարթը բէրէ, մուրազ դա իրէն ըրաձ լավութան զէզը: Սուզը զաթ մը լիզար գաննէ հէզը, կէթա ձովուն քննարը: Լըզու զըլլա, կըսէ մարթուն, քի զարի մէձ ձովը նէղած հացէրը էս կաննի, մէր մէձավօրին զըզանէի: Մէր մէձավօրը քու հացէրօրը ըրտացալը ըրտացալ: Իմացալ, օ ըն հացէրը չուրը նէղօզը գուն էս, կուղէ քէզի մուրազ գալ: Յէլ, սը լիզարնէրը հարի՛ր, օ էթանց: Մարթը զը հարի լիզարնէրը, կինա ձըգան էղէվը, կէթա: Ճամփան ձուզը զըսէ, օ մէր մէձավօրը քէզի իշ մուրազ օ գալ ուղէ, մընթունի՛ր: Ըսէ, քի գուպիմ, օ մինազ լըզուից ձարը հանիս իմ լըզուիս արդըրնիս: Ան քէզի բան գալ ըր ուղէ, մընթունի՛ր: Կէթան, կըլլան մէձավօրին անշէվը: Մէձավօրը ինչ-օր գալ գուղէ.

մարթը չընթուներ: Շատ խօսկէն յետի մէկավորը մարթուն բսածը դանձ,
բժա բազմը գուգա, օ մարթու լրսէ՛, անգոր (Կթն) բտէ՛, կը մէնսի: Ճամ-
փան մարթը գրնան, օ ձրգնէրը ինչ օ գրնան գրճահանա: Կէլլա մօզէն
դու: Սկնած բլլաուն ձառի մը դակ թի՛ մը զը բազի, օ չարչի: Սասնի
վերա էրգու թըռուն գուգան զը դանին: Մէզը մէգալի գրսէ՛, թի սը մար-
թուն նա՛ն, անօթի փորը չըզ-բըզ գանէ, չիդէ՛, օ էլլա գրիսուն դագը փորէ՛,
խալդին մը օսկին չանէ՛, սանի գուռա մը ուղէ՛ դէօ մէնած օրը: Մարթը
բս խօսկը լրսածին բէս կէլլա, կրիսուն դագը զը փորէ՛, խալդին մը
օսկին զրգրդան, մըլէն դօրբազ մը օսկի գաննէ՛, մընացածին վերա զը-
գօցէ՛ ու դուն գէթա, օսկին գուգա գրնգանը, օ խարչէ: Կընիգը զը չար-
ցընէ՛, թի բս օսկինէրը ոսկէ՛՝ առէր էս: Յէփօ էրիգը գըտէ՛, թի սոած
դէզը չի գըրնա բտը, կընիգը զը բաշլէ բոտալ, կանչէլ ու բտէ՛, թի դօս-
ցըր էս, սուտը թի խարբար դամ: էրիգը յալվար գըլա.— Կընիկ, մընէ՛ր,
մըլա՛ր, չիմ գըրնա բտը: Ըսիմ նը, գըմէնիմ: Կընիգը չէլ խօսկ մըզից
չանէր: Ըն վախար էրիգը գրնգանը գըտէ՛, թի, կընիկ, էրգու օր մօճէլթ
սուր, բնզ յետիը գըսիմ: Կընիգը էրգու օր մօճէլթ կուգա:

Մէգալ մարթը բագը նըստըր դմ շունմէլէ կըլլա, թի իշ պի բտը,
օ գրնգանը ձէրթէն աղադիր: Տնչունմէլէն էրէտն շանը մը ինար չարար
զըդօր գըլար: Տանը բըզգի զագառը քօզը գըբըզըդըր, խօրօզն օ չալէրը
չօրս փօրօրս առած գէր գուդըր: Մէկ մա խօրօզը թէվէրը շափ-շափ զնը-
ղէց ու խօսէցամ: Շունը վագէց վըրան, շօրէցամ չըդին ու բսամ. օ՞՞՞
ամըշնար, սնամօթ, չէկ մը մէր դիրօշը. էրէտը նա՛ն, իշ ցալու մէլ է,
սուն էլըր բէֆ կանէս: Խօրօզն օ բսամ. թի մըր գէրը անխէր է, էս ինչ
անիմ, սուն ինչ անէս: Հէկ մը շօրս փօրօրս նա՛ն: Քառսուն գընիկ Չը-
բամանիս առգ գըպահիմ մէկ զըգունցօվըս: Ինը մէկ գընիկ չի գըրնա
բո՛հէլ: Իրէն դէզը բլլամ նը, գիբիմ անխիթըս: Քառսուն չառ թաց տէլ-
նէկ զը գընիմ չարը, կընգանըս կըսիմ, թի, կընի՛կ, բս քառսուն գէլնէզը
զնիթէլօվ վըրազ դօրիմ նը, կըրնամ օսկին ոսկէ՛ առնիլըս թէլի բտը:
Տէլնէզնէրը չի գոռած, յա գընիգը թօրէի գուրա, յա գըմէնի, էս օ դա-
գաղիմ, ինը ա: Մարթըր բս խօսկէրը մըզից գանէ՛, կէթա դէլնէզնէրը զը-
գընէ՛ շարը: էրգու օրը լրմընալէն յետիը գընգանը գըսէ՛, թի քառսուն
գէլնէկ վըրազ զնիթէլօվ գօրիմ նը, օսկիին ոսկէ՛ առնիլըս կըրնամ բտը
բէլի: Կընիգը «յալ՛» գըտէ՛ էրիգը գըբաշլէ զնիթէլը: Մէկ չաղը գա՛ս չի
գոռած գընիգը բաշլմիշ կըլլա, կինս, վըրան գանկարուդ զը գըսի և-

միս մը խէլըր գըլօթը չի գար: Ամիսէն յետիը թիշ-թիշ կըրըզնա, կըլնէլօթ-
նա, էրգանը գըսէ՛ թի, մարթ, օսկին ոսկէ՛ բըրէր էս, պէ՛ր, ինծի իշ պէտ-
կուսուն ունի: Աս չարի նը, նօրէն թի բէրէ՛ս, ան նա՛ն:

Ընզէ յետիը սիբօվ արբէցան դէօ մէնած օրէրնիին:
(«Թիստան», 1899, վերածած է գի-
սական տառագրութեամբ)

ՍԷՐ ՉՈՒՆԵՑՈՂ ՄԱՐԹԸ

Մարթուն մէզը էշը կօրսընցօցըր է՛, թիմէր է՛ մօլլաին, թէ.
— Մօլլա, աղօտկէն յետիը չալարարտէ՛, պէլթի մէզը էշըս կըգած գըլ-
լա, պէլէ դա,— կըսէ: —
— Աղէզ,— կըսէ մօլլան:
Փայց մօլլան խէլացի մօլլա նաղըր է՛, իր քարօզուլթան մէլ կըտէ՛.
— Վօ՛վ մէր մէլ սէր շունի:
Մէզը գըսէ՛.
— Էս սէր չիմ գիդըր, սէր շունիմ:
— Այ մա՛րթ,— կը թիմէ՛ մօլլան էշը գօրսընցընօզին,— յուլարըզ
(սանձը) գա՛ր, բզ մարթուն վիթը անցո՛ւր ու ա՛ն գա՛ր: Սէր շունցօզ
մարթը էշ է՛, կըսէ՛, արթէն:

* * *

Էրգու գընիկ սուգու գանուխ կօվըր գըգանին նախարը: Նախարըին
գըճանսին կօվըրը, իրանք օ գըսկըսին խօսիլ:
Է՛՛, կնիգամարթ ին, խօսկի բըրնըվէր ին, ժամանագը չին նա՛նր:
Մէլ մը գը նա՛նի, իրիզվան նախարը յէկ դարցամ:
— Վա՛յ, նախարըն օ էգալ,— կըսէ մէզը,— ձուխա մը խօսկըս
պագաս մընաց, ան օ վաղը գըսիմ:

(Պատմց կարգուխ Մատենցյանը,
87 առնկան, Նըզնկա բաղարթը)

ՎԱՐՐԷՂԻ ՈՒ ԱՆԵՆԵՐԸ

Վարրէղ ու աշկերը բազ մը զը շարին նաղըր: Օրհարսագին, ճաշին
աղնէր շը նըստին, օ շաշին: Պէլէր ին շօրս օ փիլաֆի:
Վարրէղը բագը շարէր է՛, ամմա ձուս նաղըր է՛: Չօրբան լէցուցին գու-
դին, աշկերը գըննի, կըզէսնա, օ բաղը գամաս-կամաց կըմըրի, կըսէ՛.

— Վարբէ՛տ, փրլա՛մ:

Վարբէ՛ղն ա՛

— Սօ, շօրբայ գէ՛ր, չէտկը փիլա՛ֆ:

Աշկերզը բիշ մը լրդուն գագազ անկը է՛, վալբէղը զըգարձէ՛, թի փիլա՛ֆ կուզէ՛: Աշկերզը նօրէն զըբօտա՛.

— Վարբէ՛տ, փիլա՛մ, փրլա՛մ:

— Իշտէ, շօրբայ գէ՛ր, չէտկը փիլա՛ֆ, շունշան՝օրթի:

— Այ Վարբէ՛տ, պա՛ղը փրլա՛մ, պա՛ղը:

Վարբէղը առ բսէլուն զըննի՛, է՛, պաղը շիղազ օ փրլա՛մ:

(Պատմեց Աշխէն Մատիեցյանը, 22 տարեկան, Երզնկա բազաթից):

Մըշէցիին մէկը Ք՛ւմմախ կացէր է՛ զղէրը ճառառթան:

Օր մը հարսնիք կըլլա, հարսնիքին սրբախոբուն զանին իրինգունը, սիններ զըսօրթին, պաներ զըսօրթին: Ք՛ւմմախցիները մըշէցուն զըսօրթին:

— Մըշէ՛ցի, ծէր Մըշու խաղէրէն խաղ մը բը՛ղ դուն ալ:

«Տէ՛հ, Ի՛նչ բսիմ, Ի՛շ շըսիմ, կըմըղածէ՛ մըշէցին, փայց զըննի՛,

թէթէ՛վ ին բսօք, կըսէ՛, օին մը խաղամ բսօք, կըսէ՛»:

— Մէր Մուշը լա՛մ խաղ գա, կըսէ՛, փայց աիծար է՛ խաղ անիլը:

— Տէ՛հ, Ի՛շ կա, Ի՛շ տիծար է՛,— կըհամօղի Ք՛ւմմախցիները:

— Հարսներուն, ախշիղներուն վըզնօսները,— կըսէ՛,— փօլօրը ժող-վէցէ՛ք, տըվէ՛ք, լա՛մ խաղ բի զէննաք:

է՛հ, միամիտ Ք՛ւմմախցիները փօլօր հարսներուն ճըզնօսները, ճօղնօսները զըբէրին մըշէցուն գուզան:

Մըշէցին գառնէ՛ փօլօրը.— էս հիմազ դուս կէլլամ, կուբամ, պան մը զըսիմ գէլլամ, խաղը յէրդօրթ անբամ է՛,— կըսէ՛:

— Շաղ լա՛մ.— կըհամաձայնին Ք՛ւմմախցիները:

Մըշէցին զէթա դուսր օսկիները զըհարմարցնէ՛ իրէն վըբա, կուբա, սուտը զըբան, փօլօրը նէսը նըսալը ին: Մըշէցին՝

— Կացի Մուշ,

թէզ մը գուբա յօխօսան մը զուշ,

Փօլօրը ա բսէթ՝ տէրըն աշօղ է:

— Տէրըն աշօղ է՛,— կըսին:

— Էս նօրէն բի գամ,— կըսէ՛ մըշէցին ու դուս կէլլա:

Կէլլա ախօռն ա աթիզ զըբաշէ՛ ձին, կընըստի, շիղակ Մուշ կէթա: Ք՛ւմմախցիները զըսպասին զէս ժամ, ժամ մը, մըշէցին չի գա ու չի գա: Կէլլան դուս, կըփընզըռին, մըշէցին գացըր է՛, փօլօրըն ալ բսէր ին՝ զէրըն աշօղ է՛:

(Պատմեց Մարիամ Բօսայանը, 65 տարեկան, Երզնկա բազաթից)

Յէրթսկօրօսին թօ՛վ զէզացիները էշ մը զըգանին ու զըսին.

— Մըրփազա՛ն, բսօր մէր զըլլտուն բահան ձէննաթըրէ՛.

— Տէրէլուս, օղօրմամ հօթի մարթիքը, տէր օրթնազներ,— կըսէ՛,— էշը քահանա զըլլա՛:

Կէզացիները իշուն վըզէն զօրբայ գախէր ին, կըսին.

— Մըրփազա՛ն, բի զօրբազին մէշ հընարներ կան, անգա՛ր ննիթ.

զըլլա՛:

Կըննի՛, օ զօրբազը լա՛մ լէցուն է՛:

— Է՛հ,— կըսէ՛,— կըլլա, կըլլա, օրթնիալ ժօղօվօրթ, միանկ թիշ

մը ծառ (ծանր) զափա զըլլա՛:

(Պատմեց Աւամ Մարտիկյանը, 32 տարեկան, Երզնկա բազաթից)

Ք՛ւմմախցիները բիշ մը թէթէ՛վ զըլլան: Ք՛ւմմախցիին մէկը արզը զէթա բաղ անէլու, հասն ա (հացն էլ) հէղը զըգանի:

Քիշ մը ցօկնի (կհօգնի), ծառան գագ զընըստի, բիշ մը հարշիմ, կըսէ՛ Մասսան (զավաղանը) զըբրթէ՛ հօղին մէշը, հացին բօխշան ա մասսային վըբա գանցընէ՛, կըզարէ՛, օ մուզ մըբըշում չի դիրնա:

Կըբառզի, կըբընանս բիշ մը Ընդիէն ուրուշ մը գուբա զըննի՛, մասսան զընզըված է՛, հասն ա մէշը: Կառնէ՛, փառա՛վօրբալու կուզէ՛ իշփօր(ինչ-որ) գա, չէտկը մէշը լա՛մ մը զըլէցնէ՛, նօրէն մասսային վըբա զըգախէ՛:

Տէ՛հ, ճաշի աղէն է՛, Ք՛ւմմախցին գուզէ՛ շաշի, պօխշան վար գառնէ՛, կըզէնսա բօխշային մէշ տէնազը փօխված է՛: Հիմազ զըմըղա՛մ.

— Էլլանէ, էլլանէ՛, ինզօր դիդիզ անէ՛, ինզօր բար անէ՛:

(Պատմեց Անդրանիկ Փայլայանը, 39 տարեկան, Երզնկա գուղից)

Վախտին անկադ ընդանիք մը զըլլա: Ախշիզը զընըստի անէն օր
չահրա գրմանէ: Հաղ մը դուշ կուրա, ումուզին վըրա գիշնա, կըսէ:

— Ախ-վախ ախշիկ,
Վախ-վախ ախշիկ:

Ախպարները զուշի էղէվէն դիշնան, զուշը զըփախտի: Ան վազը նօ-
րէն դուրա, բանի մը անբում զուրա, ախպարները զըվըրընդին: Ախշիզը
գօկնի, օր մը գէլլա գէթա զուշին էղէվէն:

Քրուշունը գէթա զօնաղին (պալատ) վըրա կիշնա: Ախշիզը ըզ զօնա-
ղին բախշան շորս տին զըբըզղի, կըննի, օ ձագ մը գա: Մագնն նէս
կըմըզնա գէթա, կըզէնա զօնաղի զըռան վըրա գրբված է: «Յիտը դարի
վօվ օ զըսպանէ, կարթըննամ, ինք կաննիմ»:

Տուր գըբնամ, կըմըզնա նէս, կըննի յաթաղին մէջ մարթ մը պառ-
գէր է: Ախշիզը գըսէ. «Աս իմ բախարս է»: Վէս տարի (վնջ տարի) մէ-
ռէլուն հօք կըզանի: Վէս տարիէն յետկը փօշախ ախշիզ մը զուրա: Հայու
ախշիզը զըհարցընէ. «Ո՞րզէղէն էգար»: Ան ա գըսէ:

— Հօստէղէն գասնէանք, էս օձագ մը զէսա, նէս մըզա: էզա ննիմ
իշ կա, ծագիք բէզի զէսա, հօս էզա:

Տարի մը մէզէղի դարբին: Օր մըն ալ հայու ախշիզը բախշան գիշ-
նա, աղ աղէնը մէռէլը զըսագնա, կարթըննա, կըզէնա փօշախն ախշիզը,
անօր գաննէ:

Ախշիզը զուրա, օ մէռէլը արթընցըր է, փօշախն ախշիզը առէր է:
Մարթը փօշախն ախշիզան զըհարցընէ.

— Սա վօ՞վ է:

Ան ալ գըսէ, քի վէս տարի էս բէզի բահըր իմ, յետկը հայու ախշիզը
էզըր է, մէզ դարի զըլլա իմ ըսպասուհիս է:

Հայու ախշիզը ձան-ձուն շի հննէր, կիշնա վար:

Անն օր ըզօնց կիրագոր գէփէ, ճուր զըբըրէ, իշտէ, ծառաութուն
գաննէ:

Օր մըն ալ էրիզը գըսէ. «էս քաղաք պէթամ, կընիկ, իշ պէրիմ քի-
զի»: Փօշախն ախշիզը բէշի-բիլիք (զարգեղն) կուզէ, լաթէր գուզէ:

Մարթը գըսէ, իշնամ ըսպասուհիս ա հարցընիմ, ան իշ կուզէ: Փօ-

շախն ախշիզը շի թօզուր վար իշնա: Մարթը անօր մըզիկ չընէր: Կիշնա,
կըհարցընէ.

— Ախշիզըս, առն ի՞շ կուզա:

Ան ա գըսէ.

— Ինձի սարըր-սուրուր (համբըրող, համբըրատար) խըմէլուզ
(տիկնիկ) բէ՛ր:

Քաղաք կէթա, խըմէլուզը զըբըրէ, ախշիզան զուրա:

Քանի մը օր ասնէլէն յետկը մարթը գըսէ. «Տէնամ խըմէլուզը ի՞շ
կանն»:

Իրիզվան ուշ աղէնը մարթը գիշնա, կօզուզ մըզիգ գաննէ, օ ախշի-
զը խըմէլուզը զըբըր է նուշվըր, կուլա ու գըսէ.

— Մարըր-սուրուր խըմէլուզ էի, ճահրա գըմանէի, անէն օր կըլ-
խուս զուշ մը գիշնար, ախպըրդիքըս վըրնդէցին ան, ինչա զուշին էղէ-
վէն, պախշանն ձագնն նէս մըզա, զօնաղ մը գար, ընօր զըռան վըրա
զըբված էր. «Յիտը դարի վօվ օ ըսպանէ, կըսագնամ, ան գաննիմ»:
Վէս տարիէն յետկը փօշախն ախշիզ մը էզավ, օր մըն ալ էս ինչա բախ-
շան, մէռէլը սախցավ, զէսավ փօշախն ախշիզը, ան տաւվ: Մարըր-սու-
րուր խըմէլուզըս, առն ա համփըրօզ էս, էս ա համփըրօզ իմ:

Մարթը աս լըսէլէն յետկը, կըհասկընա, օ փօշախն ախշիզը խափէր
է: Գէլլա վէր, կըվըրընդի ան ու հայու ախշիզը գաննէ:

(Պատմեց Վարդան Միլլտոնյանը, 88
տարեկան, Ղարաբիլիս գյուղից)

Մայթ մը (մի մարդ) գէթա նասրա Խօջանէն էշը գուզէ.

— էշը հօս չէ,— կըսէ խօջան

Աղ աղէնը էշը զըբըրուս:

Մայթը զըննի նասրա Խօջանի:

— Իս չէ՞ս ավագար, իշուն զավագաս,— կըսէ խօջան:

Նասրա Խօջանէն շուվանը գուզին: Կըսէ.

— Չուվանին վըրա ալուր մէզնէր իմ:

(Պատմեց Ռայնե Տըր-Միլլտոնյանը 84
տարեկան, Մթնի գյուղից)

Մարթուն մէկուն գինը զրմէնին: Ուրուշ կին մը գաննէ՛, ամամ անմէն
չաշ պէրէլուն «օղորմամ հօքիին էփամը ուրուշ էր» զրսէ:

Կրնիզը իշղըդէ գուզէ՛, օ ըս խօսկը էրիզը շըհիշէ՛, փայց անմէն չա-
շին զրսէ՛. «Օղորմամ հօքիին էփամը ուրուշ էր»:

Օր մա, իշակ, կրնիզմարթ է՛, տէղ մը բոշ պօղազութան զբրընըզի՛,
անշին դագը գաննէ, կուրա, օ շաշին տագը տուր է, էրէր է՛ Վ՛Մ՛, —
կրսէ՛. — Իշ պի անիմ, անմէն օր հօքիս կըհաննէ՛. «Օղորմամ հօքիին էփամը
ուրուշ էր» բսէլօվ:

Կուրան, կրնրստին, կերածին ու՛ս համը գաննէ՛:

— Մ՛Մ, — կրսէ՛, — բօօր անըր է՛ օղորմամ հօքիին էփամը:

— Հա՛ւ, — կրնիզ բսէր է՛, — ըղանդ է՛, բու խէրըղ անիծիմ, էս անմէն
օր օղորմամ հօքիին ըս պանիս, աընիմ:

(Գամմեց Մուկուշ Գապագայաբը, 80 տա-
րեկան, Վերին Զիթիթ գյուղացի)

ՎԱՐՔԱՐԷՆՆ ՈՒ ԲԱՌԱՎԱՐ՝

Ժամանակին վարթարէզ մը ընէն (և) փօքրբալօր մը շամփա գէլանն:
Կուրան զըհասանին գէղ մը ու միսաֆիր զըլլան բառազի մը զուրն:

Վարթարէզը առաջուն գանուխ ժամ բէթա: Ինք իր սահաթը մօռցէր է՛
իր գէցած վանքը: Գր գաննա բառազին զը հարցընէ՛, ըի զուն սահաթ
յունի՛ս: Ան ա զրսէ՛, ըի շէ՛ է՛, հրբա մէնք, օ առաջուն ժամ բէթանք նը,
վօ՞վ մէկի անն ըի դա: Խօրօզ ա շունիք, օ ընօր ձանէն արթըննանր:
Պառազը զրսէ՛, ըի, էս ըիշըրը իրէք հէղ զուս կէթամ, վօ՞ր մէկին աղէնք
զուզըք, օ ձան զամ ձէղի: Վարթարէզն ա զը գաննա զրսէ՛, ըի ձունը մէք
զըլիսան, օ բու շէղորը մէկի զօշնագ ըի ըլլա:

Ե Ր Գ Ե Ր

Լուսինգա, ինդօ՞ր գէթաս,
Սօրգէր էս, ըիշէր գէթաս,

* Այս և հետագա նյութերը վերցրել ենք Գ. Տեր-Վարդանյանի «Երգեկան-Կամախ
գավառաբարբաթը և աղագրական հուշերս աշխատանքային» վերամուտ ըստբառին
համապատասխան գիտական տառագրութեամբ:

Իմ յարիս պար մը խրրդիմ,
Զի մօտնաս, իրէն զուրա՞ս:

Լուսինգա, լուսըս շագնա,
Իմ յարիս գյանքը մէկնա,
Աս ըիշէր յարիս կէթամ,
Լուս աուր, օ շիղագ էթամ:

Լուսին էս, թէ արէվ էս,
Կընիզ էս, թէ ախշիզ էս,
Աս ըիշէր ըղէր ըի գամ,
Տանը զուն միենաջօ՞ւկ էս:

ՎԻՃԱԿԻ ԵՐԳԵՐ

Մառին շուղը ձրուցի,
Բաշկինազրս փրուցի,
Բարասցօց ինազին,
Էրզընգաջօց սիբըցի:

Թուրք յամիշը շօր զըլլա,
էլին զըշան յար զըլլա՞,
Յէփօ սիբէս ու առնէս,
Քըղ շէրէրն անուշ կըլլա:

ՀԱՐՍԱՆԵՆՆԵՆ ԵՐԳԵՐ

Էգանք հարս մը դանիներ ալօվ ու լալօվ,
Կըլօխը գարեցիներ սիբրիի շալօվ,
Աշկերը սրբիցիներ մէկիլին ալօվ,
Մի՛ յար, անա՛մ, մի՛ յար, հարս կուրաս մէկի,
Աղձօր խնամղըզօր բերեր ինք ըղի:

Հարածըղ ալ ըլլա, կարածըղ զէղին,
Սըրդիզըղ դար ըլլա մէր աղա զըղին,
Օտկըղ ուղուր ըլլա մէր դան ու զէղին:
Մի՛ յար, անա՛մ, մի՛ յար, հարս կուրաս մէկի,
Աղձօր հարսնէլօրներ բերեր ինք ըղի:

—Մինչև՛ գարմունչ էթամ, էղէվէս նանցէք,
 Կարմունջէն անդին ասնիմ հույսերնիդ զբռնցէ՛ք,
 Իմ գէրած գերագուրբս ակակազաց տըվէք:

* * *

էրզան իմ գացէր, զընզիօ, հալօղ իմ զէբէր, զընզիօ:
 Կարմիր մօմէրօվ, զընզիօ, կանանչ մօմէրօվ զընզիօ,
 էրզան իմ գացէր, զընզիօ, կինի իմ խրմէր, զընզիօ:
 Կարմիր մօմէրօվ, զընզիօ, տէղին մօմէրօվ զընզիօ:
 էզան զր դանին, զընզիօ, զազդին զբ բէրին, զընզիօ,
 Կանանչ մօմէրօվ, զընզիօ, կարմիր մօմէրօվ զընզիօ:

ՊԱՆԻՏՈՒԹՅԱՆ ԵՐԿ

Կրօնն զիմացիր, ինզօ՞ր զիմանամ,
 Քիշէրբ բաց աշկիս տուն է գէրէվաս,
 Քիշէրբ բաց աշկիս տուն է գէրէվաս:
 Յօրէզբ թաց աշկիս տուն է գէրէվաս:
 Կր գանչիմ շէս լըսէր, ինզօ՞ր զիմանամ,
 Մօտըզ զալ շին թօղուր, ձանըզ իմանամ:

Ք Ո Վ Ա Ն Գ Ա Կ Ո Ւ Թ Տ Ո Ւ Ն

Նեղու խոտ	5
Ներածություն	9
Հնչյունաբանություն	20
Հնչյունախոսություն	20
Հնչյութային համակարգ	20
Գառնական Հնչյունափոխություն	28
Հնչյունափոխական այլ նրբություններ	46
Շեշտ և ճրագ հազված Հնչյունափոխություն	49
Ամփոփում	52
Թառազանություն	54
Իմաստաբանություն	55
Բառակազմություն	59
Թառային Շարահոփություններ	64
Տեսրանություն	65
Գոյական անուն	65
Ածական անուն	80
Թվական անուն	80
Կերական անուն	81
Բայ	92
Մակրայ	134
Կապ	135
Շաղկապ	136
Նդանակազորոց բառեր	136
Ձայնարկություն	136
Ամփոփում	137
Շարանչուսական ակնարկ	139
Հավելված. Գրաբար-բարբառ բառարան	144
Բարբառի բացատրական բառարան	175
Հատուկ անունների բառարանի	238
Նմուշներ Երզնկայի բարբառով	245

ԵՐԶՆԿԱՅԻ ԲԱՐՔԱՌՇ

Տպագրվում է Հայկական ՍՍՀ ԳԱ
Հր. Անտոյանի անվան լեզվի ինստիտուտի
գիտական խորհրդի որոշմամբ

Հրատարակչական խմբագիր
ՀԱԿՈՐՅԱՆ Հ. Գ.

Գեղարվեստական խմբագիր
ԳՈՐՄԱԿԱՅԱՆ Հ. Ն.

Տեխնիկական խմբագիր
ՄԱՆՈՒԶԱՐՅԱՆ Հ. Մ.

Սրբագրիչ
ՍՈՆԻԿՅԱՆ Է. Ա.

ՎՋ 05332

Պատվեր 1298

Հրատ. 4761

Տպարանակ 1000

Հանձնված է շարվածքի 5. 12 1978 թ. Ստորագրված է տպագրության.
25/04 1979 թ.: Տպագրական 12,0 մամուլ. պայման 11,16 մամուլ. Հրատ. 10,88 մամուլ.
Քուղթ № 1, 60X54¹/₁₆, գինը 1 ս. 95 կ.

Հայկական ՍՍՀ ԳԱ Հրատարակչություն, Երևան, 19 Թարեհամայրյան 24 գ.

Издательство АН Армянской ССР, Ереван, Барекамутян, 24-г.

Հայկական ՍՍՀ ԳԱ Հրատարակչության Երևանի տպարան

Типография Издательства АН Армянской ССР, Ереван, Барекамутян, 24.